

Beszámoló
A magyar politikatudomány tradíciói (OTKA-azonosító: 69072) keretében
végzett kutatómunkáról

Tartalom

A kutatás két éves periódusában elvégzett munka részletezése	1-11.
1. A munka indítása és a pályázat	1-4..
2. A kutatás során elkészített részjelentés	4.
3. A záró beszámoló	4-11..
A magyar politikatudomány tradíciói	11-174.
Elemzés	11-44.
A két háború közötti szerzők írásai (szöveggyűjtemény)	45-174.

Az elvégzett munka részletezése

1. A munka indulása és a pályázat

A/ Kutatási hipotézisek

Az OTKA jóvoltából 2007 és 2009 között kutatást folytathattam a magyar politikatudomány tradíciói témakörben. A kutatásban egyedül vettem részt és a kutatás két éve alatt *a kitűzött feladatokat teljesítettem.*

Az eredeti pályázatban a kutatás fő területeként a *két háború közötti időszakot* jelöltem meg, jelezve ugyanakkor azt is, hogy ez a kutatás egy nagyobb, átfogóbb munka része, s ezzel a jövőben is foglalkozni kívánok, mégpedig a témában jártas kollégák részvételével.

Az eredeti pályázatban három hipotézist vázoltam fel: 1. Ellentétben az uralkodó közfelfogással, magyar politikatudományi hagyomány kimutatható a két világháború közötti korszakban; 2. A korabeli politikatudományt nem lehet leírni pusztán "nemzeti" tudományként, hanem olyan diszciplínaként, amely igyekszik integrálni a korabeli nyugat-európai iskolákat és hatásokat; 3. A magyar politikatudomány diszciplináris keretei ugyanakkor nem voltak egzakt módon meghatározva, illetőleg bizonyos keveredés figyelhető meg a szociológia, a politikatudomány, az államtan, a társadalompszichológia (sőt olykor a publicisztika) között.

B/ A kutatás tagolásának terve

Eredeti pályázatomhoz csatolt munkatervemben a két éves kutatási periódust a következőképpen osztottam fel:

1. Első év (2007. július 1. - 2007. december 31.)

- Politikai helyzetkép és politikai háttér a két háború között. Egy dinamikus (nem történettudományi) látkép a folyamatokról és azok változásairól,
- Politikatudományi minták és irányzatok (a nyugat-európai folyamatok hatásai)
- Hazai politikatudományi intézmények és iskolák
- A magyar politikatudományi irodalom (főbb gondolkodók) értékelése komparatív összefüggésben
- A politikatudomány helyének és szerepének számbavétele más diszciplinák és műfajok (pl. politikai elemzés) összevetésében.
- Korabeli kurrens nyugat-európai munkák egy részének összegyűjtése és elolvasása.
- Korabeli hazai politikai és történelmi művek egy részének elolvasása és értelmezése,
- Vezető magyar politikatudósok munkásságának korszakon belüli elhelyezése.

2. Második év (2008. január 1-2008. december 31.)

- Az év első felében a 2007-ről áthúzódó irodalom-összegyűjtő és rendszerező munkálatok befejezésére
- Az év második felében – a feldolgozott szakirodalom alapján - a vizsgált korszakra vonatkozó elemzés kategóriarendszerének, elemzési szempontjainak kialakítása, az egyes politikatudósok és iskolák rendszerezése, modellek felállítása, az anyag előkészítése a végső elemzésre.

3. Harmadik év (2009. január 1 - június 30).

- Az eredeti pályázatban kb. 5-8 íves záró tanulmányt ígértem elkészítése, a téma kismonografikus feldolgozását. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a „harmadik év” kitétel azért szerepelhet, mert az OTKA döntése később született meg, mint az eredeti kiírás szerint ez várható lett volna. Így tartott a kutatás 2009. júniusáig).

C/ Kutatási terv

Az eredeti pályázatban beadott kutatási tervben részletesen kifejtettem a kutatás elméleti és technikai megvalósítására vonatkozó elképzeléseimet. (Természetesen itt az eredeti kutatási tervet szó szerint nem ismétlem meg). A következő tagolásban fejtettem ki kutatási elgondolásaimat:

- **A nemzetközi és a hazai szakirodalom értékelése a téma szempontjából;**
- **Témában való jártasságom;**
- **A téma általam vélt újdonsága és eredetisége.**

Jeleztem, hogy a kutatás kifejezetten alapkutatás-jellegű, hiszen Magyarországon – ismereteim szerint – ilyen jellegű vizsgálat eddig nem készült. Az első – alapkutatásnak megfelelő állapotfelmérést (lásd majd a beszámoló későbbi részében) elkészítettem. Ugyanakkor nem pusztán csak egy kismonografikus tanulmány született a feldolgozott anyagból, hanem – ezt kiegészítve – összeállítottam egy a korszak vezető gondolkodóinak írásait tartalmazó szöveggyűjteményt is..

D/ Módszerek és források megjelölése

- A kutatási terv hangsúlyozta a téma feldolgozásának komparatív jellegét, amelynek során a politikatudományt olyan univerzumnak határozta meg, amely „elő kell állítani”, „konstruálni” kell. A nemzetközi irodalomból azokat a műveket jelöltem meg példaként, amelyek (persze elsősorban a nyugati politikatudomány leírásában betöltött szerepük miatt) a magyar esetre is alkalmazhatóak. Az eredeti pályázatban megjelölt szerzők munkásságából elsősorban a *politikai filozófia*, mint a politikatudományt legkorábban (és folyamatosan) konstruáló irányzat állt a vizsgálat középpontjában.

- Részletesen felsoroltam a vizsgálatba vont szerzők és munkák körét s jeleztem, hogy közöttük összehasonlító elemzést végzek majd.

- Megjelöltem azoknak a magyar gondolkodóknak és az utókor szerzőinek nevét és munkáit is, amelyek a vizsgálat gerincét képezik.

E/ A vállalás

Az eredeti kutatási terv tehát egyértelműen megjelöli céljait, az alkalmazott eljárást és a feldolgozandó források körét, továbbá azt is, hogy a produktum a *kutatás végén* várható. A vállalást – ebből a szempontból is – teljesítettem. A két év alatt nem ígértem önálló tanulmányt – ezt túlteljesítettem. Menet közben megjelenő könyvemben egy fejezet erejéig kitértem a témára (ezt 2009. januári részjelentésemhez mellékeltem, s természetesen erre épít a végjelentés is).

2. A kutatás során elkészített részjelentés

2009. januárjában (a fentebb már jelzett időeltolódás miatt) részjelentést adtam be az OTKA-nak az elvégzett munkáról. (A részjelentést természetesen nem közlöm szó szerint).

Megállapítottam, hogy:

A/ Megtörtént az eredeti munkatervben felvázolt hipotézisek tesztelése,

B/ Feldolgoztam a nemzetközi és a hazai irodalmat.

C/ Felsoroltam azokat az új belátásokat is, amelyekre jutottam, s amelyek természetesen a záró beszámoló gerincét is képezik. Megerősítve láttam a politikai filozófia nyugat-európai „megalapozó szerepére” vonatkozó hipotézisemet, illetve kialakítottam azokat a kategóriákat, amelynek segítségével a záró beszámolót elkészíthettem. A kutatás – ezt már a részjelentés is megerősíti – *nem cáfolja* azt az előzetes tézist sem, hogy Magyarországon létezett politikatudományi tradíció.

3. A záró beszámoló

A/ A kutatás technikai és pénzügyi háttere

„A magyar politikatudomány tradíciói a két háború között” című kutatásra 2,4 millió Ft-ot kaptam. A kutatás során – mint ahogy erről a pénzügyi beszámoló tanúskodik – végig az előzetesen megállapított módon használtam fel a költségeket. Ahol az eredeti felhasználástól eltértem (mint például az „egyéb költségeknél” vagy a „külföldi utazásnál”), azt az OTKA *előzetes jóváhagyásával* tettem. A kutatás pénzügyi kereteinek megállapításánál eredendően az vezérelt, hogy három fő költségcsoport megléte szükséges a kutatás sikeres elvégzéséhez. Egyrészt szükség volt olyan költségekre („Egyéb költség”), amely az adatfeldolgozásban volt segítségemre. Sok adatot csak az internetről lehetett beszerezni és ezek feldolgozása, csoportosítása, letöltése történt meg ennek a támogatásnak a segítségével. Másrészt a külföldi utazások révén a Humboldt Egyetem és a Freie Egyetem könyvtárában tanulmányoztam a nyugat-európai szakirodalomnak az itthoni könyvtárakban nem fellelhető részét és konzultáltam az egyetemekhez kötődő szakértőkkel. Ezekből a megbeszélésekből sokat kamatoztattam a nyugati politikatudomány előzetes megalapozására vonatkozó nézeteim kidolgozásában. Harmadrészt számítógépes felújításokra és kisebb-nagyobb kiegészítő eszközök beszerzésére fordítottam a kapott támogatási összeget. Személyes költségekre a költségtervben nem állítottam be összeget.

B/ A kutatás tartalmi záró beszámolója

A probléma behatárolása

Tartalmi értelemben a kutatás legfontosabb kérdése annak a problémakörnek a pontos behatárolása volt, amely a két éves kutatásban a leginkább érdekelt. Ez a következő: Magyarországon van egy körülbelül 150 éves időszak, amelyről jószerivel semmit nem tudunk – már ami a politikatudomány kialakulását és fejlődését illeti. A két éves kutatási időszak alatt igyekeztem szakaszolni ezt az időszakot, s ennek alapján fogalmazni meg mondanivalómat. Bár a kutatást a *két háború közötti időszakra* lokalizáltam, mégis elkerülhetetlen volt megvizsgálni a Horthy-korszak politikatudományi termését megelőző korszakokat és főképpen annak a politikai-társadalmi folyamatnak a *logikáját*, amely a hazai politikatudománynak a nyugatiétól alapvonásaiban eltérő karakterét kiformálta. Ezért a probléma felvázolásakor *három irányban* kezdtem el tájékozódni: 1. Egyrészt tájékozódnom kellett a hazai politikai fejlődés alapvonásairól, annak érdekében, hogy releváns ismeretekre tehessek szert a politikatudományi közeget illetően is. 2. Tájékozódnom kellett a magyartól eltérő külföldi politikai fejlődés alapvonásairól, amely a magyarétól elütő politikatudományi elemzésmódot és kultúrát fejlesztett ki. 3. E kettőre alapozva kellett kiválogatnom azokat a szerzőket, akiket a vizsgálatba bevonok, s kellett meghatároznom magának a politikatudománynak a munkafogalmát.

A politikatudomány fogalmának meghatározása a kutatásban

A kutatás egyik – véleményem szerint alapvető – felfedezése, hogy Magyarországon (történelmi és társadalmi okok miatt) a politikatudomány fogalma kezdettől problematikus és paralel fejlődik egyéb, a politikáról szóló műfajokkal. Az értekezésben kimutatom, hogy ennek a különbségnek az okai szerteágazóak, de döntően abból fakadnak, hogy Magyarországon a politikai gondolkodás iskolái a reneszánsztól fogva nem alakultak ki. Skinner, Pocock és mások részletesen kimutatják az ún. „machiavelliánus mozgalom” kialakulását a nyugat-európai politika gondolkodás, s rájuk

is támaszkodva igyekszem megtalálni a modern politikatudomány kialakulásában meghatározó szerepet betöltött másfajta nyugati (ismeretelméleti) hagyományokat.

A politikatudomány – nyugati értelemben – ezekre a filozófiai hagyományokra épül rá, specializálódik és fejleszti ki az a plurális intézményes és iskolaszerű szerkezetet, amely azután a 19. század végétől válik professzionálissá (a különféle iskolákról részletesen is beszámolok: Csizmadia, 2008: 39-45.)

A kutatás megerősítette a politikatudomány meghatározott törvényszerűségekre épülő autonóm természetét. A nyugati összehasonlító elemzés egyértelműen ráirányította a figyelmet arra a hazai sajátosságra, hogy itt a politikatudománynak *nem volt alapozása*, illetve ez az alapozás nélkülözötte a politikai filozófia pallérozó szerepét, s ezért a diszciplína kezdeteitől a hazai tudományosság nem iskolák mentén tagolódott, hanem olyan műfajok játszották a vezető szerepet (publicisztika, pamflet), amelyek az aktuálpolitikai folyamatok leírásában, de még inkább az aktuális cselekvés serkentésében látták feladatukat.

Miután fontos megkülönböztető elvekre leltem, a feladatot tovább tudtam specifikálni, s igyekeztem megtalálni a hazai folyamatokban azokat a markáns irányzatokat, amelyek a kedvezőtlen körülmények ellenére *mégis* képesek voltak egy markáns – nyugatias – politikatudományt képviselni.

A korszak kiválasztása

Akadémiai típusú politikatudományt Magyarországon a 19. század elejétől kezdve műveltek – s ez az irányzat (főként a nagy hazai egyetemi tanszékek révén) élesen elvált a napi politikai küzdelmek serkentésére fókuszáló egyéb irodalomtól. A kutatás röviden érinti a dualizmus politikatudomány-teremtő kísérleteit (utalván Réz Mihály, Kautz Gyula és mások munkásságára - három dualizmuskori tudós egy-egy művét pedig közli a szöveggyűjtemény), de a döntő fókuszpont a két háború közötti Magyarország. Az eredeti kutatási tervben jeleztem, hogy a két háború közöttit megelőző periódust – az egyes gondolkodók szintjén – ez a kutatás nem vállalja fel. Amit felvállaltam (mint azt fentebb kifejtettem) a korábbi közeg és az 1919-45 közötti viszonyokra ható *folyamatok* feltárása.

A két háború között tehát *létezett* magyar politikatudomány. A kutatás csak részben találta megalapozottnak a hazai politikatudósok (mindenekelőtt Lánczi András) véleményét arról, hogy a felvilágosodás kora után a magyar tudományos gondolkodás

fejlődése elkanyarodik a nyugatitól. Bár magam is amellet érvelek, hogy megalapozás híján a magyar gondolkodás fejlődése eltér a nyugatitól, de a két háború közötti korszak arra is példa, hogy igyekeznek szinkronba kerülni vagy szinkronban maradni a nyugati fejlődéssel.

A hagyományfogalom behatárolása

A kutatás rávilágított, hogy a politikatudományi szféra nyugatias kísérleteinek már 1919-et követően is gátat szabott az a hagyományréteg, amely száz év alatt egy kevésbé iskolászerű és nagyban aktuálpolitikai fókuszáltságú, irodalmias és publicisztikus politikai gondolkodásmódot honosított meg. A hagyományt tehát mint a magyar közgondolkodás *alaprétegét* határozom meg, s arra a belátásra jutottam, hogy a magyar politikatudósok – miközben hadakoznak a publicisztikával – nem tudnak nyitni egy angol típusú megalapozás felé, s sok tekintetben foglyai a németes típusú államfilozófiának és államszociológiának. A korszak vezető filozófusánál, Ottlik Lászlónál kimutatható, hogy miközben teljes mértékig tisztában van a külföldi irodalommal, annak egy magyar helyzetre alkalmazott olvasatát adja (különösen A társadalomtudomány filozófiája c. művében).

Törekvés történik egy új hagyomány teremtésére, ami valójában a száz éve tartó *politikai irodalom* meghaladását jelentené, de a harmincas években kibontakozó új irányzatok (ahogy elemzésemben részletesen is bemutatom) torzóban maradnak, mert nem tudnak megszabadulni egy *ellen-ideológiát* képviselő szerepüktől. Az ellen-ideológia abban az értelemben veendő, hogy a hivatalos politikával és tudománnyal szemben állók ideologikus alapon bírálták a fennállót. A rendszer hivatalos tudományosságának képviselői pedig ideologikus szinten igyekeztek *megvédeni* a létezőt. Ez pedig lehetetlenné tette, hogy meghaladják azt a hagyományt, amely már száz évvel korábban is ilyen dichotómiát rajzolt ki. Ezzel pedig a tudomány lényege sérült.

Az irodalomban kirajzolódó - és a kutatásban felhasznált – iskolák

A kutatás nem csupán a történetileg kialakuló gondolkodási iskolák és irányzatok csoportosítására tesz kísérletet. Beszámolómban külön is jelzem, hogy melyek a legfontosabb iskolák, amelyek hatottak kutatásomra, s amelyeknek gondolatmenetét hol közvetlenül, hol közvetve magam is felhasználtam.

- A skinneriánus (cambridge-i) iskola, amely úgy érvel, hogy a politikaelmélet és a filozófia a történelemben véghezvitt beszédaktusok láncolata. Ezt a módszert Skinner 1969-es kiáltványa (*Meaning and Understanding in the History of Ideas*) alapozza meg. A történelmi gondolkodásformák megelégszében a dolgozat követi Skinnert – és a *The Machiavellian Movement*-et író Pocock-ot –, de nem bonyolódik bele, hogy a beszédaktus-elméletet alkalmazza a hazai terepre. Egyébként is úgy gondolom, hogy – éppen a már többször vázolt különbségek miatt – itt ez az elemzési módszer és iskola kevésbé gyümölcsöző, hiszen a beszédaktusoknak nincsen egy jól artikuláló mintázata és túl sok az aktuálpolitikai konnotációja. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Machiavelli a magyar politikatudósok körében a 19. század végén, a 20. század elején döntően negatív figura, akinek „hatalomelméletét” a korszak egyértelműen elutasítja – lásd Concha Győző: Machiavelli feltámadása. In: Hatvan év tudományos mozgalmi között, II. kötet, MTA, 1935. 409-437.)

- Sokat merítettem a különféle csoportokat és politikai irányzatokat leíró művekből. Elemzésemben Ballagi Géza alapművét külön is megemlítem, de utalhatok azokra a politikatudományi kísérletekre, amelyek napjainkban igyekeznek – részben a neoinstitucionalizmus vagy a new cultural history fogalomkészletével – újradefiniálni a hazai politikai gondolkodás kérdéseit (e tekintetben csak a utalok a Századvég folyóiratnak az 1990-as években publikált számaira, vagy manapság a Korall és az Aetas című folyóiratokra, amelyek ezeknek az irányzatoknak állandóan helyet adna.

- Hasznosítottam a tudományos iskolákat és szerzőket számba vevő szórványos történeti-tudományos leírásokat is. Itt azonban hozzátenném, hogy mivel döntően alapkutatásról van szó: nemigen beszélhetünk nagy mennyiségű feldolgozásról. A 19. század második felében szintén Concha Győző írt a 18. század végének uralkodó eszméiről, manapság pedig főképpen eszmetörténeti kutatások indultak a liberalizmusról, a konzervativizmusról (lásd arról, hogy hogyan kell olvasni 18. századi hazai politikai irodalmat – Szűcs, 2009.) A két háború közötti tudományos közéletéről azonban nemigen találtam hasznosítható előmunkákat. A Kádár-rendszerben ilyen jellegű kutatások nem folytak, s fellapozzuk a korszak meghatározó történészének, Lackó Miklósnak a *Korszellem és tudomány* c. 1988-as könyvét (Lackó, 1988.) jószerivel a tudományt a nemzetkarakterológia felől közelíti meg (Prohászka vagy Szekfű munkáit bírálva), s egyáltalán nem foglalkozik az önálló produktumokat is nyújtó politikatudománnyal. Ily módon nem állott rendelkezésemre a magyar politikatudomány fejlődéséről és reprezentánsairól szóló átfogó tanulmány vagy könyv.

A korszak politikatudománynak jellemzése

A kutatás legfontosabb hozadékának a politikatudományi témák és a diszciplína művelőinek azonosítását tartom. A kutatás egyértelműen megmutatta, hogy a magyar fejlődésben nem csupán egy a/ németes típusú államtudomány, b/ publicisztikus hajlamú „valóságtudomány”, c/ egy váteszi hajlamú irodalmár-tudomány különíthető el (ezt a hármat azonosították általában eddig), hanem egy valódi politikatudományi kérdésekre választ kereső, az a,b,c pontokkal szembenálló, önmagának intézményes és iskolaszerű elkülönülést kereső tudományosság is. Ennek a tudományosságnak keretet adott a korabeli MTA, illetve a korszak vezető folyóirata, a Társadalomtudomány, s művelői elsősorban olyan tudósoknak tekintették magukat, akiknek feladata a politika elfogultságmentes, objektív leírása, a korábbi irányzatok szenvedélyes hangneme helyett egy hűvös és távolságtartó diskurzus feltételének megteremtése.

A korszak politikatudósai írják az első *nem államtani* politikaelméleteket, ők azok, akik a közvéleményről, a népről, a vitáról, a politikusi személyiségekről, s a politika intézményes és érzelmi aspektusairól a 19. század végének gondolkodóihoz képest merőben új mondanivalóval rendelkeznek.

A kutatásban kiválogattam azokat a legfontosabb gondolkodókat, akiket ebből a szempontból fontosnak tartok. Őket – jelentős részben – az utókor elfelejtette, holott legtöbbjük ma is méltó a figyelmükre, különösen akkor, ha – mint azt egész kutatásom hangsúlyozza – a politikatudomány történetét nem az 1980-as években kezdjük, hanem lényegesen korábban, a 19. században. Ebben a folyamatban a két háború közötti politikatudomány (minden korlátjával és torzulásával együtt) különleges figyelem illeti meg. (Ennek a figyelemnek szól, hogy a témát nem csupán kismonográfia keretében dolgoztam fel, hanem összeállítottam egy szöveggyűjteményt is).

A kutatás lezárása

A kutatómunka során a folyamat elején törekedtem arra, hogy a kutatási hipotéziseket pontosan fogalmazzam meg, s folyamatos tesztelésük során úgy találtam, hogy nem kell módosítanom őket. A nyelvelmélet, a diskurzuselmélet, a történeti politológia, a new cultural history és a neoinstitucionalizmus elméletei és szerzői

segítségével igyekeztem egy vizsgálati keretet találni, amelynek során kategóriákat állítottam fel és ezeket pontosítottam.

Igyekeztem releváns alapkutatót végezni, ami persze egyelőre még csak egy első olvasatot tud adni a témáról, s számos aspektus feltárására (így például az egyes egyetemi tanszékek működésének vizsgálatára) nem vállalkozik. Megítélésem szerint a kutatásban vállaltakat maradéktalanul teljesítettem. Munkám elején jeleztem, hogy menet közben *nem fogok* publikálni a témában. Ezt a célt „túlteljesítettem, hiszen 2008-as könyvemben (Csizmadia, 2008.) számos gondolatot már meg tudtam fogalmazni, s ezeket a végső változatba is be tudtam építeni. De túlteljesítettem a vállalást annyiban is, hogy pályázatomhoz képest a kutatási beszámoló „Elemzés” részéhez társul egy „Szöveggyűjtemény” (és az előtt egy külön bevezető) is.

Mindezek alapján kérem pályázatom elfogadását.

Budapest, 2009. augusztus 29.

Csizmadia Ervin

A magyar politikatudomány tradíciói a két háború között

Elemzés és szöveggyűjtemény

Bevezetés

A magyar politikatudománynak – ellentétben azzal a felfogással, amely szerint a diszciplína az 1980-as évtizedben jött létre – igen komoly hagyományai alakultak ki már a dualizmus időszakában is (ezzel a korszakkal ez a tanulmány legfeljebb csak utalásszerűen foglalkozik), de még inkább a két háború közötti periódusban. Természetes módon ez a hagyomány nagyon sokszálú, és sok vonásában teljesen más, mint amit egy liberális-demokratikus ország politikatudománya magáénak vallhat. Mégis létezik, s feltárása rendkívül fontos feladat egy – Magyarországon legalábbis – fiatal tudományág esetében. Mindeztidáig azonban nem igazán történt kísérlet ennek a tradíciónak a feldolgozására, valamifajta alapkutató elvégzésére, aminek oka az, hogy a potenciális elemzők számára korántsem egyértelmű, hogy a két háború közötti sok szempontból autoriter politikai múltból vezet(het)nek szála a ma politikatudománya felé. Egy viszonylag „folytonos”

politikatudományi diszciplína tételezése helyett sokkal inkább uralkodónak tekinthető a diszkontinuitás álláspontja, amelynek kiindulópontja, hogy az 1980-as években teljesen új diszciplína jött létre és új hagyomány alapozódott meg Magyarországon.

Ez a dolgozat nem osztja ezt a megközelítést, s emellett érvel, hogy a két háború közötti időszaknak létezik egy kompakt s nem is értéktelen politikatudományi tradíciója. E sorok írója már 1993-ban is (lásd: Csizmadia, 1993) ezen az állásponton volt, amikor pedig a Politikatudományi Szemle című folyóiratban zajló vita résztvevői szinte egyöntetűen a *közvetlen* (értsd: a 80-as évekbeli) múlt jelenségeivel foglalkoztak a hazai politikatudomány helyzetéről vitatkozván. A történeti látásmód elhalványulása, olykor szinte teljes hiánya a politikatudományi szakmában azonban maga is tünet, aminek okaival ezúttal nem foglalkozom, csupán röviden utalok rá (a kifejtésben bővebben is lesz szó róla), hogy ez az „érzéketlenség” nagyban eltér a nyugat-európai politikatudomány művelőinek attitűdjétől és önképétől, és 16 évvel a korabeli vita után is jellemzőnek, ugyanakkor egyre inkább kontraproduktívnak tekinthető.

Természetesen további indoklásra szorul a két háború közötti politikatudományi hagyományréteg feltárása irányuló szándék, s a szerzőnek pontosan tisztáznia kell, *mit* és *milyen módon* akar feltárni. A „mit” kérdésére talán viszonylag könnyebb felelnem: nyilvánvalóan nem a politikatudomány műfajában hozzáférhető művek teljességét elemzem, hanem a fontosabb kutatási irányzatokat, szellemi törekvéseket igyekszem megragadni és csoportosítani – kiegészítve ezeket a politikatudomány intézményes elrendeződésének néhány ecsetvonásával. Valamivel nehezebb a válasz a „hogyan” kérdésére. A dolgozatban a magyar politikatudományt *nem nemzeti*, mégis nagy részben a *belső* politikai-társadalmi konstrukció által meghatározott tudományként aposztrofálom. Az azonban, hogy Magyarországon sok tekintetben egy a nyugat-európaiaktól elkanyarodó tudományos tradíció jött létre, nem ment fel a *komparativitás* igénye alól. Éppen ezért a dolgozat során igyekszem kidomborítani, hol, mennyiben és miért tért el a hazai diszciplína fejlődése a fejlett nyugatitól, miközben számos tekintetben igyekezett követni azt, illetve megpróbált kiválasztani egyet (általában a németet) a nyugati minták közül. S ezzel máris a dolgozat kiinduló hipotézisének vagyunk: a hazai politikatudományi tradíció *két vonatkozásban* tért el markánsan a fejlett (elsősorban angolszász) országok politikatudományi örökségétől. Egyrészt abban, hogy míg a nyugati politikatudományt – évszázadok alatt - politikai filozófiailag „alapozták” meg, addig nálunk (sok ok miatt) ilyen megalapozás nem volt. (Hogy mit jelent ez a megalapozás, arra rövidesen rátérek). Másrészt pedig abban, hogy nálunk nem alakult ki egy szokásszerűen művelt tudományos „hordozó” műfaj (a tudományos értekezés), illetve beszédmód, sőt inkább műfaji

keveredés jött létre, s a politikatudomány nem tudott karakteresen elválni a politikai publicisztikától. Mindezekkel a tehertételekkel együtt is akkor járunk el helyesen, ha a magyar politikatudományt történetileg létezőnek, a 19.-20. században kialakuló hagyományt pedig – ideologikus és legitimációs aspektusai ellenére – nem pusztán “nemzeti” tudománynak tekintjük, és észrevesszük a törekvéseket egy világgal lépést tartó diszciplína szervezeti és gondolati standardjainak megteremtésére.

A tanulmány *két nagyobb egységre* (elemzés és szövegközlés) tagolódik. Az első egység első részében igyekszem számbavenni a nyugat-európai politikatudományi standardok kialakulásában szerepet játszó főbb kategóriákat. Bevezetem a politikai filozófiai “megalapozás” fogalmát, s igyekszem bizonyítani, hogy míg a nyugat-európai politikatudomány szellemi és intézményes fejlődését az biztosította, hogy a politikáról való gondolkodás korán elvált a politikai cselekvéstől, addig Magyarországon ilyen szétválás nem következett be, s ez behatárolta a politikatudomány autonóm diszciplínává válását. A második részben a magyar politikatudományi hagyomány megalapozódási folyamatát vizsgálom, amelynek során – olykor közvetve, máskor közvetlenül is - kritizálom azokat a megközelítéseket amelyek szerint ha van is tradíció, az döntően jogászas és intézmény-centrikus, ráadásul elkanyarodó a nyugatitól s emiatt használhatatlan a ma számára. Mint már fentebb is jeleztem, ezt a megközelítést nem fogadom el, amivel persze nem azt állítom, hogy a hazai hagyomány megfelel a nyugati standardoknak. A harmadik részben a két háború közötti magyar politika- és társadalomtudomány közegéről, néhány reprezentatív intézményéről és folyóiratáról lesz szó – mert hát ez is egy fontos aspektus - egy rövid nemzetközi összehasonlítás keretében. A negyedik nagyobb részben – négy tematika köré rendezve - vezető magyar politikatudósok és politikai gondolkodók műveit veszem bonckés alá, s e művek elemzése kapcsán igyekszem megrajzolni a vizsgált korszak legfontosabb elemzési témáit, olyanokat, mint például a kormányzáselmélet vagy a pártok kutatása, a közvélemény, a közérdek, a politikai vita, a politikai szerepek és a politikai hiedelmek. Végezetül összefoglalom az értekezés tanulságait és megjelölöm a további kutatás lehetséges irányait.

A kézirat II. nagyobb egységében – egy bevezetőt követően – 10 hazai gondolkodó egy-egy – általam fontosnak vélt – szövegét közlöm. A személyek és a szövegek kiválasztása természetesen önkényes, de azért mégsem teljesen: a kiválasztásnak két főszempontja volt: 1. Ne a magyarországi ún. mainstream-politológia ismert személyiségei legyenek, azaz az olvasó nem találkozik Jászi, Bibó, Csécsy, Eötvös és más – a mai politikatudományi gondolkodásban oly annnyira erős nyomot hagyó – szerzőkkel. 2. A kiválasztott szövegeket

úgy válogattam, hogy általuk sikerüljön rámutatnom: a szerzők nem pusztán korukkal vannak (többé-kevésbé) szinkronban, de olyan témákat vizsgálnak, amelyek napjainkban is vizsgálati témái a politikatudománynak.

I. RÉSZ

A magyar politikatudományi gondolkodás kialakulása, közege és feltételrendszere

A magyar politikatudomány fejlődését önmagából nem tudjuk megérteni. Ahhoz, hogy megértsük, miért úgy alakult, ahogyan, szem előtt kell tartanunk, hogy minez hogyan zajlott le a magyar tudományos közösség számára is mindig releváns mintát jelentő fejlett Nyugat-Európában. Amikor megpróbáljuk értelmezni a különbségeket (és a szórványos hasonlóságokat) két kategóriát fontos megemlítenünk: a tudományos közösséget és az általa leginkább kifejlesztett műfajt és beszédmodot. Kiindulópontunk az, hogy a nyugat-európai politikatudomány professzionizálódása – sok egyéb mellett – annak köszönhető, hogy a/ a tudományos közösség évszázadok során kikristályosított egy tudományosan egzakt műfajt, beszédmodot s az ehhez kapcsolódó értékelési rendszert; s b/ a folyamatosan egységesülő műfaj és nyelvezet konstituálja meg magát a tudományos közösséget is. Nem kívánom itt most részletezni, hogy e tekintetben kifejezetten a kuhni-i érvelést fogadom el – másutt ezt megtettem (Csizmadia, 2008:21-32.)

A tudományos közösség által elsajátított és alkalmazott műfaj, nyelv és értékelési rendszer azonban nem pusztán zártan tudományos, de a szélesebb közvélemény számára is megismerhető, a közvélemény nincs kizárva belőle, hanem éppen az ő okulására (is) szolgál. Olyannyira erős rendszerről van szó, amelyet joggal nevezhetünk egy professzió szabad gyakorlása hagyományának. (A hagyomány fogalmáról és értelmezéséről többek mellett lásd Shils, 1981; Shils elméletéről: Berger, 1982; Struan, 2007.) A nyugat-európai kultúrában a tudományos gondolkodás intézményesedésének megalapozójaként egy történeti és egy politikai filozófiai látásmódot jelölhetünk meg: ezek segítségével vált a nyugati gondolkodás olyanná, amit ismerünk, s ezek hiányában lett olyan a közép-európai és a magyar tudományos gondolkodás olyan, amelynek főbb vonásairól szintén tudunk, de az alábbiakban részletesebben is módunkban áll majd megismerni.

A tudományos gondolkodás megalapozása ismeretelméletileg és racionálisan

Magát a megalapozási folyamatot – mint említettem - nem tudjuk különválasztani a tudományos közösség megszerveződésének problematikájától. A közösségszerveződés nyilvánvalóan összefügg a tudomány hosszú időn keresztül megszilárduló normáival, azzal, hogy a közösségnek van mihez igazodnia. Ezt a közösségszervező erőt – értelmezésem szerint – a politikai filozófia biztosította, hiszen ez a diszciplína keresett leghamarabb választ az emberi élet legalapvetőbb kérdéseire, a „jó” és a „rossz” társadalom, a „jó” és a „rossz” politika fogalmára. A „jó” fogalma persze vonzza a „rossz” fogalmát is, a kettő pedig együttesen egy *etikai* dimenziót alkot. A politikai filozófia szinte a kezdetektől érdeklődik a politika etikai megalapozása iránt, noha a politikai filozófia pozíciója nem mindig egyformán erős. A 16-19. században határozottan erős, a 20. század első felében hanyatlani látszik, majd a 20. század közepétől egy újabb reneszánsz következik. A politikai filozófia a politikáról való racionális gondolkodás egyik formája. Induljunk ki ebből a meghatározásból: „A politikai gondolkodás racionális formája kezdettől fogva arra törekszik, hogy kauzális, ok-okozati összefüggéseket állapítson meg a politika világába, illetve próbálja megmondani, hogy milyen a jó kormányzás, milyen feltételeket, körülményeket kell biztosítani ahhoz, hogy a közösség rendje hozzásegítse az embert a béke megőrzéséhez és a jó élethez” (Lánczi, 2000/b: 12.). A jó életről való gondolkodás mindenekelőtt *ismeretelméleti* kérdés. Amikor Platón azt mondja, „aki csak a képeket látja, az az eredetinek csak a másolatát látja, tehát igazi tudása nincs, csak vélekedik” (Lánczi, 2000/c:33.), felállítja a vélemény (doxa) és a tudás (episztémé) megkülönböztetésének maximáját, s ezzel meghatározza az európai gondolkodás

és kultúra irányát (Lánczi, 2000/b: 12), hiszen azt mondja, hogy a tudás megszerzése az igazság elérésére irányul. (Lánczi, 2000/b: 42). Az igazság és a jó rend keresése tehát az ókortól folyamatosan jelen lévő (politikai filozófiai) törekvés, amelynek középpontjában az ismeretelmélet áll, vagyis az, hogy „mire alapozzuk politikai fogalmainkat, politikai következtetéseinket és végső soron politikai cselekvéseinket”. (Uo.: 44).

A „megalapozás” kifejezés is utal arra, hogy itt döntően normatív műveletről van szó. A politikai filozófia eleve normatív, értékek megkülönböztetése a célja és alapállása kritikai (Strauss, 1959, Lánczi, 2000/b: 103, Lásd még az amerikai gondolkodás filozófiai megalapozásában: Dolbeare, 1969; az amerikai gondolkodás filozófiai aspektusainak számbavételében Frisch és Stevens, 1982; Jividen, 2009.) Ez a megismerési mód tehát nem tartja csálhatatlannak az ún. tapasztalatokat, szemben azzal a másik tudományos megismerési-megalapozási móddal, amely a 17. század ismeretelméleti „forradalma” nevében lépett fel. Természetesen arról ma is vita van a tudományon belül, hogy Descartes, Hobbes vagy éppen más jelzi-e ennek a fordulatnak a kezdetét. Lánczi Hobbes-ban (és a Leviathánban) látja ennek a változásnak a kezdőpontját: „A politikai tudás két ellentétes pólus vonzáskörébe került: az érzéki tapasztalatszerzésbe és az absztrakt, logikailag konstruált politikai elméletekébe...A test és a lélek antik kettőségéből a Leviathánban Hobbes az *előbbire* teszi a hangsúlyt”. (Lánczi, 2000/b: 53.; lásd még Oakeshott, 2001: 287-344.)

Másképpen szólva ez a forradalom nem más, mint a *racionális* megismerési és megalapozási gondolkodás forradalma. Az utókor persze a racionalizmus fogalmát – némileg hamisan - az „irracionális” ellentétpárjaként aposztrofálja, csak hogy a politikai filozófia révén kifejlesztett és áthagyományozott, antik alapokon nyugvó ismeretelmélet semmiképp nem irracionális. A racionalizmus ennek ellenére igyekszik felszabadítani a gondolkodást a „metafizika nyomora” alól, mégpedig azzal, hogy a megismerés új paradigmájaként a tapasztalatot jelöli meg. Különösen kiteljesedik ez a „felszabadító” szándék a felvilágosodás idején, amikor „a természettudományok tudományos mércéi, illetve a historicista relativizmus által uralt modern tudat elvi alapon vont a kétségbe a filozófia létjogosultságát”. (Lánczi, 2000/b: 51.)

S ezzel eljutottunk egy másik fontos teoretikus, a már említett Thomas Kuhn elméletéhez, aki *A tudományos forradalmak szerkezete* című művében kritikát gyakorol a „felhalmozó” típusú vagy másképpen: individualista tudomány fölött, és helyette egy másfajta történelem- és tudományszemléletet ajánl. Ennek a történelemszemléletnek azonban van egy erőteljes filozófiai megalapozása is, Kuhn maga is utal rá könyve előszavában (Kuhn, 1984: 14.) Kuhn ezzel a 19. századtól kezdődően egyre uralkodóbbá váló tudományfelfogással,

megalapozási stratégiával szemben foglal állást. A modernitásról, vagy Lánczi András kifejezésével a „modernség gondjáról” van szó. (Lánczi: 2000/b: 9.)

Számunkra ezúttal nem az a fontos, hogy a két elmélet közül melyiknek volt vagy (mert hiszen tovább élő tendenciákról van szó) van igaza. A politikatudomány legtágabban értelmezett előfeltételei szempontjából érdekes számunkra ez a kérdés, hiszen ezekből a tág történeti-környezeti hatásokból formálódnak ki később a különféle értelmezési iskolák és szervezeti professziók. A modern, intézményesült politika e nélkül a többágú politikai filozófiai tradíció nélkül bajosan szerveződhetett volna meg, vagy legalábbis hiányoznának az értelmes politikai tevékenységhez nélkülözhetetlen eszmei alapjai. Valójában tehát a modern politika eszmei-gondolkodásbeli előfeltételeit keressük, s ennek kapcsán megállapíthatjuk: a későbbi pártpolitikában és szikrázó politikai konfliktusokban inkább csak újrajátsszák a politikai filozófiában és politikatudományban korábban már (elvi-elméleti szinten) megfogalmazódó konfliktusokat.

Az egyik ilyen, a modern politikában újraelevenülő kérdés tehát, hogy a metafizikára avagy a tapasztalatokra alapozzuk-e gondolkodásunkat, illetve, hogy hogyan és mi módon szerezzük meg a politikáról való szükséges tudásunkat. De van egy nem kevésbé fontos további kérdés is: melyik tudásforma, az elméleti vagy a gyakorlati élvez-e elsőbbséget? A 20. századi politikai filozófiában talán Michael Oakeshott érvelt a legtöbbet a *gyakorlati* tudás prioritása mellett (szembeállítva azt az *elméleti* vagy *technicista* jellegű tudással), de hozzátette: kettő szervesen összetartozik, hiszen nincsen tudás (knowledge) a know how (a hogyan tudása) nélkül: „a racionalizmus azt állítja, hogy az, amit jómagam gyakorlati tudásnak neveztem el, egyáltalán nem tudás, azt állítja, hogy szigorúan véve nincs is olyan tudás, ami ne technikai tudás lenne”. (Oakeshott, 2001: 129-131.) Az egyik oldalon áll tehát a racionalizmus, amely – Oakeshott szavaival – „nem érzékeli a tapasztalatok felhalmozódását, csak a tapasztalatok kész voltát” (Oakeshott, 2001: 124.), míg vele szemben sorakozik fel a másik irányzat (nevezzük konzervativizmusnak), amely viszont nem elégszik meg a *kész* tapasztalatok számbavételével, hanem a *folyamatjellegre* kíván rámutatni. Ez a különbség (amelynek persze most csak egyetlen aspektusát domborítom ki) a nyugati politikai gondolkodási-megalapozási tradíció egyik legerőteljesebb törésvonala, és egészen eltérő politika-felfogások következnek belőle.

Áttérve arra a problematikára, hogy a megalapozás két kulcskategóriája a történeti és a politikai filozófiai látásmód, ezúttal Quentin Skinner munkásságát hoznám fel példaképpen. A szerző a Magyarországon még csak kialakulóban lévő filozófus-történész-politikatudós szerephármaság megtestesítője, aki munkáinak javarészában történeti terepen vizsgálódik, s

pontosan azzal járul hozzá a nyugati politikatudomány normáinak megszilárdulásához, hogy megtalálja azt a történeti anyagot, amelyen keresztül mindezt demonstrálhatja. Közismert, hogy Magyarországon a politikatudományi gondolkodásban még korántsem alakult ki ez a történeti érdeklődés, ezért rendkívül kevés olyan művel találkozhatunk, amikor politikatudósok történeti anyagot vizsgálnak. Bár egyre több az eszmetörténeti, politikai filozófiai jellegű politikatudósi kutatás (lásd például: Takács, 2007; Kecskeméti, 2008; Szűcs Zoltán Gábor, 2008, 2009/a, 2009/b, stb.), mégsem állíthatjuk, hogy a Skinneréhez hasonló történeti látásmód és módszertan meghonosodott volna. Skinner 1978-ban megjelent főműve, a *The Foundations of Modern Political Thought I-II.* ugyanis a reneszánsz és a reformáció korát vizsgálja, s egyik fő tézise az, hogy a politikai gondolkodás modernizálódásának egyik legfontosabb serkentője az állam funkciójának megváltozása, az államnak, mint személytelen struktúrának a fokozatos kialakulása. Skinner nagyjelntőségű észrevétele, hogy a politikai filozófia ebben a változásfolyamatban nyer szerepet, hiszen ez a diszciplína az állam és a társadalom megváltozott viszonyának leírására specializálódik. (Vö. Skinner, 1978. II: 358.) Messzire vezetne természetesen a rendkívül szerteágazó skinneri elmélet felvázolása, a „római” és a „gótikus” szabadságfogalom megkülönböztetése, valamint a republikánizmus és a liberalizmus teoretikus vitájának exponálása. Amit ki kell emelnünk, az az, hogy Skinner – és persze nyomában elemzők légiói – a fentebb említett tudományos közösség és tudományos műfajok és gondolkodásmódok történeti kialakulását és fejlődését elemzi. (Lásd még: Pettit, 1997; Pocock, 1999; Viroli, 2002; Clark, 1994. stb.) Olyasmit tesz (tesznek), amit hazai politikatudós – mondjuk a reneszánszra vonatkozóan – csak nagyon ritkán tesz meg: rekonstruálják az állam-társadalom „munkamegosztás” szerepváltozását és kimutatják ennek hatását a tudományos gondolkodásra. Mindezt azért tehetik meg, mert a nyugati politikában korán kialakul a politikáról való reflexív gondolkodás normája, ami azonban Magyarországon nem teremti meg az önálló politikatudományi diszciplínát, legfeljebb annak sajátos változatát, a politikai pamfletet.

A hagyományfogalom behatárolása a magyar politikai gondolkodás fejlődésében

A meghatározó műveket és alkotókat számbavéve kijelnlhetjük: a politikáról való nyilvános gondolkodás a 18. század végén, a 19. század elején teremődik meg. Természetesen a mai politikatudomány – mint utaltam rá - nem fordul vissza ilyen régmúlt időkbe, amikor reflektálni kíván önmagára. Még Lánczi András is – aki talán a legtöbbet tette

azért, hogy ezt a hagyományt előbányássa – egy írásában azt mondja: „a rendszerváltás utáni politikatudomány sajátosságait (eklektikus és reflektálatlan módszertan, túlzott ideologikusság) a közvetlenül megelőző korszak hagyatékában kell keresni, s mindez abból fakad, hogy „a szocializmus továbbra is a legfőbb cél és mérce az értelmiség nagy része körében”. (Lánczi, 2000/a: 158.) Ám akármennyire csábító a politikatudomány rendszerváltás utáni helyzetéért közvetlenül a megelőző korszakot „felelőssé” tenni, azok a szemléleti és tudományos sémák, amelyek 1990 után uralkodónak tekinthetők, nem pusztán a Kádár-rendszerhez kötődnek, hanem az 1956-ot (sőt 1945-öt) megelőző rendszerek tudományos gondolkodási és magatartási mechanizmusaiban gyökereznek.

Ez a tanulmány amellet érvel, hogy a Kádár-korszak nem megfelelő viszonyítási pont, mert a valódi politikatudományi hagyomány nem ebben a periódusban keresendő. Hanem a 19. század elejétől folyamatosan. Ez a dolgozat csak egy szeletet ragad ki ebből (az 1919-1945 közötti korszakot vizsgálván). Először röviden tisztázom, mit értek hagyomány alatt, majd annak tartalmát vizsgálom meg.

Lánczi Andrást ugyanakkor más írásaiban határozottan érdekli a hagyománynak ez az időben távolabbi rétege is. Szerinte ilyen hagyomány természetesen *van*, már amennyiben azonosításához nem a *mai* tudományos mércét alkalmazzuk. „Ebbe a hagyományba – tágan értelmezve – beletartozik minden olyan írott forrás, amely reflektál a politikai életre” (Lánczi, 1994: 92.) Ez meglehetősen „nyitott” felfogás, bár Lánczi sem feltétlen következetes hozzá, hiszen másutt különbséget tesz a *politikai* irodalom és a *politikatudományi* irodalom között. Míg az előbbi keletkezését az 1790-es, az utóbbiét az 1820-as évekre teszi. (Lánczi, 1993: 148.) Lánczi abból indul ki, hogy a politikatudománynak Magyarországon egy tágabb és egy szűkebb értelmezése alakult ki. Tágabb értelemben a politikatudomány voltaképpen azonosítható a publicisztikával, bár itt voltaképpen nem is politikatudományról, hanem a politikáról való gondolkodásról van szó. A hagyomány az 1790-es évtől teremtődik meg, meghatározott politikai-társadalmi okokból: “a kilencvenes évek reformgondolkodói nemcsak tematikailag, de műfajilag is hosszú időre meghatározták a magyar politikatudomány karakterét: eszméiket pamfletekben, brosúrákban, röpiratokban, rövid értekezésekben fogalmazták meg, azaz műfajilag publicisztikát írtak”. (Lánczi, 1994:94–95).

De a hagyományok megközelítésében az is fontos, hogy melyek *vállalhatóak*, és melyek *nem*. A történeti érdeklődésű politikatudósok nagyjából egyetértenek abban, hogy ha vannak is „induló” hagyományok (amelyek mind a mai napig vállalhatóak), ezek a 20. század legelejére kiürülnek, a visszájukra fordulnak, vagy elkanyarodnak a nyugatias trendektől (s ez által a „nem vállalható” kategóriába kerülnek). E szemlélet jegyében mondja például Bihari

Mihály, hogy a két háború között a politikáról való gondolkodást elsősorban a szociológia termékenyítette meg, hiszen (ma is vállalható) politikai, politikatudományi művek nemigen születtek. (Bihari, 1993: 112.) Ez az utóbbi megjegyzés ugyan – véleményem szerint – nem felel meg a valóságnak, de kétségtelen, hogy kifejezi az utókor politikatudományának azt a véleményét, hogy a hagyományok valamikor megszakadtak. Már ennyiből is látható tehát, bonyolult jelenséggel állunk szemben, s ahhoz, hogy a hagyomány fogalmát jobban megértsük, nem is egy, hanem *két* hagyományrétegről (s azon belül is több alrétegről) kell beszélnünk.

Korai politikai és politikatudományi gondolkodás

A két jól körülhatárolható réteg – s Lánczi helyesen különbözteti meg őket egymástól - a *politikai* és a *politikatudományi* hagyomány. Az előbbibe az 1790-es években induló modern hazai publicisztika és pamfletirodalom tartozik, amelynek részletekbe menő feldolgozását Ballagi Géza végezte el. (Ballagi, 1888.) Mint ahogy ebből a vaskos monográfiából is kiderül: ennek az irodalomnak a genezise szorosan összekapcsolódik egyrészt a francia forradalomhoz kötődő forradalmi (függetlenségi) szellem itthoni elterjedésével, másrészt a politikai irodalom akadály- (értsd: cenzúra-)mentes megjelenésével. Nem véletlen írja Ballagi: „A politikai irodalom, úgy gondolom, csakis akkor tekinthető a politikai közszellem kifejezőjének s csakis akkor lehet igazán tanulságos, a mikor a sajtó korlátozva és lenyűgözve nincsen s a mikor minden akadály nélkül hozhatja forgalomba a kort mozgató eszméket”. (Ballagi, 1888: IV.) A politikai irodalom tehát *revolutív* ihletésű, elsődleges hatóköre a gyakorlati politika, műfaja pedig a politikai pamflet vagy a reformprogram. Ballagi számítása szerint csak 1790-91-ben (a csúcserőszakban) 500 politikai röpirat jelent meg, míg 1792 és 1795 között legfeljebb 100. (Ballagi, id. mű: 283.) Erre a csökkenő tendenciára is érdemes felfigyelnünk, hiszen a csökkenés egybeesik a francia forradalom radikalizálódásával, s a tendencia mintha arra utalna, hogy a publicisztikai művek kedvező talaja egy *mérsékelt* változtatáspárti, de nem totálisan forradalmi közeg. Ezt az óvatos következtetést talán alátámasztja az a tény is, hogy – átmeneti visszaesés után – a reformkorban a publicisztika, a röpirat ismét népszerű lesz: a magyar reformnemesség ezekben a műfajokban fogalmazza meg politikai elképzeléseit. S talán épp ez a vonás lesz az,

ami ezt a hagyományréteget a későbbiek során (még az 1990. évi rendszerváltás idején is) is vállalhatóvá teszi.

A publicisztikai művek ugyanis két okból válhatnak a tágabb politikatudományi tradíció részeivé. Az első: jól reflektálnak Magyarország megoldatlan politikai problémáira, a politikai helyzet félmegoldásaira, jogi és politikai ideiglenességeire. Ilyen értelemben mozgósító funkciót is betöltenek, hiszen e műfaj jeles szerzőinek egyik legfontosabb feladata, hogy műveikkel felzárkóztassák a lakosságot a nyugat-európai modell-országok vívmányainak befogadására. (Lásd erről: Závodszy, 1997.) A másik ok: a „valóságos” (a politikai irodalomtól élesen elváló) politikatudomány sajátágosan alakuló helyzete. A politikáról való tudományos gondolkodás szemléleti normái és intézményes keretei a reformkorban alakulnak ki, s döntően német mintára. A francia hatásokat magán viselő publicisztika és a német mintájú politikatudomány elfogadottsága, közvéleménybeli népszerűsége korántsem egyforma, s a tudomány pozícióját gyengíti, hogy – szemben a *hazai* problémákra választ kereső pamfletirodalommal – az *idegen* hatalom kiszolgálójának tűnik. Meglehetősen korán rögzülnek tehát a szerepek: a publicisztika a *haladás* (ellenzék), a tudomány az *állagvédelem* (kormány) oldalára kerül.

Egy ilyen közegben kellene (vagy kellett volna) kibontakoznia a politikai élet jelenségeit elemző, tekintélyre szert tevő politikatudománynak. Az eredendően német mintákon nyugvó politika- (vagy inkább állam-)tudomány azonban – s ez a hagyomány szempontjából perdöntő lehet – nem igazán tudja magába ötvözni a modern – főképpen angolszász – politikatudomány 19. századi eredményeit, ezáltal az időben előre haladva egyre kevesebb *mai* szemmel nézve is vállalható hagyományt tud produkálni. Nem vállalható annál többet, s ilyen mindenekelőtt az organikus állameszme. „A magyar politikai gondolkodás hagyományában – írja Lánczi – az organikus állameszme nemcsak túlélte a felvilágosodást, de akadémiai körökben axiómaként kezelték az állam ilyenén értelmezését”. (Lánczi, 1994: 96.) Ezzel teljesen ellentétes a nyugati típusú államfelfogás, amely a racionalításra, a természetjogi felfogásra és a szerződéselméletre épül. A magyar politikatudósok ragaszkodnak a *premodern* államfelfogáshoz, amikor Nyugat-Európában a premodern felfogás átadja a helyét a *modernnek*. S ez a premodern felfogás az a döntő tartalmi ok, ami miatt a „modern” publicisztika részévé válik a tudományos hagyománynak, miközben a tudományos hagyomány jelentős része kiszorul onnan. Mindebből talán már jobban érthető, hogy az 1989-90. évi rendszerváltás idején, a politikai szereplők számára miért ez az esszéisztikus-publicisztikai hagyomány lesz „a” hagyomány megtestesítője (Bibó István és Jászi Oszkár e hagyomány két emblematikus figurája). A magyarázat nem más, mint hogy:

másfajta (mozgósítható) haladó hagyomány nincs. S talán az is érthető, hogy a saját múltja után kutató politikatudomány is beleütközik a távolabbi hagyomány problémájába, ám vállalható hagyományt csak a publicisztikai művekben talál. (Schlett, 1994: 112.)

Magyarországon két komolyabb vita is zajlott a politikatudomány helyzetéről, múltjáról, jelenéről és jövőjéről, ám ezeknek a vitáknak a résztvevői kevéssé érintik a régi hagyományok problémakörét, nem foglalkoznak az 1867-től 1945-ig tartó korszak tradíciójával, vagy ha igen, akkor csupán azt tudják megállapítani, hogy ezeknek a tudományos tradícióknak a nagy része – mert hogy anakronisztikus - „nem vállalható”. Viszont ha a hagyományból kitessékeljük a régebbi korok tudományos műveit, akkor nem marad más hagyomány, mint a politikai *publicisztika*.

A hagyományokkal való ilyen szelektív bánásmód azonban nem elfogadható. Több okból sem. Az első egy *szemléleti* ok. Az általam nagyra értékelt (és tanulmányom megírásában is nagy motiváló erőt jelentő) Thomas Kuhn szerint a tudomány történetét *nem szabad* utólagos szempontok alapján minősítünk; a tudományos álláspontokat a maguk korának normáiból kell levezetnünk. Ilyen értelemben teljesen természetes hogy 80-100 évvel ezelőtti tudományos értekezések jó részt *nem* felelnek meg a mai tudományosság kritériumainak. Mégsem mondhatunk le erről a hagyományrétegről, mert hiszen a tudományt akkor is művelték, s ezt figyelembe kell vennünk, ha sok tekintetben nem is tetszik nekünk az, *ahogyan* a tudomány kifejezte magát.

A második ok *tartalmi*: nem igaz az, hogy ezekben a művekben egyáltalán nincs – a ma számára is - releváns mondanivaló. Bár kétségtelen, hogy például a korabeli államfelfogás nem követi a modern nyugati államelméleteket, ez azonban nem jelenti azt, hogy a hazai politikatudomány *semmi használhatót* ne produkált volna. Ha megfellebbezhetetlen is, hogy éppen a nyugati politikatudomány két (fentebb bemutatott) alapvonását (elvi megalapozását és iskolaszerű szerveződését) nem sikerül reprodukálni, ez nem jelenti azt, hogy teljességében sikertelen lenne a korabeli pártok, kormányok, közvélemény, politikai cselekvés, ideológiák stb. tudományos feldolgozása. Ha nem is tud kialakulni egy diszciplináris hagyomány, mégis megíródnak bizonyos művek, s ezek egy ma is sok tekintetben használható tradíció képét mutatják. Így tehát legalább olyan fontos, hogy ami *van*, az milyen szerkezetben, viszonyrendszerben, s milyen okok következtében olyan, amilyen, mint annak rögzítése, ami *nincs*.

Van még egy harmadik ok is, ami miatt e hagyományokat a politikatudomány *szerves* részének kell tekintenünk. Ez pedig magára a tudományos közösségre vonatkozik. Akármennyire is ragaszkodunk ahhoz, hogy a publicisztika gondolati iránya és a politikai

közélet reformjait támogató – rendszereken átívelő – hagyománya a domináns, nem kerülhetjük meg azt a kérdést, hogy vajon a publicisták alkottak-e valaha is tudományos hálózatot, alapítottak-e intézményeket, kiadtak-e tudományos folyóiratokat, részt vettek-e az egyetemi oktatásban és bekapcsolódtak-e a nemzetközi tudományos vérkeringésbe. Márpedig a felsoroltak a tudomány szerveződésének, mibenlétének alapkövetelményei. Ilyen megközelítésben a hazai politikatudomány 1867 (de különösen 1919) után mégiscsak intézményesedik, működési normákat, szabályokat alkot, folyóiratokat hoz létre, tudományos üléseket, vitákat szervez, egyszerűen magán viseli mindazokat a jegyeket, amelyeket ma is a tudományosság normáinak tekinthetünk. A tudományosság színtereként már a 19. században jelentős a Magyar Tudományos Akadémia; a 19. század végén, a 20. század elején, továbbá a két háború között jelentős – ha az értelmiség szélesebb köreit meg nem is mozgató – szerepet játszanak a folyóiratok. (lásd: Csizmadia, 2000: 166-170.)

A kérdés tehát az, hogy ha műltszemléletünkbe „belefér” az egyáltalán nem tudományos alapokon működő publicisztika hagyományként elfogadása, miért okoz számunkra akkora gondot a kétségkívül számos vonásában premodern, de mégiscsak a tudomány jegyeit magán viselő politikatudomány hagyományként való azonosítása. A válasz – azt hiszem – a két hagyományréteg *eltérő ideológiai karakterében* keresendő. A hagyományként azonosított politikai publicisztika ugyanis döntően *baloldali*, míg a hagyományként nem igazán elismert politikatudomány elsősorban *jobboldali*, ha tetszik: konzervatív. A rendszerváltás időszakában szinte természetes igénynek is tűnik a baloldaliság: a politológusok a közvetlen múltban szinte kizárólag csak baloldali hagyományokat talál(hat)nak, miközben a régebbi gyökerű jobboldali, a konzervatív jellegű tudományos tradíció a Kádár-korszakban nem művelhető s ezért a rendszerváltást közvetlen követően is interpretálhatatlan. De még ennél is többről van szó: ahhoz, hogy a hagyománynak ezt a rétegét előhozzák, szükséges volna bizonyos „értelmezési minimumra”. Ez azonban az 1990-es évek elején hiányzik, s talán még ma sincs meg teljes egészében.

Az az állítás tehát, miszerint a hazai politikatudománynak nincs vállalható tudományos tradíciója (miközben van vállalható publicisztikai tradíciója) inkább egy *korai* szemléleti korlátból fakadó téves kiindulópont, semmint hosszabb távon, az időben előrehaladva igazolható állítás. Helyesebb azt mondani, hogy nincs „jó” és „rossz”, számunkra kedvező és kedvezőtlen hagyomány, hanem van a hagyománynak egy rendszere, szövete, amelyet mind alaposabban meg kell ismernünk, mert ez az ismeret segítséget adhat abban is, hogy a mai politikatudomány és politikai elemzés önazonosságának és identitásának kialakulásában támpontokat keressünk. Magyarországon – mint ahogy Nyugat-Európában is -

természetesen létezik politikatudományi hagyomány, noha a kettő teljesen más. De milyen valójában ez a magyar tradíció?

1867 után: egy diszciplína megalapozása Magyarországon

Miután igyekeztem röviden megindokolni, *miért* tartom legitimnek a magyar politikatudományi tradíciók vizsgálatát, a továbbiakban szeretném bemutatni, hogy az 1867 utáni korszak politikatudósai *milyen* megalapozási stratégiák és *milyen* tudományfelfogás mentén gondolkodtak és írtak. Először is igyekszem pontosabban behatárolni a korszakot, amelyről beszélek. Láczi szerint – mint láttuk - politikatudományi irodalomról az 1820-as évektől beszélhetünk, én azonban az 1867-et tenném meg kezdőpontnak és 1945-öt korszakhatárnak. A fő korszaknak pedig ezen belül az utolsó 25 évet. Ezen időhatárok között természetesen a hazai politikatudósok mennyiségileg jelentős tevékenységet fejtenek ki. A minket érdeklő kérdés azonban elsősorban nem mennyiségi (a kutatások mai szintjén még a mennyiségi paramétereket sem ismerjük), hanem *minőségi*: milyen megalapozási stratégiákat alkalmaznak a hazai tudósok, amikor értelmezni próbálták a politika jelenségeit?

A nyugati politikatudomány szerveződésében – mint láttuk - erőteljes „minőségi” szempont a politikai filozófia felől érkező ismeretelméleti alapozás. Fontos, hogy Nyugat-Európában a politikáról való, önálló jellemzőkkel bíró gondolkodásnak már a mai értelemben vett politikatudomány megjelenése előtt megvan az átörökíthető saját hagyománya. Ez a hagyomány azután szervesen beépül a professzionalizálódó politikatudomány önálló diszciplínájába. Ehhez képest a magyar politikatudomány szerveződése és megalapozási stratégiája egészen más. Először is kevésbé van jelen benne a filozófia, még kevésbé a *politikai* filozófia. Ha van is filozófiai háttér, az inkább egy a társadalomtudományt a természettudománytól megkülönböztetni kívánó, német orientációjú értékfilozófiai alapvetés (Ottlik, 1926.), semmint a politikáról való gondolkodás és cselekvés politikai filozófiai megalapozása. De hiányzik belőle egy empirikus orientáció is. A magyar politikatudomány alpműveiben *államelvű, jogászas, alkotmány-központú*. Ha kíváncsi is a társadalom mozgásaira, a társadalmat nagyon mechanikusan, mint az állami élet *jelenségét* írja le. Legtöbb vonásában szinte tökéletes ellentéte a nyugat-európai politikai filozófia és a politikatudomány fősodrának. Az államcentrikus megközelítés nem pusztán Kossuth és Széchenyi, vagy Kossuth és Deák (publicisztikai) vitáiban, hanem Concha Győző akadémiai munkásságában is a legerőteljesebb vonulat. Mindezek alapján jut arra a következtetésre Láczi: “aligha szükséges bizonygatni, hogy miért kell az állammal foglalkozni, amely a

premodern politikatudománytól kezdődően az egyetemes politikai gondolkodás központi fogalma. Az állam eszméje olyan kategória, amely összekötő kapocs lehet a mai politikatudomány és a magyar politikai gondolkodás tradíciója között”. (Lánczi, 1994:98)

Ennek a megközelítésnek a kritikájára rövidesen kitérek, de előtte nézzük Lánczi másik szempontját. Ennek lényege az, hogy a két háború között a korábbiakhoz képest elkanyarodás következett be a politikatudomány művelésében. Állítása az, hogy a dualizmus korában a magyar politikatudomány egyfelől szinkronban volt a korszak nyugati irányzataival (pozitivizmus, evolucionizmus, neokantianizmus); másfelől a magyar politikai gondolkodás (az állam rendszeres vizsgálatával) professzionizálódott is. “Ehhez képest a húszas és harmincas évek visszalépést jelentettek: bebizonyosodott, hogy a »nemzeti sajátosságokra« specializálódott magyar társadalmi gondolkodás nemcsak az euro-amerikai politikatudományhoz képest, de önmagához képest is visszaesett”. (Lánczi, 1994:102) Lánczi a harmincas évekre azonban mégsem egy bizonytalan “euro-amerikai” modellt és normát alkalmaz, hanem egyértelműen az amerikai. “Amerikában a politikatudomány azáltal vált modern tudománnyá, hogy – összhangban a modern politikai gondolkodás logikájával – a politika tényleges működését igyekezett megérteni, megszabadult a kizárólagos jogászias szemlélettől, a történeti paraboláktól és a publicisztikai iránytól.” (Lánczi, 1994:104) Magyarországon azonban továbbra is megmaradt (sőt a korábbiakhoz képest csak tovább erősödött) a politikai gondolkodás kettős tradíciója: a németesen jogászias-akadémikus és a publicisztikai. Így hát – jobb híján – “regényírók, költők, publicisták próbálták betölteni azt az űrt, amely a létező szakszerű jogi gondolkodás – Moór Gyula, Horváth Barna – és a nem létező szakszerű politikatudomány között húzódott”. (Uo.)

Az olvasó talán megbocsátja, hogy viszonylag hosszasan foglalkoztam egyetlen szerző munkájával, de a fent bemutatott értékelés mindenképpen részletesebb méltatást kíván, már csak azért is, mert éppen e megközelítéssel vitatkozva kívánom kifejezni saját álláspontomat.

Ami Lánczi első fölvetését (a magyar politikatudomány államcentrikus hagyományáról) illeti, ezt a megközelítést árnyalnunk kell. Nézetem szerint a magyar politikatudománynak létezik másfajta tradíciója is. Az 1990-es évek első felében, a rendszerváltás folyamatán éppen túljutva, tulajdonképpen érthető, hogy a szerző az intézményi tradíciókhoz horgonyozza le magát. A magyar rendszerváltás döntően az állam és a politikai rendszer egésze szintjén hozott radikális változásokat; a korszak elemzője bizonyos joggal érezkelhette úgy, hogy a hagyományok is elsősorban a jogcentrikus politikatudományhoz teremtenek átvezetéseket. Kevésbé érdekelte a szerzőt (másokat még kevésbé), hogy a politikatudomány már a harmincas években sem csupán akadémiai-jogi és publicisztikai irányból tevődött

össze. Ennek a tradíciónak ugyanis integráns része egy olyan vonulat is – igaz ezt nem lehet önálló irányzatként definiálni –, amely bizonyos rokon vonásokat mutat a napjainkban diszkurzívnek tekintett politikatudományával. Elismerem: ezt a vonulatot az államcentrikus-jogászi fogalomhasználat sokszor elfedi. Még sincs azonban okunk arra, hogy a tradíciónak ezt az ágát ne méltassuk kellő figyelemre. Lánczi András megközelítéséből hiányzik az az igény, hogy feltárja a politikatudomány (és rokontudományai, mondjuk a politikai pszichológia) keletkezésének és professzionalizálódásának körülményeit, holott – mint rövidesen kifejttem – ilyen tradíció (amelyet különösen a diszkurzív politikatudomány hasznosíthat) létezik.

Ami mármost Lánczinak azt a második tézisének illeti, hogy a hazai politikatudomány nem követte a politikatudomány és a politikai pszichológia amerikai modelljét, valamint saját hagyományaitól is elkanyarodott, a szerző Harold D. Laswell (1936), illetve Kornis Gyula (1933) példáját hozza fel. Lánczi úgy méltatja Laswell könyvét, mint amely “nem törekszik valamely politikai közösség (mondjuk az amerikai) politikájának megváltoztatására, s nem is rajzol föl olyan ideálokat, amelyek normaként lebegnek a politikai közösség feje fölött”. (Lánczi, 1994:103) Ezzel szemben – véli a szerző – Kornis éppenséggel prekonceptiókat próbál igazolni: például azt, hogy a politikai vezetők kiválasztásában nem érvényesül a minőségi szempont. Csakhogy egyáltalán nem biztos, hogy Laswell-nek Kornis a párja. Nagyon könnyen elképzelhető, hogy Laswell-hez sokkal közelebb álló magyar politikatudósok is léteztek a korban. Másrészt, ha elismerjük azt, hogy a modern politikatudomány Laswell 1936-os könyvével emancipálta magát a társadalomtudományok között (Lánczi, 1994:103), akkor azt mondhatjuk: a magyar politikatudományon korántsem biztos, hogy ezt az úttörő művet és közelítésmódot célszerű számon kérni. Különösen akkor, ha a politikatudomány és politikai szociológia európai állapotát nézzük. Európában – mint majd látjuk – a politikatudomány és a szociológia az amerikainál jóval nehezebben szerveződött meg és különült el más diszciplínáktól.

De ez nagyon súlyos történeti, társadalmi, politikai és egyéb meghatározottságok miatt alakult így, amelyeknek taglalása nem témánk. E meghatározottságok vezetnek a paradigmák létrejöttének hiányához és ez által a versenyhiányhoz. Thomas Kuhn hivatkozott könyve egészen biztosan nem születik meg, ha az évszázadok alatt nem formálódnak ki tudományos iskolák, amelyeket ő paradigmákként azonosít. De mi van akkor, ha ilyen iskolák nem jönnek létre, ez által a paradigmák között sem alakulhat ki verseny? Első olvasatban ilyenkor is létezik persze tudományos közélet, csakhogy a verseny szereplői nem ugyanazok, mint Nyugat-Európában: Magyarországon a tudomány versenytársa a publicisztika, s ezért a

politikatudomány *nem tud* keresztülmenni mindazokon a fejlődési fázisokon, amelyek pedig elfogadhatóvá s tapasztalati tényné tennék a tudományosság szabályait. S mivel a publicisztika produktumai jelentik a kontextust, a tudomány folyamatosan kényszerhelyzetben van: vagy teljesen elszeparálja magát és elefántcsonttoronyba záródik, vagy a versenyben maradás kedvéért természetével össze nem egyeztethető feladatokat, *ideológiai* funkciókat is kénytelen magára vállalni. Példaként említsük meg a falukutatók 1930-as évekbeli mozgalmára adott *tudományos* válaszokat. A fiatal szociográfusok olyan sikereket értek el műveikkel, hogy erre már a „hivatalos” szociológiának is reagálnia kellett. (Nyugat-Európában persze a „hivatalos” szociológia fogalma elképzelhetetlen, Magyarországon azonban szinte magától értetődően volt ilyen). A korszak vezető szociológusa vállalkozott, hogy ellensúlyozza a falukutatók sikereit, és felhívja a figyelmet a fiatal szociográfusok tevékenysége nyomán fellépő veszélyekre. Dékány *A szociológus felelőssége* című írásában egyfelől bírálja a „létező” tudományos szociológiát, amely a közelmúltig csak részjelenségeket vizsgált, ahelyett, hogy a társadalom egészére koncentrált volna a figyelmét, s ezzel maga is hozzájárult az „egész-szemlélet” relativizálódásához. Másfelől igyekszik ellensúlyozni a falukutatók aktivizmusát azzal, hogy egy *társadalomformáló* ideológiát vázol fel. Dékány szerint a jelen helyzetben a tudománynak *aktív*nak kell lennie, az „egész” érdekeit kell szem előtt tartania, s ehhez be kell avatkoznia a társadalom életébe, hiszen: „igazi szociológus az, aki az egész közérdeket nézi, egy *egész* társadalom életérdekeire gondol, tehát sub specie totalitatis gondolkodik”. (Dékány, 1937: 172.). Mit mutat ez a példa? Azt, hogy Dékány a „lázító jellegű” publicisztikával és publicistákkal vitatkozik, nem pedig tudományos vitát folytat. Így azonban a tudomány *ideológiai-népnevelő* funkciót ölt magára, s ennek indoka, hogy „éppen most torz ideológiák egész raja veszélyezteti a társadalom épségét”. (Uo.: 167.). A hivatkozási alap tehát az, hogy a tudománynak – ha látja a társadalom anomáliáit – joga van beavatkozni, és a társadalomnak, nem pedig csak a társadalomról elméletet alkotni. (Uo.: 162.) Itt tehát egy tipikus fejlődési „termékről” van szó: a tudós aggódik a társadalom egészéért, s mivel aggódik, jogosnak tekinti a népjavító attitűdöt. A társadalom egészéért felelősséget vállaló tudós attitűdje egyébként nagyon hasonló a nemzetéért aggódó író magatartásához, s ezek az attitűdök jelen maradnak az 1945 utáni korszakban is. S éppen azért *tudnak* továbbra is jelen maradni, mert már 1945 előtt is hagyományok. A hagyományok pedig nem ideológiafüggőek, könnyen átörökítődnek ideológiailag más színezetű korszakokba.

3. A magyar politikatudomány szervezeti és személyi helyzete a két háború között

Intézményesedés: szervezetek és folyóiratok

A nyugati és a hazai megalapozási stratégiák bemutatása után és a két háború közötti korszak vezető tudós-elemzőinek bemutatása előtt szükséges még egy rövid kitekintés a tudományág intézményesedésére, és némi összehasonlítás a nyugati szervezeti-szerveződési mintákkal. (Lásd ehhez: Csizmadia, 2000.) Megállapítottuk, hogy Magyarországon nem tudományos paradigmák versenye zajlott, hanem a politikatudomány nagyon hermetikus térben mozgott, s vitapartnere sokszor a publicisztika volt. Ez bizonyos ideologikus feladatokat rótt a tudósokra is. Kérdés: hogyan jelent mindez meg a szakmai szerveződések, testületek szintjén? Természetesen nem vitatható, hogy az 1919 utáni korszak társadalomtudományának javarésze egyáltalán nem volt mentes ideológiai preferenciáktól.

1919 után a politikatudomány és a szociológia – az európai országokéhoz képest – lassú intézményesülése és professzionalizálódása azzal függött össze, hogy a rendszer ideológiai legitimációja szempontjából a szellemtörténetnek, illetve a történeti tudományoknak (nem pedig paradigmatiszta iskoláknak) jutott benne meghatározó szerep. A politikatudomány és a szociológia elvontabb-kategoriálisabb nyelvezete nehezen volt közvetlenül felhasználható közvetlen ideologikus szükségletek kielégítésére.

Ugyanakkor a politikatudomány és a szociológia korabeli képviselőinek megvolt az igényük egy sajátos, a politikai és ideológiai szempontoktól független önszerveződésre. Ennek az igénynek a jegyében alakult meg 1921 közepén a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi szakosztálya, amely kiadta a Társadalomtudomány című (az egész korszakban megjelenő) folyóiratot. Az alapító határozatban azt olvashatjuk: a szakosztály és a folyóirat egyesíteni kívánja az etnológiával, szociológiával, politikatudománnyal foglalkozókat. A korszak vezető (természetesen döntően konzervatív vagy konzervatív-liberális) tudósai nem rejtették véka alá, hogy mit tekintenek elfogulatlan tudománynak. Az a tudománykép, amely a politikatudósok és szociológusok többségét jellemezte, a radikalizmussal való szembenállást jelentette. Úgy vélték tehát, hogy az elfogult, felforgató jellegű radikalizmus volt az, amely Magyarországot az 1918–19-es katasztrófába sodorta, s ezzel szemben hatékony ellenerőt csak az elfogulatlan, a hagyományokra és az organikus fejlődésre épített (tudomány)politika jelenthet.

Mindazonáltal a Társadalomtudományt, majd – 1925-től – a Magyar Társadalomtudományi Társaságot nem célszerű pusztán azon az optikán keresztül vizsgálni, hogy miként szolgálják bizonyos kultúrpolitikai vagy ideológiai célok szolgálatát. Sokkal szerencsésebb, ha a mai politikatudomány tradícióinak vizsgálatánál nem csak intézményi-szervezeti fejleményeket, hanem egyéni tudományos teljesítményeket veszünk alapul.

Ami az intézményesülést illeti, európai összevetésben Magyarországnak jelentősek a lemaradásai. Németországban tizenhat egyetemi tanszéken oktattak különböző szakszociológiákat. Romániában négy, Csehszlovákiában három, Jugoszláviában és Ausztriában két-két egyetemen folyt társadalomtudományi képzés. Magyarországon a szociológia egyetemi képviselőt először 1942-ben kapott a Pázmány Péter Tudományegyetem. (Saád, 1990:11)

Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a '20-as években komoly nemzetközi kisugárzású szociológiai közélet csak Németországban volt. (Saád, 1990:11) Magyarországon a társadalomtudományok intézményesítése és professzionalizálódása – különösen a '30-as évek elejétől – megrekedt, bár kétségtelen, hogy a hazai tudóstársadalom legjava rendszeresen járt nemzetközi tudományos konferenciákra.

Az intézményi-szervezeti keretek továbbfejlesztésére tehát a Horthy-korszakban lényegében nem került sor. A "hivatalos" társadalomtudomány közege végig a Magyar Társadalomtudományi Társulat (csúcsidőszakában, a '20-as évek végén több mint 700 tagja volt), orgánuma a Társadalomtudomány című folyóirat maradt. Ez a helyzet sem zárta ki azonban, hogy jelentős egyéni teljesítmények jöjjenek létre.

Irányzatok és nemzetközi minták

Ami a szorosabban vett politikatudományt illeti, 1919 után korántsem a nulláról kellett indulni. (Már most jelzem, hogy az itt megemlített szerzők és műveik részletesebb bemutatása a következő fejezet dolga lesz). A jogászas és a publicisztikai irány mellett már a század első évtizedében is létezett a politikatudománynak egy hagyományteremtő irányzata, amelyet Réz Mihály képviselt. Réz 1909-ben megjelent kötetében két dolgozatot szentelt a politikatudomány határainak és módszereinek vizsgálatára. (Réz, 1909) Ez a megközelítés nem sorolható be a Concha-féle államközpontú politikatudományba, amelynek jócskán volt utóélete (pl. Krisztics Sándornál és másoknál) a két háború között is. Réz írásai ugyanis már átvezetést jelentenek a század elejéig egyeduralkodónak tekinthető nem publicisztikai felfogásoktól a par excellence politikatudomány felé.

Ottlik László politikaelmélete például nem sorolható be a Concha-i hagyományba. (Ottlik, 1926, 1942) Személyében – mint majd látni fogjuk – az akadémiai politikatudomány új irányokba próbált tájékozódni. Hasonlóképpen komoly hozadékkal bír Dékány István szociológiája és politikaértelmezése. (Dékány, 1923, 1932) Mint azt már mások kimutatták, Dékány társadalom- és politikai lélektani diszciplinateremtési kísérletei – különösen Laswell törekvései tükrében – figyelemre méltóak. (Lányi, 1994) Más kérdés, hogy a '30-as évek közepétől Dékány feladja a politikai pszichológia, mint önálló diszciplína megteremtésére irányuló elképzeléseit, azaz már nem annyira szakszociológus, mint inkább ideológus jelenik meg előttünk.

Az egyéb személyes teljesítmények sorából kiemelhetjük még Makkai Jánost, aki – nem tiszta tudományos alapokon állva amolyan politikai szociológiai monográfiát írt. (Makkai, 1943) Rudai Rezső neve pedig azért kívánczik ide, hogy illusztráljuk: a harmincas évek közepén erőteljesen jelen volt a pártok, a parlament, a politikai ideológiák szerepét analizáló politikatudományi szemléletmód is. (Rudai, 1936)

Nemzetközi kitekintésben, a magyar társadalomtudomány nemzetközi elfogadottságát, presztízsét alapul véve nem regisztrálhatunk sok pozitív jelenséget. Bár magyar szociológusok és politikatudósok részt vettek nemzetközi konferenciákon, de komoly előadásokat nem tarthattak. A '20-as években a nemzetközi szociológiát olyan tudósok fényjelezték, mint Tönnies, Kelsen, Michels, Sombart vagy Wiese (hogy csak néhányat említsek közülük); mellettük a magyar tudomány képviselőinek nem sok esélyük volt. Saád József írja: „az a »nemzetközi szociológia«, ami a hazai tudománypolitikában az európai áramlatok közvetítőjeként jelenik meg, a tudományág nemzetközi mezőnyében provinciálisnak számít, s európai tájékozottsága meglehetősen érdektelen”. (Saád, 1990:14) Bár nem gondolom, hogy a hazai tudományos élet képviselői kizárólag tudományos okokból voltak érdektelenek a nemzetközi tudományos közösség számára (gondoljunk csak arra, hogy Németország akkoriban a weimari demokrácia korát élte, Magyarország pedig mérsékelt autoritárius rendszer volt) mégis elmondható: a hazai tudomány jelentős személyiségei nemzetközileg versenyképtelenek voltak. Ez a körülmény azonban még nem ok arra, hogy ne próbáljuk föllelni a hazai politikatudósok munkáinak originális, napjaink politikatudománya számára is fontos elemeit.

4. Tematikák és politikatudományi diszciplináris kísérletek

A politikatudomány négy fő kutatási iránya a 20-as-30-as években

Ebben a részben amellett hozok fel érveket, hogy a mai politikatudomány szempontjából is fontos műveket találhatunk a két háború közötti periódusban, s ennek a tradíciónak a feltárásával talán túlléphetünk azon a sok szempontból féloldalas ítéleten, hogy Magyarországon a politikatudomány vitapartnere a publicisztika. Cocha Győző sokat idézett *Politika* című könyvében „éles határvonalat” húz saját munkája és a publicisztikai irány közé. (Concha, 1907: VI.) Ezt a gondolatmenetet sok mai politológus is idézi (Schlett, 1994: 111.), ezért hosszabb idézésétől és kommentárjától eltekintek. De miért tartja fontosnak Concha is, hogy kétkötetes munkája elején elhatárolja magát a publicisztikától? Az ilyen indítás maga is tünet; annak a tünete, hogy nincs (vagy ha van is, nem eléggé jelentős) a *tudós-tudós* kontextus. Concha egy általánosabb kontextusba helyezkedik bele, s ezt azért teheti, mert tudja, hogy ez a kontextus: maga a hagyomány. Ezek szerint a 19.-20. század fordulóján a kialakulóban lévő politikatudomány tisztában van azzal, hogy viszonyítási pontja még nem teljesen saját maga, hanem „az államot és a társadalmat alakítani akaró” publicisztika. (Concha, uo.: VIII.) De az alkalmazott politikatudománnyal szemben semmilyen engedményt nem kíván tenni a publicisztikának. (mint ahogy ma is sok politikatudós), végeredményben látnunk kell, hogy *voltak* igen komoly tudományos teljesítmények, de társadalomszerkezeti és „megalapozási” okokból (ezekről fentebb bőven szoltam), de a tudományon *belül* mégsem alakult ki egy élénk vitahelyzet s emiatt nem jöttek létre tudományos (eredményeiket átörökítő) iskolák sem.

A továbbiakban *négy* nagy tematikus blokkba rendezve próbálom áttekinteni az 1919 utáni Magyarország akadémiai politikatudományának egyéni teljesítményeit. Mielőtt elvégezném ezt a munkát, csak annyit jegyzek meg, hogy mint minden klasszifikációt, az enyémet is érheti majd az önkényesség vádja. Ezt megelőzendő jelzem tehát szempontjaimat. 1. A korszak politikatudósai hogyan konstruálják meg a maguk politikaképét, azaz mennyiben járulnak hozzá diszciplínájuk professzionalizálódásához. 2. A tudományos élet reprezentatív alakjai hogyan viszonyulnak a nemzetközi trendekhez és tendenciákhoz, azaz áll-e az a tétel, hogy a két háború között a politikatudomány és a szociológia „nemzeti tudományként” kívánt funkcionálni. 3. Igyekszem bemutatni, hogy ez egyoldalú beállítás; a korszak szereplői korántsem csak „belső” ideologikus, hanem „külső” tudományos következményeknek is igyekeztek eleget tenni, amikor a politikatudomány műfajáról, tárgyáról, funkciójáról elmélkedtek. 4. Elhanyagolom a politikatudomány ún. klasszikus vonulatát, a vaskos államtani munkákat. Helyettük azokat a munkákat vonom be az elemzés körébe, amelyekben a szerzők cselekvőket vizsgálnak, a cselekvőket nem állítják hierarchiába, azaz, amelyekben

nem predeterminált a “jó” és a “rossz” cselekvők fogalma. Sőt, ahol nem – mint a régi tudományban – feltétlenül az állam áll az értékhierarchia élén. Hipotézisem szerint a két háború közötti magyar politikatudomány európearebb volt a közismerten feltételezetténél és így a mai politikatudomány is elfogadhatja felmenői között.

Egy nemrégiben megjelent munkámban három csoportba rendeztem ezt a tradíciót: alkalmazott politikatudomány, rendszeres államtan, párt-és kormányzástudomány (Csizmadia, 2008: 86-93.) Ezúttal – részben e munkámhoz is kapcsolódóan négy területen választok ki egy-egy reprezentatív korabeli szerzőt: 1. Politikai lélektan és politikai pszichológia, 2. Közvélemény- és közérdek, 3. Politikai aktorok, 4. Politikai hiedelmek. A leírás szemléletileg támaszkodik egy valamivel korábbi munkámra is, amelyben a politikatudomány 20-as-30-as évekbeli irányeszméit vizsgálom (lásd: Csizmadia, 2001: 58-66.)

A/ Politikai lélektan és politikai pszichológia: Dékány István

A művelt olvasó előtt közismert, hogy a két háború közötti korszak egyik uralkodó – bár diszciplinárisan nem behatárolható – kutatási iránya a tömeg fogalmához kapcsolódik. Oswald Spengler (1997), Gustave Le Bon (1913), Ortega Y Gasset (1924) és mások művei fémjelzik ezt az irányt. Magyarországon is óriási megrázkódtatást okozott a “tömegek” beáramlása a politikába. Ennek a jelenségnek a politikatudomány új önszemléletére is hatása volt.

A “hagyományos” (Concha Győző nevével azonosítható) politikatudomány viszonylag statikus volt; nem számolt a társadalom nagy csoportjainak mozgásba lendülésével. Dékány István, a Horthy-korszak egyik legismertebb politikai szociológusa viszont éppen arra építette elméletét, hogy az új korszak politikai cselekvéseit csak a szereplők pszichológiájából lehet levezetni. Dékány 1923 és 1932 között számos alkalommal kísérelte meg meghonosítani a politikai lélektant. Kísérletét három szempontból értékeljük röviden: 1. A politikai lélektan fogalmának definiálása, 2. A lélektan elhelyezése a tudományok rendszerében; 3. A követendő tudományos minta kiválasztásának kérdése.

Ami a politikai lélektan fogalmának meghatározását illeti, érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a fogalom oppozíciós jellegű; a szerző a politikai lélektant szembeállítja korának uralkodó irányzatával, amely csak az egyes egyén lelki életével, illetve egyesek egymásra hatásával foglalkozik. (Dékány, 1923:7–8) Szűk tíz évvel később már nem csupán elhatárolja egymástól az egyén- és társadalompszichológiát, illetve a politikai pszichológiát, de egyenesen úgy fogalmaz: az előbbiek nem adnak egyetlen téglát sem a “politikai pszichológia

épületéhez”. Holott – állítja Dékány – “minden politika alkalmazott lélektan”. (Dékány, 1932:1) Megállapítása sok kortárs gondolkodó nézeteivel cseng egybe, akik a politikai életben zajló mozgásokat, szabályszerűségeket nem elsősorban csoport- vagy egyéni érdekekből vezették le. A korszak kutatói – ellenpontosza az individuális cselekvők vizsgálatára épülő korábbi korszakot – egyre gyakrabban kérdezték: hogyan cselekszik a társadalom, az összesség? Dékány válasza az volt, hogy erre a kérdésre csak a kollektív érzületek vizsgálatával adhatunk választ. A közösségi érzületek szilárdsága, virulenciája ugyanis “a legnagyobb államfenntartó hatalom, amely különösen nagy állami válságok idején tűnik ki roppant jelentőségében. (Dékány, 1932:26)

A politikai lélektant tehát olyan tudománynak tekinti, amely nem pusztán egyes egyének, hanem csoportok egymásra hatásának bonyolult kérdéseire is megpróbál választ találni. Ez azonban átvezet ahhoz a második kérdéshez, hogy hogyan határozható meg a politikai lélektan a tudományok rendszerében.

A politikai lélektan Dékány felfogásában amolyan egység helyreállító tudomány. A tudományos kutatások eredendő összetartozását ugyanis a 19. század specialista kutatási iránya széttördelte, azaz voltaképpen megszűnt a tudománynak az a szerepe, hogy egységben látja a világot.

De a szétszakadó, specializálódó – ha testszik: pozitívista – tudománynak, a részekre való szétesés mellett van egy további súlyos tehertétele. Ez pedig az ember érzelmi utópizálása, azaz az “érzelmileg jó ember optimista utópiája”. (Dékány, 1932:6) A szerző szerint a specializálódás és utópizálás ugyanannak a dolognak két oldal. Ha nem ismerjük a társadalmi valóság teljességét, könnyen ragadhatnak el utópista ábrándok, például a jó emberek társadalmáról. A politikai lélektannak – ezzel szemben – nem utópizálni kell az embereket, hanem olyannak venni őket, amilyenek. (Dékány, 1932:6)

Ez utóbbi gondolat visszavisz bennünket Laswell híres mondatához: “A politika tanulmányozása a befolyás és befolyásolás tanulmányozása. A politika tudománya állapotokat rögzít, a politikáról való filozofálás viszont preferenciákat igazol”. (Idézi Láczi, 1994:103) A dolog érdekessége, hogy Dékány – Laswellhez hasonlóan – a “megöröklött” politikatudományi szemléletmóddal szemben fogalmazza meg a dolgok leírásának, azaz előzetes preferenciáktól való elválasztásának követelményét. Azaz példát találtunk arra, hogy a hazai mezőnyben nem csupán a fentebb említett Laswell-Kornis párhuzam lehet releváns; léteztek olyan megközelítések is, amelyek saját feladatukat – ha elvont kategóriákkal is – az empirikus viszonyok feltárásában horgonyozták le.

S ezzel harmadik jelzett problémánkhoz érkeztünk: a mintaválasztáshoz. Vajon a politikai lélektannak mint diszciplínának a létrehozása milyen nemzetközi trendekhez köthető?

Dékány nem hagy kétséget afelől, hogy az amerikai szociológiát tekinti mintának. Két okból is. Egyrészt, mert az európai szociológia beleragadt olyan “részletkérdésekbe”, mint az osztályok tagozódása, elhelyezkedése vagy a jövedelemelosztás zavarai, tehát olyannyira specializálódott, amely nem lehet minta az újjászerveződő magyar tudomány számára. Másrészt az USA azért is mintává válhatott, mert az egységesülésre, az összeolvadásra (tudományos és társadalmi értelemben) adott modellt. Márpedig Dékány szerint a szociológiának először is arra a kérdésre kell választ keresnie: hogyan lesz heterogén elemek halmazából együttműködésre képes társadalom? (Dékány, 1923:10)

A Dékány-i érvelésből ugyanakkor logikusan vezet az út a politikai lélektannak, mint önálló diszciplínának a visszaszorulásához, illetve feloldódásához a mindennapi életben. Ha ugyanis az amerikai típusú heterogén elemek összeolvadása megtörtént, talán nincs is szükség önálló politikai lélektanra mint tudományra, csak “karbantartó” társadalmi ideológiára. Dékány későbbi művei már elsősorban ilyen jellegűek.

B/ Közvélemény, közérdek, vita a politikában: Dékány István, Krisztics Sándor, Ottlik László

A két háború közötti politikatudomány e tárgykörében tett felvetései már csak azért is érdekesek számunkra, mert a közjó és a közérdek fogalmának tematizálása az 1990-es évek második felének is eminens politikai és elméleti feladata (Csizmadia, 2000, Szabó Márton, 2000).

Különösen figyelemre méltó, hogy a korszak tudósai milyen komolysággal foglalkoznak a témával, ami jól mutatja: a politikatudomány képes volt elhatárolni egymástól a tömeg alaktalan és a közvélemény strukturált fogalmát. Sőt a fentebb más szempontból már elemzett Dékány a társadalmi irányteremtő tényezőkről szólva a közvéleményt az első helyre tette (az állam, az egyház és az egyén elé). A közvélemény Dékánynál folyamatosan értékítéleteket termel, de nem azonosítható a többséggel, a kisebbséggel vagy valamiféle társadalmi “átlaggal”. A közvélemény “spontán keletkező anonim reakciók összege, más szóval valamely anonim tárgyról közölt anonim vélemény”. (Dékány, 1923:55)

A spontaneitás és az anonimitás fogalmai azonban eléggé bizonytalanná teszik ezt a definíciót. Ám Dékány elméletében a közvélemény “kaotikus állapota” szimptóma: a

közüvéleményt csak egyének ragadhatják ki “kaotikus és alvatlan” állapotából”. (Dékány, 1923:58)

A közvélemény nagy politikai egyéniségek által történő meg-, majd újrainformálásának teóriája azonban maga is vitatott elmélet volt. Krisztics Sándor például (aki Concha talán legismertebb tanítványa a két háború között) a közvélemény fogalmát a kormányzás szempontjából gondolta végig. Szerinte a közvélemény fenomenjén keresztül az állam kormányzása kiegészül olyanokkal, akik sem nem közhivatalnokok, sem nem törvényhozók. “Az állami akarat – írja – nem csupán az arra elhivatott szervek (választott törvényhozó képviselőtestület, felelős kormány és államfő) útján jön létre, hanem szervetlenül is – a közvélemény által... Sőt a közvéleménnyel szembe törvény sem állítható s tartósan ki sem kényszeríthető”. (Krisztics, 1931:108)

Krisztics azonban tovább is megy, mint Dékány, amikor megmutatja, hogy a közvélemény a “néplélek napról napra hullámozó megnyilatkozása, addig a korszellem a közvélemény állandó típusa”. (Krisztics, 1931:109) Ez azért érdekes gondolat, mert míg Dékánynál a politikus autonómiája megfellebbezhetetlen (hiszen ő formálja a közvéleményt), addig Kriszticsnél a közvélemény az abszolút s vele szemben a politikus alkalmazkodásra kötelezett.

Mindkét szerzőhöz képest eredeti mondanivalója van a korszak talán legfelkészültebb politikatudósának, Ottlik Lászlónak. Ő már nem pusztán rögzíti, hogy a hatalomban lévők szemben állnak egymással és szükségük van egymásra, őt már az érdekli: hogyan vitatkoznak a politikusok a közérdekről és a közvélemény szerepéről?

A vita, persze, sok más kérdéstről is zajlik, és igazából a politikai erőszak mennyiségének csökkenéséből eredeztethető. De mire irányul ez az adott vita? Mindenekelőtt a közérdek fogalmának definiálására. A vita “normális” koreográfiája, hogy a vitatkozók vitapartnereiket, illetve a “közvéleményt” próbálják meggyőzni arról, hogy ők képviselik a közérdeket, míg a másik fél csak részleges vagy egyéni érdekeket. (Ottlik, 1942:31)

A vitának lényeges eleme – ami nélkül nincs vitahelyzet –: a vitatkozónak meggyőződése kell legyen az, hogy az egész társadalom számára fogalmaz meg célokat, azaz fedezniük kell magukat az önösség vagy az opportunizmus vádjával szemben.

De a vitának van egy másik dimenziója is. Amikor a közérdekről vitatkoznak, nem pusztán az a kérdés, ki hogyan definiálja a közérdeket. A vita arról is szól: hogyan kell helyesen gyakorolni a hatalmat? Természetes, hogy ebben a tekintetben merőben eltérők lesznek az álláspontok, de ez nem azért van, mert a felek egyike ab ovo a “jót” a másik a “rosszat” képviseli. Politikai (ízlésbeli, szimpátia stb.) alapon persze el lehet dönteni a

kérdést, de politikatudományi megközelítésben csak annyi rögzíthető, hogy a vitának vannak íratlan szabályai, továbbá, hogy a felek természetesen a saját befolyásukat kívánják növelni és ellenfelüket csökkenteni.

A két háború közötti politikatudomány nem csekély tette, hogy a közvélemény és a közérdek fogalmát diszkurzív térbe helyezte és ezáltal rámutatott arra, hogy itt egy szakadatlan küzdelemről van szó, ami éppenséggel a politika legbenső természetéből táplálkozik.

De azért is fontosnak kell tartanunk ezt a felismerést, mert túlmutat a “hagyományos” politikai munkák statikus látásmódján.

C/ Politikai szerepek: kormánypártiság-ellenzékiesség: Ottlik László

Míg a régebbi politikatudományban (Deák, 1911, Szirtes, 1917) a pártok viszonylag statikus képződmények és kevésbé vizsgálják a kormánypártiság-ellenzékiesség szembenállást tudományos szempontból, addig korszakunkban a pártok jellemzése már nem pusztán történeti, hanem elméleti. Három aspektusból tekintem át röviden a pártok szerepéről szóló politikatudományi tételeket.

Az első metszet, hogy a pártok alapvetően különböznek minden más szervezettípustól. Szerzőink nemcsak az egymással hadakozó pártok vizsgálatából vonják le a következtetést a közérdekre és a hatalom helyes gyakorlására vonatkozóan. Jelzik a pártok (kormány- és ellenzéki pártok “érdekazonosságát”) más szervezetekkel, például érdekcsoportokkal szemben. A pártok tehát a közérdek fogalmának tematizálását nem engedik át más csoportoknak. (Ottlik, 1942:50)

Másodszor: a kormánypártok és az ellenzéki pártok között is folyamatos a vita, s ez a vita döntően világnézeti természetű. Tekintettel arra, hogy a tét a közérdek, a “helyes” politika meghatározása, a kormánypártok csak úgy tehetik meggyőzővé bírálatukat az ellenzéki pártok fölött, illetve az ellenzéki pártok kormánypártok fölött, ha nem pusztán csak a személyi alkalmatlanságot, hanem a helytelen világnézeti alapállást olvassák ellenfelük fejére. (Ottlik, 1942:56) Ugyanakkor, ha a kormányzást – mint mindennapi mesterséget – nézzük, megállapítható, hogy annak sikere nem elsősorban a világnézet konzekvensségén múlik, hanem sokkal inkább ismereteken, tapasztalatokon, intuíciókon, ítélőerőn és erkölcsi tulajdonságokon. “A világnézet – írja Ottlik – legjobb esetben is csak másodlagos, járulékos tényezője lehet a kormányzásnak, amelynek sikere elsősorban az említett személyes képességek meglétén, illetőleg hiányán múlik”. (Uo.)

Ezekben a fejtegetésekben – ha burkoltan is – egy egészen új megközelítést láthatjuk a politikának – ez az, amit modern szóval public policy-nek hívunk. A világnézeti alapokon zajló közérdek- és közjó-viták a politikának más régiójában zajlanak, mint a kormányzás technikai “jóságáról” zajló viták. Kissé túlfeszítve azt mondhatjuk: Ottlik politikaelmélete közelít a politics-policy dimenzióbeli és tartalmi különbségek regisztrálásához, jóval azt megelőzően, hogy ezek a fogalmak valóságosan felbukkantak volna.

Végül a harmadik aspektus a kormánypárti és az ellenzéki politikai (ha tetszik: érületi) szerepkülönbségek problematikája. E tárgykörben ismételtén Dékány István írásaira hagyatkozunk. Dékány – láttuk – módszeresen kezdte el kutatni a társadalom lélektanát, s a politikát alkalmazott lélektannak tartotta. De míg főntebb azt emeltük ki, hogy mi az érületek önmagukban vett szerepe, most azt kell nyomatékosítanunk, hogy mi a kapcsolat a pártok és a társadalmi érületek között. Az első, amit a szerző leszögez: különbség van kormány- és ellenzéki pártok között a közérületek kifejezésében. Az 1919 előtti korszakot hozza fel példaként, mikor is az akkori korszak magyar kormánypártjai aktuális érdekekre, pusztá “belátásra” (pl. Monarchia fenntartása) alapozták tevékenységüket, de elhanyagolták a közérületek “ápolását”. (Dékány, 1932:29) A pártok – folytatja – tömegérületi támogatás hiányában erőtlenné válnak. Különösen érdekes az a fejtegetés, hogy az érdekek és az érületek közül egyértelműen az utóbbiak a fontosabbak. Ha alapul vesszük a politikatudományban közhelynek számító kijelentést, miszerint ez az időszak a tömegpártok (osztálpártok) kora (Katz-Mair, 1995), akkor azt mondhatjuk: a Dékány-i politikai lélektan a tömeg- és érdekpártiság dekomponálását jelenti, kiindulva – természetesen – 1918–19 traumájából.

Fontos eleme még Dékány elméletének a kormánypártiság és az ellenzékiiség morfológiájának leírása. Ismereteim szerint Dékány volt az első, aki foglalkozott a politikai szerepváltás, azaz az ellenzékből kormányra kerülés problémájával, megállapítva, hogy itt nem valamiféle személyes deformálódásról, hanem a politikai szerep megkövetelte strukturális alkalmazkodásról van szó: „A politikai pártok tömeglélektanilag elsősorban nem aktuális *érdekekre*, azaz konkrét célok kitűzésére támaszkodnak, hanem *érületekre*, aminek jó és rossz oldalai egyaránt vannak.” (Dékány, 1932: 29.) Dékány különbséget tesz „érületi pártok” és „érdekkifejező pártok” között s – a dualista államrendszer 1918-as összeomlása kapcsán – a tisztán érdekkifejező pártok gyengeségéről ír az érületi pártok rovására: 1918 arra figyelmezteti a kutatót, hogy „egy pusztá „belátáson” alapuló párt még akkor is gyenge, ha alapvető érdekek fűződnek hozzá s erről világos tudatunk van”. (Uo.) A „pusztá belátás” kifejezést helyettesíthetjük a „szükséges reformokat képviselő” párt kifejezésével, és máris

pontosan értjük, hogy a korszak politikai elemzői nem pusztán a parlamenti egypártrendszer szűkebb vizsgálatát kezdték el, hanem elkezdték vizsgálni a pártok társadalmi beágyazódását, elfogadottságát. Ez a kutatási irány ma is életképes hagyomány.

Az „érzületi” politika- vagy szociológiai tudomány megteremtésekor persze Dékány – és a többi kutató is – támaszkodhat a nemzetközi tudományos közélet új fejleményeire, például a nyugat-európai politikatudomány által kitermelt korai behaviorizmusra, amit persze – a már fentebb tárgyalt módon – a sajátos hazai viszonyokhoz igazít; a vezető hazai akadémiai kutatók igyekeznek asszimilálni és egy szellemtörténeti nézőpontra átszűrni a nyugati hatásokat. Ám ezekkel a megszorításokkal együtt mégis csak létrejön egy politikatudományi miliő, amelyben szerzők és művek forognak, s amely igyekszik a politikáról való gondolkodást kiemelni a hagyományosnak tekinthető publicisztikus vagy esszéisztikus közegéből.

Ottlik és Dékány kifejezetten elméleti alapon állt, de a korszakban létezett ún. *empirikus* politikatudomány is. E körből kiemelem Rudai Rezső (Rudai, 1936.) munkáját, amely 1861 és 1935 időszakban vizsgálja a magyar pártok ideológia, pártkarakter, hivatás és generációs metszet szerinti tagolódását a magyar parlamentben. A kis füzet komoly empirikus adatbázist, illetve az adatok feldolgozására szolgáló szempontrendszert és magyarázó keretet is tartalmaz, s fő kérdése annak megválaszolása, hogy miérút váultógazdáülködáüs nélküli egypárüti kormáünnyzáüsi hagyomány alakult ki Magyarországon. Válasza: „a háromnegyed évszázados magyar parlamenti egypárt rendszer a nemzet geopolitikai helyzetének adottságaiból és a különböző (kül- és belpolitikai, gazdasági és világnézeti) szerteágazó és széttartó irányú törekvések ellensúlyozásának szükségességéből adódott és adódik”. (Rudai, 1936: 28.) Ez persze egy rövid és akár sommásnak is tűnő válasz, azonban az anyag adatgazdagsága mesze kiemeli a korabeli tudományos munkák köréből. A dolgozat mai szempontból is érdekesnek, elevennek hat (az olvasó egy részletét megtalálja a Szöveggyűjteményben).

D/ Politikai hiedelmek és politikatudomány: Makkai János

A legátfogóbb politikai szociológiai munka Makkai János: Politika-isten rabságában című könyve, amelyet inkább “hiedelem-szociológiának” nevezhetünk. Ennek a munkának (bár nem nevezhető szakjellegű politikai pszichológiának) nagy érdeme, hogy – hasonlóan a korábban bemutatottakhoz – igyekszik kitágítani a korabeli politikatudomány határait. A tágítás egyfelől *történeti* jellegű (milyen szerepet játszanak a politikai hiedelmek a

történelemben); másfelől *jelenbeli* (milyen módon vannak jelen a jelenlegi politikában). Makkai persze – nem lévén szaktudós – igen “szellősen” határozza meg a politika fogalmát: “A politika tevékenység voltaképpen, nem egyéb, mint a politikai hiedelemmel való élés gyakorlata”. (Makkai, 1943:101) Itt már nincs szó (mint Concha korosztályánál) államcentrikus-jogászias megközelítésről, a közérdek vagy éppen a kormányzat-ellenzéki szerepek teoretizálásáról. Makkai felfogásában tehát soha nem érdekcsoportok, hanem hiedelemcsoportok küzdenek egymással. ”Ezért – írja – a politika tudományának új nagy feladata az kellene, hogy legyen, hogy megvizsgálja: a társadalom hogyan él a benne élő politikai hiedelemmel”. (Uo.) De Makkai nem lokalizálja mondanivalóját a politikára, hanem azt kiterjeszti a tudományok világára is. Megdöbbenően emlékeztetően Thomas Kuhn elméletére, azt írja: “a nagy hiedelmek virágzása ledönti a tudományos eredmények jórészét is és más tudományos eredményeket hoz létre. Minden politikai hiedelem teljesen újjáértékeli a tudománynak mindazokat az ágait, amelyek érdeklődésre számot tartanak”. (Makkai, 1943:167)

Bár a szerző “totalizálja” a politika fogalmát, míg más létezésformák (mint például a tudomány) önmozgását lényegében negligálja, könyve abból a szempontból mégis méltó lehet az utókor figyelmére, hogy a politikatudománynak nem csupán a korábban bemutatott akadémiai irányzata létezett akkoriban, de egy olyan is, amely inkább a publicisztikus-esszéisztikus tradíciót kívánta tovább vinni. (Makkai könyvének egy fejezetét szintén tartalmazza a Szöveggyűjtemény).

5. Konklúzió

A fenti dolgozatban arra tettem kísérletet, hogy döntően két irányban hozzak fel bizonyítékokat: 1. Magyarországon társadalomtörténeti okokból nem alakulhatott ki olyan politikatudományi hagyomány, mint Nyugat-Európában; 2. A társadalom- és politikátörténetileg meghatározott korlátok között is létrejött egy viszonylag kiterjedt politikatudományi gondolkodás, amely a 19. században létrejött politikatudomány versus publicisztika dichotómiából kilépve autonóm létezés módra tett szert, intézményesedett és ez által tradícióként értelmezhető.

Az elemzés során végigmentem a nyugati gondolkodástörténet jó néhány elemén, s – ha nem is behatóan, de - igyekeztem bizonyítani a politikai filozófia általi „megalapozás” létezését és tudományosközösség-konstituáló szerepét. Ezzel szemben Magyarországon a

politikai filozófia szinte semmilyen konstituáló szerepet nem játszott, e diszciplína mentén a politikáról való professzionális gondolkodás keretei nem alakulhattak ki.

Így nem csoda, ha a – többek között – Skinner által megfogalmazott állam-társadalom szétválás nem következett be, s a hazai politikatudósok döntően az állam teoretikusai maradtak. A dolgozat elején hivatkoztam Lánczi Andrásra, aki szerint a két háború közötti korszak politikatudománya szinte kizárólag államtudományi orientáltaságú és a nyugati mainstreammel szemben áll, ily módon tehát előzményként és hagyományként nem vehető számba. A kritikából elfogadom azt – be is mutattam –, hogy Magyarországon valóban nem jött létre egy skinneri „személytelen” állam, sőt ellenkezőleg: az állam „szuperhatalommá” vált, s ez a politikáról való gondolkodás szerepét is – bizonyos értelemben – kényszerpályára vitte, a politikatudósokat pedig rendszer- és államvédő szerepbe kényszerítette (lásd például Dékány István bemutatott esetét a tudomány ideológiai szerepéről). Ám érvelésem fő iránya afelé irányult, hogy bemutassam: a politikatudomány *nem merült ki* a hagyományos államtanban, hanem nyitni próbált más témakörök és vizsgálati témák felé. E tétel bizonyítására olyan kutatási irányokat sorakoztattam fel, amelyek a „hivatalos” állmatani diszciplínával szemben akár utakat is nyithattak (volna) egy angolszász típusú pártelmélet, közvéleményelmélet vagy éppen politikai pszichológia felé.

Elég, ha újólal utalok például Ottlik László politikai „vitaelméletére”, amelyben megpróbálja karakterizálni a politikai közvélemény fogalmát, illetve jellemzi a pártharcok „dialektikáját” vagy éppen – Dahl-t jócskán megelőzve – a poliarchia fogalmát. Ellentétben az államtan ásatag fogalmi és kategóriális rendszerével, ez a fogalomkészlet és látásmód kifejezetten modern, s különösen akkor érezzük annak, ha arra gondolunk, hogy a mai pártviták értelmezésében is szükség volna egy korszerű „vitaelméletre”. (Természetesen ez a modernség nem mindenben jelent időtállóságot. Ottlik „demokratikus diktatúra” fogalma például a korszakban rendkívül divatos volt ugyan, de ma már hasznavehetetlen – lásd: Ottlik, 1929). Vagy utaljunk újra Makkai János invenciózus könyvére, amelyben a politikatudomány pszichológiai kiegészítésére és újraalapozására tesz javaslatot akkor, amikor Laswell és a tömeglélektani iskolák helyébe lépő politikai pszichológia éppen csak megjelent Amerikában.

Ezzel a tradícióval nem az a baj tehát, hogy nem eléggé tudományos, s nem is az, hogy egyoldalúan állmatani, hanem inkább az, hogy a '30-as évek második felétől nem volt további lehetősége a többek által képviselt normák és standardok megszilárdítására. A korabeli politikatudósok maguk is bekerültek az aktuálpolitikai küzdelmek arénájába, s nem tudtak ellenállni az éppen csak kialakulóban lévő akadémiai intézményrendszer darabokra hullásának. Ahelyett, hogy a viszonylag nyugodtan meginduló építkezés folytatódott volna, a

hazai politikatudósok nemzetközi helyzetét, reputációját rendkívüli módon rontotta, hogy Magyarország a „rossz oldalra” sodródott, s az erről az oldalról elhangzó szavaknak egyre csekélyebb tekintélye volt a demokratikus rendszerekben élő tudósok számára.

A kutatás tehát egy „birkózó” politikatudomány képét vetíti elénk. A 20-as és a kora-30-as évek politikatudománya – bár mutat elzárkózó vonásokat – nem akar bezárulni s “nemzeti tudománnyá” válni, viszont a politikáról való gondolkodást ki is akarja emelni abból a száz éves hagyományból, amelyben a politikai cselekvés és a politikáról való gondolkodás lényegében összemosódott. Ám az akadémiai jellegre való igény és törekvés a hazai gondolkodók nem kis részét szembe is fordítja az akadémiai tudósokkal, amit mi sem jelez jobban, mint a korszak vezető akadémiai folyóiratainak szinte teljes olvasatlansága. Az olvasatlanság oka pedig nem kis részben az akadémiai tudomány jelentős demokratikus és liberális deficitje. Egyet kell értenem Lánczi Andrással: a bemutatott szerzőknél és művekben elég erőteljes a demokráciaellenes érvelés. (Lánczi, 1994:103) Szerzőink nem nevezhetők liberálisnak és demokratának. De vajon vállalható-e akkor egy nyilvánvalóan antiliberális, antidemokratikus hagyomány?

A kérdés az, mit nevezünk „vállalásnak”. A dolgot az illető teszi le a voksát, hogy a magyar politikatudományi hagyomány létezésének tézise nem „elfogadást”, hanem „befogadást” jelent. Az ilyen típusú befogadás természetes módon elérte már a külföldi szerzőket, függetlenül azok antidemokrata vagy antiliberális mivoltától. (gondoljunk csak Carl Schmitt, Max Weber, Heidegger vagy Spengler esetére). A 20. század e nagy német gondolkodói kánonját évtizedek óta magyar tudósok elemzik, interpretálják, sőt sokan e szerzők mai követőjének is tekinthetők. Ehhez képest roppant meglepő, hogy a hazai politikatudományi mezőny utólagos beazonosítása sem történt meg, nem is beszélve a „populáció” hagyományként való elismeréséről. Holott pusztán ennyit jelent a „vállalás”. Vállalni azt, hogy a hazai politikatudomány – leszámazásilag – nem az 1980-as évek szülötte, hanem egy kétszáz éves fejlődési folyamat eredménye, amelyben különleges fontos szerepet játszik a két háború közötti politikatudomány és annak reprezentánsai.

A vizsgálat előzetes hipotézise éppen a Kádár-rendszerhez való leszámazás-elmélet dekomponálása volt. Nincs okom változtatni ezen az előzetes hipotézisen, hiszen a feltárt hagyományréteg alapján kijelenthető: 1990 után – korábbi vélekedéseinkkel ellentétben – nem pusztán a Kádár-rendszerben kialakult tudományos értékelési módok és a tudósközösség sajátos értékelési mechanizmusai térnek vissza, hanem sokkalta régebbi hagyományrétegek is megelevenednek, olyanok, amelyek az 1867 utáni modern magyar politikatörténetben a legmélyebb gyökézzel rendelkeznek. Ezek közül befejezésül kettőt külön is kiemelek: 1. A

tudomány versus publicisztika vita. Mivel Magyarországon a politikatudomány kezdettől a publicisztikával rivalizál, ez a küzdelem szinte szocializációs faktorrá vált az idők során, s ma is meghatározó dimenzió. Holott ma már lehetőség volna a tudósközösség iskolák, paradigmák szerinti tagolódására, ami azonban éppen a tradíció masszív jelenléte miatt halad nehezen előre. 2. *A tudomány versus ideológia dimenzió.* Jóval a Kádár-rendszer előtt jön létre az ideologizáló-társadalomnevelő tudomány, s ez deformálja a tudományos önmeghatározást, valamint a tudomány belső fejlődését. A tudománynak jóval a Kádár-korszak előtt is amolyan „igazságtevő” szerepet szánnak, s ennek a szerepnek igyekszik is megfelelni, ahelyett, hogy a tudósközösség megkezdhetné saját intézményi és irányzatokénti pluralizálását.

A rendszerváltás utáni politikatudomány mind a két hagyományréteggel találkozik, és bár elvben mindkettőt elutasítja, diszciplínák fejlődésében mind a kettőnek szerepe van továbbra is. A mai folyamatok bemutatása azonban már nem ennek a tanulmánynak a feladata. Dolgozatom szerény célja csupán az volt, hogy figyelmeztessen: létezik egy masszív politikatudományi hagyaték, amelynek számbavételével pontosabban meghatározhatjuk azt is, milyen módon kívánunk fejlődni a jövőben.

Irodalom

- Ballagi Géza (1888): Politikai irodalom Magyarországon 1825-ig. Franklin Társulat, Budapest.
- Berger, L. Berger (1982): Is History the Enemy of Progress? New York Times, Febr. 14
- Bihari Mihály (1993): Mérlegen a politikatudomány. Politikatudományi szemle, 1. 111-117.
- Clark, J. D. C (1994): The Language of Liberty 1660-1832. Political Discourse and Social Dynamics in the Anglo-American World. Cambridge University Press, Cambridge.
- Concha Győző (1907): Politika. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat.
- Concha Győző (1935): Ötven év tudományos mozgalmi között, I.-II., MTA, 1935.
- Csizmadia Ervin (1993): Magyar politikatudomány – múlt nélküli jelen? Politikatudományi szemle, 2. 152-158.
- Csizmadia Ervin (2000): A két háború közötti magyar politikatudomány diszkurzív tematikái: Dékány István, Ottlik László és Makkai János munkásságáról. In.: Szabó Márton szerk.: Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. József Kádár Kiadó, Budapest.
- Csizmadia Ervin (2001): Ösztön és politika. Makkai János és a reformjobboldal a két világháború között. Új Mandátum Kiadó.
- Csizmadia Ervin (2008): Politikatudomány és politikai elemzés. Századvég Kiadó.
- Dahl, Robert (1976): Modern Political Analysis. Re-edit. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, third ed.

- Deák Albert (1911): Parlamenti kormányrendszer Magyarországon. I.II. Grill Károly Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Dékány István (1923): Bevezetés a társadalom lélektanába. Pécs-Budapest. Danubia Kiadás.
- Dékány István (1932): Politikai lélektan. A politikai érzületek szerepe a mai társadalomban. Társadalomtudományi Füzetek 13. Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadása
- Dékány István (1937): A szociológus felelőssége. Társadalomtudomány, 3-5. szám, május-szeptember, 57-175.
- Dolbeare, Kenneth M. (1969): Directions in American Political Thought (New York: John Wiley and Sons.
- Franklin, James (2000): Thomas Kuhn's Irrationalism. The New Criterion. Vol. 18. No 10. June.
- Frisch, Morton J and Stevens, Richard G. "Introduction" in American Political Thought: The Philosophic Dimensions of American Statesmanship. Second Edition. Ithaca, IL: F.E. Peacock Publishers, 1982, 1-8;
- G. Fodor Gábor- Schlett István (2006): Lú-e vagy szobor? Tanulmányok tudományról, politikáról, politikatudományról, Budapest, Százavég Kiadó.
- Jividen, Jason (2009): Political Thought and American Political Development. Paper prepared for presentation at the Annual Meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois, April 5.
- Katz, David-Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. Party Politics. 1. 5-28.o.
- Kecskeméti Károly (2008): Magyar liberalizmus, 1790-1848. Argumentum Kiadó, Bibó István Szellemi Műhely.
- Korniss Gyula (1933): Az államférfi. A politikai lélek vizsgálata I–II. Budapest, Franklin társulat.
- Krisztics Sándor (1931): Politika. Budapest, Franklin Társulat.
- Kuhn, Thomas (1984): A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat Kiadó.
- Lackó Miklós (1988): Korszellem és tudomány. Gondolat Kiadó.
- Lánczi András (1993): A politikatudomány állapotáról. Politikatudományi Szemle, 2. 141-151.
- Lánczi András (1994): A politika mint tradíció. Politikatudományi Szemle, 2. 92–108. o.
- Lánczi András (2000/a): A politikatudomány helyzetéről és állapotáról. Századvég, ősz. 141-162.
- Lánczi András (2000/b): A XX. század politikai filozófiája. Pallas Stúdió- Attraktor Kft. Budapest.
- Lánczi András (2000/c): Demokrácia és politikatudomány. Aula Kiadó.
- Laswell, Harald (1950): Politics-Who Gets What, When, and How. New York: Peter Smith.
- Le Bone, Gustave (1913): A tömegek lélektana. Budapest, Franklin Nyomda.
- Makkai János (1943): Politika-isten rabságában. A szerző kiadása.
- Mannheim, Karl (1996): Lehet-e a politika tudomány? In.: Ideológia és utópia. Atlantis Kiadó, Budapest.
- Marsh, D.-Stoker, G. eds. (1995): Theory and Methods in Political Science. Basingstoke: MacMillan.
- Moore, Barrington (1965): Strategy in Social Science. New York: Harper and Row.
- Nikles, Thomas ed. (2002): Thomas Kuhn. Cambridge University Press.
- Oakeshott, Michael (2001): Politikai racionalizmus. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Ortega y Gasset (1983): A történelem mint rendszer. In.: Két történelmi esszé. Európa Kiadó, Budapest, 145-222.
- Ortega, Y Gasset (1924): A tömegek lázadása. Budapest.

- Ottlik László (1926): A társadalomtudomány filozófiája. A Magyar Filozófiai Társaság Kiadása, Budapest.
- Ottlik László (1926): A társadalomtudomány filozófiája. Magyar Filozófiai Társaság Kiadója.
- Ottlik László (1929): Diktatúra és demokrácia. Társadalomtudomány, 1–2. 74–104. o.
- Ottlik László (1942): Bevezetés a politikába. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Pierson, Paul-Skocpol, Theda (2002): Historical Institutionalism in contemporary Political Science. In: Ira Katznelson and Helen V. Miller eds. Political Science: The State of Discipline. New York: Norton
- Pettit, Philip (1997): Republicanism: A Theory of Freedom and Government. Oxford University Press, Oxford.
- Pocock, J. G. A. (2004): The History of Politics and the Politics of History. Common Knowledge 10. 3. 532-550.
- Putnam, Robert (1993): Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton University Press.
- Réz Mihály (1909): A politikai tudomány határai. A politikai tudomány módszere. In: Tanulmányok. Budapest, Pallas Részvénytársaság Nyomdája. 3–65. o.
- Réz Mihály (1909): A politikai tudomány határai. A politikai tudomány módszere. In.: Tanulmányok. Pallas Részvénytársaság Nyomdája, 5-52. és 53-65.
- Ricci, David M. (1984): The Tragedy of Political Science: Politics, Scholarship, and Democracy. New Haven: Yale University Press.
- Rudai Rezső (1936): A politikai ideológia, a pártszerkezet, a hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében. (1861-1935). A Magyar Társadalomtudományi Társulat Kiadása, Budapest.
- Saad József (1990): Társadalomtudomány. Repertórium és történeti feldolgozás. Budapest, 1990.
- Schlett István (1994): Magyar politológia – tudomány és publicisztika. Politikatudományi Szemle, 2. 109-113.
- Schwendtner Tibor (2000): Thomas Kuhn és a hermeneutika. Replika, 41-42., november: 138-149.
- Shils, Edward (1981): Tradition. Chicago University Press
- Skinner, Quentin (1978): The Foundation of Modern Political Thought. Cambridge University Press, Cambridge.
- Spengler, Oswald (1994): A Nyugat alkonya I–II. Európa Kiadó.
- Strauss, Leo (1959): What is Political Philosophy? In: What is Political Philosophy? And Other Studies (Chicago: University of Chicago Press.
- Struan, Jacob (2007): Edward Shils' Theory of Tradition. Philosophy of the Social Sciences. Vol. 37. No. 2. 139-162
- Szabó Márton (1999): A közjó diskurzusai. In: Rendszerváltás és kommunikáció. Osiris Kiadó, Erasmus Közéleti Kommunikációs Intézet. 11–20. o.
- Szabó Márton (1999): Publicisztikai politológia Magyarországon a kilencvenes években. Politikatudományi Szemle, 4. 81-94.
- Szabó Márton (2001): A politikatudomány határai (vitázáró). 1-2. 251-270.
- Szabó Márton szerk. (2000): Beszélő politika. A diszkurzív politikatudomány teoretikus környezete. József Kiadó, Budapest.
- Szabó Miklós (1989): A legitimáció történeti alakváltozásai. In: Politikai kultúra Magyarországon 1896–1986. Medvetánc Könyvek.
- Szirtes Artúr (1917): Gazdaságpolitikai pártok fejlődése. Adatok a politikai pártok lélektanához. Táltos Kiadás.
- Szűcs Zoltán Gábor (2008): A múlt a hatalom része. Diszkurzív politológiai esettanulmány. Miskolci Politikatudományi Évkönyv. 1. 84-95.

Szűcs Zoltán Gábor (2009/a): „Lelkek az Elisium mezején”. Szöveggyűjtemény a 18. századi magyar politikai kultúra tanulmányozásához. Kézirat. (Társszerző: Kovács Ákos andrás). Megjelenés: 2009. Atelier Kiadó.

Szűcs Zoltán Gábor (2009/b): Hogyan olvassuk a 18. századi magyar politikai irodalmat? Korall, 4. 147-174.

Viroli, Maurizio (2002): Republicanism: Hill and Wang. New York.

Závodszky Géza (1997): Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig. Korona Kiadó, Budapest.

II. RÉSZ

Magyar politikatudományi gondolkodók (1900-1945)

Bevezető

A kötet második – terjedelmileg nagyobb – részében tíz magyar politikai-politikatudományi gondolkodó egy-egy szemelvényét találja az olvasó. A kötetben szereplő alkotók sorrendben: Deák Albert, Méray-Horváth Károly, Somló Bódog, Balla Antal, Rudai Rezső, Krisztics Sándor, Joó Tibor, Prohászka Lajos, Makkai János és Moór Gyula. A névsorban vannak viszonylag ismertebb nevek (Somló Bódog, Méray-Horváth Károly, Prohászka Lajos), és mellettük helyet kaptak szinte alig ismert vagy teljesen ismeretlen gondolkodók is. Közülük főképpen Makkai Jánosról (s kisebb mértékben Krisztics Sándorról valamint Deák Albertől) esett szó az I. részben is.

A kötet összeállítását az a meggyőződés motiválta, hogy bizonyosságát is adjam annak a fenti nézetemnek, mely szerint a magyar politikatudománynak vannak olyan hagyományai, amelyek érdekesek a szélesebb olvasóközönség figyelmére. Annál is inkább fontos előbányásznunk ezeket az – egy-két kivételtől eltekintve – kevésbé ismert szövegeket (amelyek tanulmányok, könyvrészletek vagy előadások), mert jól reprezentálják a 20. századi magyar politikai-politikatudományi gondolkodását, rávilágítanak arra, hogy Magyarországon a politikáról való elméleti jellegű gondolkodás tett erőfeszítéseket a nyugatias szaktudományos gondolkodásmód meghonosítására, s ha nem is érte el a korabeli nyugat-európai (főképpen angolszász) politikatudomány színvonalát, de legalább igyekezett alkalmazni annak eredményeit, bemutatni a főbb nemzetközi trendeket. Azaz a magába zárulónak tűnő politikatudomány helyett inkább egy nemzetközileg is nyitott, igaz a belpolitikai légkör által megterhelt politikatudományról beszélhetünk. Ennek köszönhetően úgynevezett „tisztá” tudományt csak néhány szerzőnk esetében fedezhetünk fel, jó néhány esetben a szerzők a tudomány és az ideológia határán mozognak, annak az uralkodó korabeli felfogásnak is köszönhetően, hogy a tudománynak nem csak a társadalomról, a politikáról kell leírást adnia, de a társadalomnak is követhető ideológiát kell prezentálnia. Mindezzel együtt sem mondhatjuk, hogy a közölt szövegekben túltengene az ilyenfajta prezentáció; szerzőink tudományos ambíciója elvitathatatlan.

Természetesen a kötet válogatási szempontjai „önkényesek”, hiszen más szerzők is bekerülhettek volna a kiválasztottak helyére. Hogy miért azok kerültek be, akik, arra két indokunk van. Az első: igyekeztünk elkerülni, hogy a magyar politikatudományi tradíciót a már ismert baloldali-liberális-radikális vonulat (Jászi, Csécsy, Bibó stb.) felől mutassuk be. A kiválasztott szerzők többsége konzervatív, de azért, mert a szerkesztő a konzervativizmust tartaná üdvöztetőnek, hanem azért, mert a korban az akadémiai tudományművelés egyik fontos alapfeltétele a konzervatív attitűd, nem egy esetben az antiliberalizmus. Néhány szerzőnk kifejezett politikai szerepet is vállalt, mások viszont egész pályájukat a tudományosság

szentélyeiben éltek le. Összeköti őket azonban az, hogy – a mai közmegítélés szerint – egyikük sem tartozik a politikai gondolkodás főáramába, azaz: a maguk korában nem voltak túlságosan népszerűek, sőt – egy szűk körön kívül – ismertek sem. Mégis érdemesek a figyelmünkre, mert a maguk korában ők voltak a tudományosság reprezentánsai, s ha egy diszciplína hagyományt keressük, óhatatlanul beléjük (és a hozzájuk hasonlóba) botlunk. A második: konzervatív attitűdjüktől függetlenül is nálunk látunk határozott erőfeszítéseket egy szakmai (vagy szakmaibb) nyelvezet alkalmazására, azaz szándékuk egy önálló karakterjegyekkel rendelkező diszciplína kereteinek kialakítása. Nagy kérdés, hogy egy politikailag rendkívül viharos korban erre kínálkozott-e reális lehetőségük, s nem fenyegette-e őket eleve kudarc, hiszen az angolszász típusú politikatudományi gondolkodás érvényesülésének vajmi kevés esélye lehetett abban a korban.

A kötet tehát keresztmetszetet kíván adni kisebb részben a dualizmus, nagyobb részben pedig a Horthy-korszak politikatudományi gondolkodásáról. Deák Albert, Méray-Horváth Károly és Somló Bódog a 19.-20. század fordulója után írta beválogatott munkáját, de ők is nagyon különböző gondolkodók voltak. Közülük talán Deák Albert állt a legközelebb a mai értelemben vett politikatudós szerepéhez, hiszen a parlamenti rendszerről és a pártkormányzatról írott könyve ma is haszonnal forgatható az utódok számára. Kétkötetes könyvében a szerző a legmodernebb brit és német irodalmat (többek között Ostrogorskit) felhasználva elemzi a magyar pártrendszert és pártkormányzatot. Somló Bódog elsősorban szociológusként nyúlt állam és egyén bonyolult viszonyának kérdéséhez s művében a korszak divatos irányzatainak (pl. darwinizmus) elemzése kapcsán az ún. evolucionizmus iskolájának képviselőjeként nyilatkozik. Hármójuk közül a legpolitikusabb Méray-Horváth Károly volt, aki könyvek és pamfletok sokaságában fejtette ki a társadalomtudomány és a természettudomány paralelitására vonatkozó véleményét, azaz azt, hogy a politika jelenségei épp úgy természeti törvényeknek vannak alávetve – s ezáltal objektíve megismerhetők -, mint a természeti jelenségek.

A válogatásban szereplő további hét szerző munkásságának nagy része a Horthy-korszakra esik. Ezek közül a gondolkodók közül Krisztics Sándor és Rudai Rezső áll a legközelebb a manapság akadémiainak nevezhető politikatudományhoz – Krisztics a korszak vezető akadémiai tudósának, Concha Győzőnek a tanítványaként, mesterének hódolva írta meg a maga Politika című könyvét, amelyből e kötetben részleteket közlünk. Rudai - a Deák Albert-i hagyományt is folytatva - a korszak egyik kurrens témájának számító pártelméleti irodalmat gazdagítja, amikor egyfelől elkészíti az egyik első összefoglalót az 1860-as és az 1930-as évek közötti pártok működéséről, másrészt külön is igyekszik megragadni a

„kormánypártiság” és az „ellenzékiesség” elméleti leírásának fogalmi kereteit. Joó Tibor, Prohászka Lajos és Makkai János képviseli az ún. szellemtörténeti-társadalomlélektani irányzatot, amely a két háború között – nem csak Magyarországon – rendkívül népszerű volt. Olyan gondolkodók állnak ennek az irányzatnak az élén, mint Gustave Le Bon, Ortega Y Gasset és mások. Prohászka Vándor és bűjdosóját az óta újra kiadták, de az itt közölt fejezet kevésbé ismert és – európai kitekintése folytán – új színekkel gazdagíthatja a korszak gondolkodói nemzedékének Európa-képéről alkotott hézagos ismereteinket. Joó Tibor nemzet-felfogása szintén egy jellemző gondolkodási irányzat kifejeződése, ami már kevésbé mondható el az intrazingens Makkai Jánosról, aki az egész politikatudományi gondolkodás pszichológiai újraalapozásának szükségességét hirdeti meg, miközben igen érdekes fejtegetésekben szól a hiedelmek politikai szerepéről. Balla Antal - a korszakban nem túlságosan népszerű liberalizmus történeti teoretikusaként – sok egyéb gondolata között - a magyar társadalom atomizáltasáról mond rendkívül érdekes gondolatokat. A szöveggyűjteményt Moór Gyula 1945-ös (de már a Horthy-korszak lezárása utáni) előadása zárja, bepillantást engedve a demokratikus rendszer kiépülésével s a demokrácia fogalmi megközelítésével kapcsolatos vitákba és dilemmákba.

A szövegeket az eredeti közlésmód szerint adjuk közre. Csak a legszükségesebb esetekben módosítottunk az eredeti helyesíráson, ott, ahol a mai megértést az eredeti szöveg látványosan nehezítette. Egyébként mindent (a lábjegyzetelést is) meghagytunk úgy, ahogy az eredetiben volt. Az egyes tanulmányok, illetve könyvrészletek kiválasztásáért kizárólag engem, a kötet szerkesztőjét terhel felelősség. A kiválasztás szempontja – az érdekességen és az időtálláson túlmenően – a politikatudományi nyelvezet alkalmazása és a nemzetközi kitekintés volt. Az egyes szerzőkről a kötet végén rövid életrajzot talál az olvasó. A közölt szövegek és életrajzok alapján azt remélem, hogy sokak találják majd hasznos időtöltésnek a politikatudós-elődök műveinek olvasását, még akkor is, ha a stílus sokszor nagyon is elűt a maitól, s olykor a mondanivalóban is vannak kifogásolni valók. Ám ezeknél fontosabb az, hogy – reményeim szerint – az itt közreadott írások révén sikerül bizonyítanom: Magyarországon léteznek politikatudományi hagyományok, amelyeket még akkor is felszínre kell hoznunk, ha – első ránézésre – nem feltétlenül illenek bele a hazai politikatudomány tradícióiról vagy azok hiányáról alkotott elméletünkbe.

Deák Albert:
A pártkormányzat¹

A parlamenti kormányrendszerek, – ennek a legmodernebb, tisztára a keresztényi civilizáció által teremtet² s maig legtökéletesebb államkormányzati rendszernek a fejlődése, történelmi perspektívából tekintve, nagyjában és egészében: *a kormányzati hatalom demokratizálódásának a folyamata*.

Az államhatalom telje, az országló akarat és cselekvés, mely eleinte a patrimonialis alapon nyugvó király, fejedelem személyében összpontosul és testesített meg, – lassanként és fokozatosan átmegy először is a nemzetnek a patrimonialis királyi hatalomhoz legközelebb álló nagybirtokú és hatalmú főuraira, arisztokráciájára és lelki vezéreire : a főpapságra ; s azután mindamaz osztályokra és társadalmi rétegekre, melyek vagyonban és erkölcsi súlyban utánuk következnek, végül az egész nemzetre ; megtörténik a nagy átalakulás: *a hűbér-államból lesz – nemzetállam* ; az egyedurti hatalomból : „király a parlamentben” ; államfő, a ki azomban hatalmát a „szent koronából” nyeri s annak „tagja”-ként a nemzettel gyakorolja.

Mindennek a fejlődésnek koronája végül : *az önmagát kormányzó nemzet* ; az igazi parlamentarismus : a zenithen.

És XIV. Lajos, a ki állítólag azzal a mondással, hogy „az állam én vagyok”, szétkergeti a francia parlamentet, voltaképp csak a parlament hatalmának az útját készíti elő, a mikor megtöri a hűbéri rendszert, tagoltságából *egységes társadalmúvá* forrasztja össze a nemzetet.

Nem álmodja, de tényleg és ösztönszerűleg azért az állami és ezzel a társadalmi *egység, szolidaritás gondolatának szolgájává szegődik*, – a mely pedig a parlamentáris rendszer alapgondolata.

¹ *Irodalom: Cooke*, History of Party, 3 vol. 1836. *Bolinbroke*, Dissertation on parties. *Hume*, Essays and Treatises, London, 1969. vol. I. p. 55–75. *C. Lewis*, Essays on the Administration of Great Britain from 1872–1830. London, 1864. *E. T. May*, Constitutional History vol. II. *Ostrogorski*, La Démocratie et l'organisation des parties politiques. 1903. vol. I. *Jepson*, The rise and progress of the Platform 1892. *Seignobos*, Histoire politique de l'Europe contemporaine. Paris 1897. *R. Kent*, The English Radicals. 1899. *Bryce*, La République Américaine. Paris 1901. III. *Jul. Hatschek*, Englisches Staatsrecht. Tübingen 1906. II. Band, cap. I. etc. *Bluntschli*: A politikai pártok. Magy.: *Ballaghi A. Móricz Pál*, A magyar országgyűlési pártok küzdelmei 1867–1874-ig. Bpest 1892. *Concha*, Politika. *Haendel*: A parlamentarismus. *Márki-Beksics*, A modern Magyarország. (1848–1896.) *Kónyi*, Deák Ferencz beszédei. *Ferenczy Z. Deák F.* élete. *Andrássy Gyula* gr., A magyar állam fennmaradásának stb. okai. *Beöthy Ákos*, A magyar államiság fejlődése. Küzdelmei. III. Br. *Podmanitzky* Fr. Emlékiratai. *Halász J.*, Egy letűnt nemzedék, stb. (A magyar pártok történetével és ismertetésével foglalkozó speciális mű egy sincs. Ezért szerző – munkájának fogyatékoságait – a források szegénységével s az uttörő munka nehézségeivel menti. De e fejtegetések talán ezzel indokolható terjedelmét is.)

² *Concha*: Politika: 410. „Hozzá kellett azonban járulni a kereszténytanhoz a közhatalom egyetemes szempontból való szervezettségének, – a mi a keresztény világban legelőbb és leginkább Angliában állott be.”

A kérdés csak az, hogy hol, miként, milyen vajúdasok és küzdelmek árán éretik el ennek a társadalmi fejlődésből szükségszerűen előálló gondolatnak a teljes, pompás kifejlése – a *képviselési* rendszerben.

A képviselési rendszer abban áll, hogy az egész társadalomnak biztosítatik általa a befolyás az állami akarat, a nélkül, hogy a leghatalmasabb társadalmi elem kizáró uralmat nyerne s a maga külön érdekét az egyetemes jóval szemben akadálytalanul érvényre emelhetné.

Ellenkezőleg. Az egyetemes jó minden társadalmi külön érdekekkel szemben védelemre talál a képviselésnek minden irányban való jogi függetlensége, összeállításának módja, s a képviselési rendszerrel összefüggő más intézmény által, a minő a nyilvánosság, a sajtó, a gyülekezés, egyesülés, kérvényezés szabadsága.³

„E rendszer nem fejlődhetett ki az ó-korban, – mondja Concha – mert hiányzott hozzá az alapkiinduló pont, az egyenlő emberi rendeltetésnek elismerése ; az ember egyetemes eszméjének tudata.”

„Csak a kereszténységgel létesülhetett, – mondja tovább – mely minden ember egyenlő rendeltetéséből s méltóságából indul ki s egyersmind minden embert önlelkiismeretének vezérlete alá állít. Ezáltal *a merő osztályérdek uralma elvileg el van ítélve, de egyuttal az embernek a maga élete legmagasabb szférájában, az államiban való közreműködése posztulálva.*”

A képviselési rendszernek és így a parlamentarismusnak a csirája tehát magában a keresztény civilizációnak a méhében fogamzik.

A kérdés csak az, hogy melyik nemzet kebelében minő vajúdasok közepette születik meg és fejlődik életerős lényé? ...

Hogy ez Angliában legelőbb és legszerencsésebben történhetett meg, ezt Conchával együtt mi is abban találjuk, hogy az emberi rendeltetés s ebből folyó jogegyenlőség, valamint az egyéni önlelhatározás keresztény eszméi mintegy külső testre találtak a *teljesen közszempontok* szerint szervezett Angol-királyság intézményeiben s azokat áthatva szülték a történelem lassú folyamában a képviselési rendszert.⁴

Ugyanezek a szempontok és motivumok vezették, – mint már többször mutattam rá, – a keresztény magyar királyságot is az állami fejlődés paralell útjára ; nemzetünkben (a mint ezt ősi alkotmányos elveink mutatják) már eleve meglévén ama kiváló országgló érzék és egyéni szabadságra, mint a közre egyformán tekinteni képes közjogias gondolkodás, mely

³ Concha : Politika : 409.

⁴ L. Concha i. m. i. h.

már a vérszerződés hagyományaiból épp úgy kiviláglik, mint a hogy a „szent korona” elméntében betetőzését nyeri.

De soha sem mulasztom el hangsúlyozni, hogy ez egyszersmind a keresztény civilizáció nyomán keletkezett *társadalmi fejlődésen* is alapszik, mert hiszen *a képviseleti rendszer egyszersmind annak az elvnek is elismerése, hogy „az állami akarat a társadalom tagjainak elhatározása útján keletkezzék”.*

A magyar parlamentarizmusnak jelen állapotát vázolni törekvő dolgozatomnak azt a részét, mely az államfő, kormány és parlament egymásközi viszonyát alapvonásaiban, főként a legislatio szempontjából, tárgyalja, a magyar és az angol parlamentarismus paralellájával fejeztem be és ott azt mondtam, hogy a két parlamentarismus közt az a különbség, hogy noha a magyar parlamentarismus törvényes megalapozást nyert 1848-ban, holott az angol jóformán csak praecedenseken és erkölcsi szabályokon nyugszik : amannak ereje jóval *gyengébb*, s ha nem is áll, (a mit az angol parlamentarismusról *Seydel* mond) hogy az angol király *csak is* azt akarhatja, a mit a parlament akar, de *rendszerint azt fogja cselekedni*. Holott nálunk bizony a parlament néha igen is deferál a királyi akaratnak.

Ezt a paralellat elég találóan úgy is fejezhetjük ki, hogy az angol király úgyszólván ma még egy alig nélkülözhető atyai tanácsadója a nemzetnek, míg Magyarországon viszont a parlament egy alig nélkülözhető tanácsa : a koronának.

Okát is adtam ennek és pedig azt főképpen abban a fő *külömbségben* jelöltem meg, a mi a magyar és az angol *párterkölcsök* közt tényleg megvan.

Azt mondtam és azt akartam ezzel jelezni, hogy az állami akarat kialakításában eme domináló szerepet, hatalmat, az angol parlament főleg az angol pártok erkölcsében s ezek által létesített „*lex et consuetudo parlamenti*”-ben gyökereztetni, mert ezek által tett szert amaz *erkölcsi, ethikai, politikai erőre*, – mely előtt a fejedelmi hatalom meghajolni, hátrálni volt kénytelen. Egyszerűen azért, mert szüntelen beavatkozása – fölöslegessé vált.

Ha azt látjuk, hogy mai nap az angol király, – legalább külsőleg, – alig avatkozik a parlament munkájába, – a politikai vezetést merőben a parlamentnek s illetve a parlamenti többség vezérének engedve át : – akkor annak az a magyarázata, hogy a parlament vezérei a nemzet előtt megszerezték mindama erkölcsi cantelákat, azt a tekintélyt, a politikai bölcsesség ama presztizsét, azt az *imperátori potestast* szóval, – mely az előtt, hajdanában az Isten kegyelméből uralkodó fejedelem személyiségéhez volt kötve.

És ez az angol nemzet előtt egészen természetes.

Miért ne lehetne sokkal tökéletesebb az a kormányzás, melyet az angol köz- és politikai életben, a parlamenti küzdőtér nyilvános porondján, a nemzet szeme láttára az

összesek közt kitűnő, mindenek bírálatának kitett, mindenek által vezérnek önként elismert genialis államférfiútól várhatni, – mint az, a melyet a véletlen szeszélye folytán biborban született, sokszor bizony elég korlátolt tehetségekkel megáldott uralkodó végezhet ! ?

Hiszen amaz tudásának, képességeinek, tapasztalatainak ismételt jeleit és pedig nyilvánvaló, közelismerésben részesült próbáit adta, mielőtt az ország első emberévé felküzdötte magát, sőt mielőtt észre is vette volna őt a közvélemény.

Ezzel szemben az öröklő fejedelem csak azt tette, hogy – született.

Az angol premier valóban egy a nemzet választotta vezér. Az uralkodó csak a vak sors választottja.

És a mellett, mihelyest az angol premier hibát követ el, – azonnal elveszti az országgyűlés többségének bizalmát s nem is kell egyéb arra, hogy bukják s az ország közvéleménye helyébe a nemzet kormányzójává szavazataival az ellenzék leader-jét nevezze ki.

Míg ellenben az uralkodó egy örökké elmozdíthatatlan átokként nehezedik az országra, ha rosszul uralkodik s hibát hibára is halmoz.

Ime: ez a parlamenti kormányzat néplogikai gondolata s oka annak, hogy az angol uralkodó ma már (joggal, vagy jog nélkül) inkább csal holmi birodalmi ékszer, homlokzati díszként tekintik az állam épületén.

Kérdem azomban, létrejöhetett volna ez az óriási hatalmi változás, az angol politikai erkölcsök magasztossága s – ama *próba* nélkül, melylyel úgy az *angol parlament mindenkori pártjai, mint annak vezérei erre való hivatottságuknak a nemzet előtt, sőt az egész világ előtt, e rettentő világ-hatalmi positióra méltó bizonyosságát adták ?*

Az angol pártok váltakozó uralma és az ezek által a hatalom polczára emelt pártvezérek bölcsesége, – szóval *a nemzet maga – emelte fel önmagát a kormányzat legmagasabb tökélyesbülésére : az önkormányzatra.*

Oda, a hol csakugyan a nemzet mindenkori szavazata jelöli ki az igazi uralkodót. Oda, ahol a névleg uralkodó államfő valóban csak azt cselekedheti, a mit a nemzet, illetve az általa választott képviselőház *akar*.

Így van-e ez nálunk ? Kétségkívül ma még nincs így.

Parlamentünk annalesei arról tanuskodnak-e, hogy az uralkodó nálunk is csak azt cselekedheti, – a mit a nemzet s még inkább, a mit az általa választott parlamenti többség akar ? Vagy ez annalesek azt bizonyítják-e, hogy a nemzet szavazata jelöli ki – a nemzet *tényleges* uralkodóját a parlamenti többség vezérében ? Hogy a bukott többségi vezért automaticæ követi – „Öfelsége ellenzékének” vezére – a miniszterelnöki székben ? Vagy csak azt is, hogy

a miniszterelnököt Öfelsége mindig a többség akarata és kijelölése szerint választja. Van-e nálunk a szó szoros értelmében automatikus parlamenti váltó-gazdaság ? ...

Kétségkívül, e kérdésekre ma Angliában *szabály szerint* igenlő a választ. És kétségkívül, hogy nálunk – ez a válasz sok esetben tagadó lesz.

Hogy az uralkodó nálunk is a nagyban és egészben a parlamenti kormányrendszer elveihez és parancsaihoz igazodik, – az kétségtelen. Nem is lehet ez másként, – főleg kenyértörés esetén, – mert a kenyér, – a budget-jog ~ a parlament kezében van.

De már az, hogy az uralkodói akarat nálunk hatályosabban nyilvánul és sokkal nyomósabb tényező, mint Angliában, az is kétségtelen s csak legutóbb is több nyilvánvaló tényben igazolódott. Kétségtelen, hogy az uralkodó alkalmazkodik nálunk is a többségi akarat nyilvánulásaihoz, de már az, hogy ez a premier választásában is mindig és kivétel nélkül irányítaná, – nem oly bizonyos.

Angliában is előfordult, még Victoria uralkodása alatt, és pedig ismételt ízben is, hogy a korona premier-jelöltje nem az lett, kit a parlament többsége vezérül ismert és kijelölt. (Gladstone, Roseberry.) De ezek az uralkodói törekvések inkább kísérlet jellegűek voltak és annak is maradtak, s *ma* már alig is képzelhetők el.

Nálunk – két *kivételtől* eltekintve – az uralkodó tényleg a többségből választotta premierét, a parlamentárizmus e követelményéhez tehát elvben hű maradt. A két kivétel (Fejérváry, Khuen-Héderváry utolsó kormánya) kifejezetten a többségi kormányzatra törekvés motiválásával esett meg. De már igen gyakori volt az az eset, hogy a designált miniszterelnök nem bírta kabinetjét megalakítani és a saját (többségi) pártja részéről elutasító fogadtatásban részesült. Ezek az esetek Anglia *mai* parlamenti kormányrendjébe alig illenének bele, – noha kétségtelen, hogy még Peel és Disraeli is, többség nélkül vállalkoztak a kormányzatra s hatalmasan vitatták a Pitt által felállított elv érvényét : – felsége szabad választási jogát a tekintetben, hogy bizalmával kit emeljen a kormány-székre.

Arra is láttunk példát, hogy a magyar király homlokegyenest ellenkezőt akart, mint a parlament az *idő szerénti* többsége ; s ezzel ellenkezően cselekedett is, – mint ismét a Fejérváry- és Héderváry-kormány esete mutatja, de sok, – a nyílt conflictusig nem is jutott kulissza-megetti küzdelem is, többek közt az egyházpolitikai harcz idején.

Ha a már általam idézett angol parlamenti események, legújabbkori kisebbségi kormányok igazolják is, hogy az angol királyi hatalom se éppen pictus-masculus, de valóban elképzelhetetlen, hogy az angol király egy általa helyesnek tartott politika keresztülvitelére oly férfit nevezzen ki kormány elnökéül, a kinek az épp ülésző parlamentben úgyszólván *egyetlen párthíve* sincs, – mint ez Gr. Héderváry legutóbbi (1910) kinevezésekor megtörtént.

Az sem, hogy a premier azért bukják meg, mert – mint Héderváry 1912-iki bukásánál nyilván tudott okként hangoztatva lőn – egy országos határozat terve ellen, melyhez a miniszterelnök és a képviselőház nagy többsége leszögezte magát : Őfelségének *utólag* aggodalmai keletkeztek.

Ez csak egy pár példa.

De ezek is, – ha egyébként a köztudatban nem is élne – illúziói annak, hogy *a magyar parlament s ebben a képviselőház erkölcsi ereje, hatalma, korántsem az a vitathatlanul túlsúlyban levő erő és hatalom, s jelesen nem az államfő ereje és hatalma mellett és azzal szemben, a mi Angliában. S ezzel az is meg van mondva, hogy az uralkodónak nálunk az ország egész végrehajtó hatalmára, tehát egész közigazgatására is, nagyobb a befolyása, mint Angliában.*

Mert hisz soha se feledjük, hogy a miniszterium az egész végrehajtó hatalmi apparátus feje, dirigálója, felelős legfőbb intézője. Nálunk talán a végletek túlságáig is.

Ezzel egyáltalán nem akarom azt a közkeletű, de egyúttal könnyelmű szólásmondást aláírni, mely úgy hangzik, hogy „Magyarországon nincs parlamentarizmus, hanem csalálczázott absolutizmus”. Az ilyen mondásokban sokkal több a veszedelem, mint sokan hiszik, kivált egy fiatal, (a köztudatban is !) most meggyökeresedni kezdő, – tehát erős ellenáramlatok és ellenhatásoknak kitett – parlamentáris kormányzatra nézve. A miről magukat hivatásos politikusoknak tartók híresztelik állandóan, hogy *nincs*, – annak lételébe vetett hit az előtt is könnyen meginog, a kinek pedig életszüksége, hogy legyen. Csak annyit akarok konstatálni, – a mi épp egy fiatal parlamentarismushoz természetes, – hogy abban az uralkodói hatalomnak sokkal több alkalmá, sőt néha indokolt szüksége és oka van érvényesülni, mint ott, a hol ez a kormányrendszer már százados gyökérszellel mélyedt a nemzet lelkébe, tudatába, az ország talajába. S a hol az uralkodói hatalom érvényesülése épp ezért vált feleslegessé.

Én mindig büszke volnék arra, hogy korom magyar parlamentarismust a Victoria-kori angol parlamentarismussal állíthatnám egy vonalba ; – pedig hajlandó vagyok annak bizonyítását állani, hogy I. Ferencz József legalább is olyan parlamentáris szellemű uralkodó volt, mint nagy angol kortársnője ; annak ellenére, hogy ő e nemből a mi legelső uralkodónk, amaz pedig Angliában egy egész sor előd utódja vala.

Azt pedig már bizonyítottam és ezután is bizonyítani fogom, – hogy, ha I. Ferencz József sokkal parlamentárisabb hajlamú uralkodó is akarna lenni, mint angol uralkodó társa, ha még úgabbban is igyekeznék cselekedeteiben, uralkodó kötelességei teljesítésében az angol példához, a *mai* angol parlamentarismushoz alkalmazkodni, – ez reá nézve épp úgy *fizikai*,

vagy még helyesebben pszihikai, – a magyar parlamentarismus *pszihéjéből* folyó – lehetetlenség, – mint a hogy az angol parlament pszihéjéből folyó lehetőség, sőt kényszerűség, ez az angol fejedelemre nézve.

Sok és nagy oka van ennek.

Nem csak a nemzet öröklött – az angolokon túllevő – loyalis hajlama.

Már eddiggelé is többet ezek közül megjelöltem. E több és egyéb ok közt szerepel az angol nemzet és alkotmány fejlődésének kivételesen kedvező, zavartalan sorsa, az angol nemzet kiváló közjogi érzéke, a társadalom fejlettsége, öntudatossága, anyagi ereje, a politikai erkölcsök szilárdsága, vezető államférfiainak nagy múltra és bőséges tapasztalatokra támaszkodhatása, az angol sport által fejlesztett angolt test és lélek temperamentum, etc.

De az okok nemcsak legfőbbje, de éppen annyira eredménye, mint szülője : – fő forrása hát, maga az *angol párt- és politikai erkölcs fejlettségi állapota, mely egyfelől a maga szervezetét s e szervezet ismét a maga disciplináját megteremté.*

Említettem már, hogy ez a pártszervezet és ez a politikai erkölcs az, a miből az egész modern parlamenti élet, mint életerős organismus a kedvező talajból, a javára szolgáló életkörnyezetből, kinőtt s a melyhez annak egészséges functionálása elválaszthatatlanul kötve van.

Bomolják meg ez a pártorganisatio és ez a politikai erkölcs: – megbomlik és visszafejlődik az egész angol parlamentarismus is.

Hiszen a korona döntő hatalmát *e pártok automatikus váltógazdasága tette illuzóriussá, feleslegessé.*

Hiszen az angol miniszterelnök tényleges országló, (*parlament vezető!*) hatalma, ebben a pártorganismusban, az azt szabályozó politikai erkölcsökben leli gyökerét.

Hiszen a parlament uralkodó akaratát : e pártok mérkőzése úgy alakítja ki, mint az emberi elme akaratát és elhatározását – az egymással összemérkőző argumentumok, az emberi értelem mérlegelő, összehasonlító benső működése, a „motivumok”, az elérni kívánt cél, a gondolatok és – érzelmek.

Mint a bíró ítéletét : a peres felek pervédelme, argumentumai, pledirozása.

Valóban : a parlament működése, ítéletre, határozatra jutása semmihez sem hasonlítható annyira, mint egy pörhöz, a hol a kormány és pártja a felperes, – az ő állításait bíráló ellenzék : – az alperes és maga a kialakuló többség (a király *nevében* !) az ítélő (határozó) bíró. Csak közbeeső fellebbezési fórumok : a felső há, az uralkodó ; itt is : – a *legfőbb* (semmitő) szék : a parlamenti többséget delegáló ország és közvéleménye.

A kitől azután nincs többé appelláta – sehova.

De, hogy ez a folyton-folyvást folyó, szüntelen megújuló pör eszményi eredményre vezessen, hogy a parlament, a nemzet e nagy fóruma megközelítse a tökéletességet : az ideális igazságot és eredményezhesse a legfőbb jót: – *arra idealis perbeli ellenfelek, pártok szükségeseek.*

Ez az, a mit megteremtett az angol történelem és ez az, a mit várunk – a magyartól.

De éppen az a characteristicum, hogy ez idő szerént még csak – *várunk ! ...*

Mert ez a feltétel : az érett férfi ítélete, kiforrott jelleme és akarata : – ez az, a mi a magyar, még csak ifjúsága első korszakát élő parlamentből *hiányzik ...*

*

*

*

Alig akad manapság olvasni tudó ember, a ki az angol parlament pártjairól kellő tájékozottsággal ne bírna. Alig, a ki ne tudná, hogy az angol közvélemény s ennél fogva a kinyomatát képező angol parlament is két nagy politikai párt szerént tagosul ; ama két, nagy, az angol parlamentben az uralomért egymással versengő és egymást abban rithmikus módon, (innen a „*parlamenti rithmus*” elnevezés) szinte egyenlő időközökben felváltó (innen a „*parlamenti váltó-gazdaság*” fogalma) politikai csoportosulás egyikének vagy másikának hívául vallja magát, melyek egyike „*whig*”, másika „*tory*” néven ismeretes ;⁵ és a melyek közzül az első újabban „*liberálisnak*”, az utóbbi „*conservativnak*” nevezi magát, egyszersmind jelezve is ezzel, nagyjában legalább, – azt a politikai hitvallást, melynek képviselőiként jelentkeznek.

És, minthogy ezt, hitem szerint minden, legalább ujságolvasó magyar (a milyen mindenesetre *több* van, mint szorosabb értelemben véve „könyv”-olvasó !) tudja, azonkívül, a mit már eddig e nagy angol politikai pártokról mondtam és később még mondandó vagyok, – e helyen csak a következők megjegyzésére szorítkozom.⁶

May szerint : „Az Angliában alakult pártok a szó legsajátabb értelmében vett kormányzati elveket képviselnek ; a felsőbbség előjogait egyrészlől, a nép jogait és szabadságait másrészlől. Végletekig víve a dolgot : az első az abszolutizmus elve, a második a respublikához vezet ; mindkettő azomban bizonyos határok közé kényszerül, a mi által az egyensúly elvére fektetett alkotmány biztos menete létesíttetik. Pártok, melyek ezeket az alaptételeket szem előtt tévesztik s alantas célokat követnek, – factiókká válnak.”

⁵ E két, a történelmi messze múltba visszanyúló elnevezés különböző magyarázata helyett elégnék tartom idézni T. E. *May* megjegyzését: „Nincs elnevezés, mely kevesebb jelentőséggel bírna”. Az angol alkotmány története cz. M. (Németül Oppenheim fordításában) II. 4. I. 1. jegyzet.

⁶ Azokat, a kik az angol pártok, történetük szervezetük, és erkölcsaik részletesebb ismertetésére kíváncsiak : Sir Th. E. *May*: „Az angol alkotmány története III. György trónralépte óta” cz. (német fordításban is megjelent) továbbá J. Hatschek: „Englesches Staatsrecht” cz. műveire utalom.

Az angol alkotmányos érzék és nemzeti becsületnek dicsőségére legyen mondva, – ilyen u. n. factiók az angol parlament (legalább az újabb, a tulajdonképpeni parlamentarismus) történetében jóformán ismeretlenek, sőt jóformán azok az eme két nagy politikai párt-tól különvált, attól sajátosan megkülömböztetett *kisebb pártok is*.⁷

E két nagy párt eredete a történeti múlt homályába vész el. Sokan a reformatio első mozgalmaira teszik elkülönzésük s így létük kezdetét. Bizonyos azomban, hogy a forradalom után már, mint ilyenek, jelentkeztek és voltak ismeretesek, bárha igen sokszor megtörtént, hogy a hatalommal (különösen a királyi hatalom túlkapásaival) szemben szinte külömbőség nélkül, vállvetve fogtak össze és küzdöttek. A XVIII. Század közepe óta azomban mindjobban felveszik sajátos, külön párt jellemüket, – a nélkül, hogy azért ki lenne zárva, hogy a toryk a whigek elveit, vagy egyes programm-pontjait és viszont, el ne tulajdonítanak, vagy föl ne cserélnék. Sőt erre még akkor is van példa, midőn a két nagy párt politikai karaktere még tisztábban kifejeződik, ellentéte még jobban kiéleződik, midőn az egyik modern *conservativ*, a másik *liberalis* párttá fejlődik és alakul át. Nem csak az történik meg, hogy a modern whig Disraeli conservativ imperialistává, a conservativnak induló Gladstone radikális whiggé, a radikális Chamberlain védvamos unionistává vedlik át, hanem az is, hogy az egyik megvalósítja azt a programot, melyért a másikat támadta és a kormányzékából kibuktatta. Nem csak több coalitio képződik, – igaz, hogy efemer jelleggel és sikerrel, de – horribile dictu ! – a gabonavámok kérdésében *Peel* miniszterelnöki székében tagadja meg amaz elveit, melyek az őt támogató többségei, s mint ilyenek ők a párt és a kormány élére segítették, – s hívei tudta nélkül, az ellenpárt egy részével reformokat, – ezzel az ő, tradicionalis párt szervezetben oly zavarodást teremtve, melyet az többé jóformán soha sem is hevert ki.

Czélszerűnek látszik itt az angol parlamenti rendszer eleddig leghivatottabbnak elismert kommentátorának : *May Erskine Thomas*nak éppen *Peel* e Pálfordulásához fűzött kommentárját idézni, – a mennyiben az világot vet arra a felfogásra, melylyel az angolok a pártokat és párt-férfiakat kötelező párt-erkölcsöket, azt a magasabb politikai morális köteléket értelmezik, melyek a pártokat vezéreikkel egybefűzik.

„Minden pártember tartozik az 1829-iki vagy az 1846-iki szabályok ellenesei, vagy hívei közzé, egyértelműleg abban a véleményben van, hogy Sir R. *Peel* eljárásra a párterkölcsök leggyökeresebb elvei szerint sem igazolható. A pártvezér és hívei közti viszony a kölcsönös bizalmon alapszik. Amannak tehetségei kölcsönöznek ennek erőt és egységet ;

⁷ Újabb, az ú. N. „*Munkás párt*” kezd önálló jelentőségre szert tenni. 54 képviselője van jelenleg.

emezek kölcsönöznek amannak politikai hatalmat, számuk által. Ezek kínálják föl számára a bizalmi állást; ő pedig elfogadja azt, mivelhogy meggyőződéseiket osztja és képviseli. A viszonyok ez magasabb szempontból való méltatása alapján rábeszélheti őket arra, hogy nézeteiket az állam érdekében megváltoztassák, vagy föladják ; – de beleegyezésük nélkül nincs joga arra, hogy a reá meghatározott szándékkal ruházott hatalmat más czélok érdekében használja fel. Ő egy *korlátozott* meghatalmazást fogadott el, melyet külön, további megbízás nélkül nem szabad túllépnie. Ha pártja véleményével ellentétben azt hiszik, hogy az ország java egy teljesen változott politikát követel : ennek keresztülvitele végett meg kell magát tagadnia. Tényleg nem szabad hozzáférnie a gyanúnak, hogy saját egyéni nézetét eltitkolta, vagy letagadta ; de nincs joga arra, hogy a saját vezetésére bizott erőket tovább kormányozza, még kevésbé, hogy az ellenségnél keressen szövetségeseket. Mint egy köztársaság választott fejének – s nem pedig diktátorának, – kötelessége, hogy tisztétől tiszteletben és jóhiszemben váljon meg, s az ügynek, a melytől magát elkülönözte, a lehetőség szerint keveset ártván, – másnak átengedni azt a feladatot, a melynek megoldásától őt saját párt-vonatkozásai eltiltják.”

Ime : ezekből a szigorúan elítélő nyilatkozatokból ki lehet érezni ama párterkölcök jelentőségét, a melyek az angol pártokat áthatják, s melyek náluk századokon át úgyszólván áthághatatlan erkölcsi parancsokká, sőt alkotmány-joguk alapjaivá szilárdultak. Méltányolni azt a viszonyt, mely pártot és vezért összefűz ; azt a fegyelmet, mely őket a kitűzött politikai czélok (s ezek közt első sorban az ellenpárt fölött kivívandó győzelem s így a kormányhatalom elnyerése) irányában összeműködésre bírja és lelkesíti. De valóban ezek a párterkölcök az egész ország sorsára, magára az alkotmányszerű kormányzásra is kihatnak, – hiszen a mindenkori kormányokat jóformán azok kreálják s így az alkotmány rendszer (bár írott törvénybe nem foglalt) integrans elemei.

Így lett aztán lehetővé, hogy ez a párt-rendszer az angol parlamentáris alkotmánynak egy olyan lényeges constitutio elemévé vált, melyet aztán ugyancsak az idézett szerző (a kormányzati szervek ismertetése után) így jellemez :

„Hogy egy ennyire tagolt kormányzat, a mely annyiféle széthúzó erőt egyesít magában, szabályszerű zavartalan működést folytathatott : – abban a párt-szervezeteknek van nem megvetendő része ; – egy factornak, melyről az állami alaptörvényekben természetesen egy szó sincs, – de amely mindazáltal a parlamenti kormányzattól elválaszthatatlan ; s a mely jóban és rosszban *döntő* befolyást gyakorolt az állam politikai életére. Pártok vezették, ellenőrizték az államhatalom tulajdonképpeni birtokosait, sőt gyakran uralkodtak felette. A korona és az arisztokratia védelmet találtak bennük a néppel szemben. Párt-hatalom tiporta porba a közszabadságot, emelt és letett királyokat, buktatott minisztereket és parlamenteket,

megalázta a nemességet, jogokat szerzett a népnek. De megrázkódtatások idején megvédte az államgépezetet, – melyek pedig létalapjait fenyegették. Pártok emelkedtek hatalommá és buktak, – mindazonáltal az állami berendezkedések sértetlenek maradtak.

A pártok története egyszersmind Anglia történetének egy nagy részét foglalja magában. Bízást mellőzhetjük az alárendelt jelentőségű jelenségeket, – az irigységet, intriguát, az államférfiak féltékenykedését, – az állashajhászok tülekedését s a factiók sötét üzelmeit, – de a pártok nyomait érdemes követni ott, a hol azok az alkotmányos szabadság előhaladását és felvilágosult törvényhozást követve, vagy gátolva működtek közre.”

Hogy az angol pártszervezeteknek nagy jelentőségét megértsük, nagy befolyását az angol alkotmányos és közéletre kellően méltányoljuk : tudnunk kell azt is, hogy az egész angol kormányzat feje, központi főszerve : a minisztérium ennek egyenes kifolyása.⁸ A pártok és váltakozó uralmuk teremti, szüli ezt a végrehajtó hatalmat és pedig oly gyökeresen, hogy a pártok és minisztériumok hatalomra jutása, vagy bukása egyszersmind az összes – még amolyan alárendelt – politikai hivatalok és állások megüresedését és újra betöltését, szóval a kormányra jutott párt embereinek kezébe jutását is jelenti. Annyira megy ez, hogy pl. Gladstone óta a királynő környezetében levő udvarhölgyek is a premier kívánsága szerint nyerik vagy vesznek állásukat.

Ez más szóval azt jelenti, hogy *az egész kormányzati szellem és végrehajtói apparatus az uralkodó párt szolgálatában áll.*

Hogy azután mégis az állam kormányzatában a kellő egységes szellem és continuitás megmarad, hogy „a pártok emelkedése és bukása” ellenére „az állami berendezkedések sértetlen épségben maradnak” – arról nem csak az, hogy ez a végrehajtói hatalom egy nagy, felvilágosult közvélemény, általa kreált parlament, egy – a kormány minden ténykedése fölött ítélet mondásra jogosult bíróság, – s egy egész sereg elmozdíthatatlan (nem politikai) állami ellenőrző főhivatal és méltóság ellenőrzése alá van helyezve, hanem főként és első sorban éppen ez a pártrendszer és a „párt-erkölcsök” gondoskodnak, – a melyek kizárják az állam fő alapkérdéseinek bolygatását, viszont a politikai erkölcs változatlan törvényének tartják azt, hogy minden párt ragaszkodjék az előzője által követett praecedentekhez és parlamenti gyakorlatokhoz, a miből aztán a minden törvénynél szentebb „lex et consuetudo parlamenti” kodexe és nemzeti kincse állott elő.⁹

⁸ Erre célzott az 1848-iki program, mely azt követelte, hogy a végrehajtó hatalom „a többség kifolyása” legyen.

⁹ Lásd erre nézve : I. Hatschek id. m. I. k. 581 s k. I. II. k. 2 s köv. I. (Das engl. Parteisystem.)

Éppen a pártok által szem előtt tartott e kormányzati continuitás s az angol gyakorlati és conservatív felfogás, (*mely ismét egy motivuma az e tulajdonokat kiválóan képviselő fejedelmi hatalom mellőzhetésének*) kifolyása az is, hogy az angol politikai élet nem kedvez az u. n. szélső, radikális, vagy aulikus pártok külön kiképződésének, hanem a *mérsékelt irányzatokat* (l. fennebb Mayból az idézetet) „*a kellő határok szem előtt tartását*” kívánja meg s ezek a szélsőségek a két nagy párt keretében, mint annak jobb, vagy balszárnya helyezkednek el és érvényesülnek ; de egyben ez által amalgamizáltatnak és paralisáltatnak is.

Általában a két nagy pártot ma már (éppen mint kezdetben) nem valami megcsontosodott ősi pártprogrammok dogmái választják el egymástól. Mint Bryce (*La Reublique Americaine. III. k. Troisième Partie : La système des parties.*) megjegyzi, (úgy az amerikai, mint) az angol pártok régi követelései megvalósultak, vagy, ha nem : – feledésbe mentek. Őket inkább az aktuális politika kérdései választják el egymástól, melyeket vagy a haladás, vagy a maradás szempontjából bírálnak el. De e nézetük kiformálása nem mindig függ whig, vagy tory voltuktól, hanem inkább vezérük felfogásától és attól, hogy a hatalmon melyikük van s melyikük akarja azt elnyerni. Ha Bryce kissé erős hasonlata a malomról, – „mely örül azért, mert azért építették” – a pártokra nem is mindig áll, de tény, hogy ma inkább kormány és ellenzék szempontjából foly mérkőzésük, habár bizonyos tradíciók, családi, személyi összeköttetések, hagyományok, neveltetés múltjukkal össze is kötik őket.

Maga a pártszervezet, (melynek ősatyamesterül *Walpole*-t tekintik, de a kinek meglehetősen corrupt rendszere alapos tisztuláson ment át),¹⁰ melynek feje, lelke, esze, irányítója a pártvezér, (a mellé rendelt különböző functionariusok közül különösen a „*whip in*” (kergető¹¹) említendő, kinek, illetve kiknek szerepe a szavazók összegyűjtése), – a

¹⁰ A német s általában a continentalis politikai írók (különösen Hatschek, Ostrogorski, sőt még némileg Bryce is) erősen kiszinezik az angol pártsistema eredetének tagadhatatlan, bizonyos mértékben a corruptióra is utaló forrásait, s erősen hangsúlyozzák, hogy a párt-organisatiónak első és fő atyamestere: *Walpole* egyenesen azokra a csinos summákra alapította rendszerét, melyet egyes főbb kérdések tárgyalása alkalmából „hívei” közt kiosztott s hogy még ma is jellemző, hogy a „rendelkezési alap” kezelője egyszersmind a rendes leaderje vagy legalább is *whip*-je is a pártnak s vice-versa. Hát az tagadhatatlan, hogy az angol politikai vezérek nem egyszer ama nyomós argumentumokkal is dolgoztak, a melyeket ma valóban a corruptióélnak nevezhetünk s ebben különösen *Walpole* nagy mester volt, – de még a nagy Pitt (*Chatam* fia) sem idegenkedett tőle. De ne mérjük azt a kort a mai szempontokkal, a melyekben királyok is pénzzel és anyagi javakkal jutalmazták az államnak tett legbecsesebb szolgálatokat, s ne feledjük, hogy az ír parlamentet pénzzel megvásárló Pitt maga oly szegény volt, hogy államköltségen temettetett el.

Nem tekintve már azt, hogy a mint ez a szövegben is jelezve van, – ez a rendszer az idők folyamán lényeges tisztuláson ment át, – nekem úgy tetszik, hogy Hatschek (a ki a Bismarcknak adott nagy „nemzeti ajándékon” egy csöppet sem botránykozik meg) – továbbá mind azok a francziák, – a kik az angol párterkölcsökkel foglalkoznak, úgy vannak ezzel, mint pl. a kitűnő *Taine* az angol „humor”-ral, – a mely értelmétől és kedély világától teljesen idegen s azért Dickensről azt jegyzi meg: *érthetetlen*, miért „viccel” a legkomolyabb dolgokon. – Hát *neki*, úgy látszik, valóban érthetetlen ...

A corruptio néha járuléka, de nem lényege az angol pártrendszernek. Hiszen másutt is meg van utóbbi tökéletességei nélkül

¹¹ Rendesen a pénzügyi államtitkár. (*Patronage Secretary.*)

hagyományos klub-szervezeten (s a befolyásos családok vezető befolyásán) alapúlt egészen Cshamberlain „caucus”-áig, mely (némelyek szerint amerikai mintára) már egy demokratikusabb jellegű és szorosabb szervezetet jelent s minden városban, választó kerületben önállóan alakíttatik meg egy nagyobb és egy szűkebb (direktoriumszerű) intéző bizottsággal ; mely egyfelől a párthívek számontartását, másfelől a párt elvekhez való ragaszkodás érzetét és a választások előkészítését van hivatva végezni.

Némelyek szerint ez a „caucus” merevvé tette a pártok addig rugalmas kereteit s megköti a vezető politikusok kezét, (*Ostrogorski* és *Hatschek* ugyan ezt tagadják, szerintök most is a „Leader”-ek az egész pártszervezet urai) – de tagadhatatlan, hogy más részről magának a pártnak megbecsülhetetlen szolgálatokat tett s fényes sikereket hozott.

Még is, általában meg kell jegyezni, hogy (a mi bizonyos, – a fennebbiekben jelzett – értelemben magukra a nagy politikai pártokra is áll), *az angol nép tömege valami erősen nem engagirozza magát valamely politikai elv, vagy irányzat mellett, – a mi egyéb iránt egyik oka az annyira üdvös váltógazdaságnak, – mert így válik lehetővé, hogy ugyanaz a választó közönség egyszer az egyik, máskor a másik politikai irányzatnak ad többséget.*¹²

Ezzel egyszersmind jeleztük is azt a szerepet, melyet a politikai pártok az állammal és a társadalommal szemben játszanak. Valóságos szivornya-csővei ezek a közvéleményben jelentkező áramlatoknak, valamint azoknak, a melyek a parlament és a politika magasabb régióiban jelentkeznek s éppen úgy közvetítik a társadalomban érvényesülő tendenciákat amazokkal, mint a vezető államférfiak gondolatait és terveit a nagy közönséggel.

A pártok az a medium, mely által a társadalom az államban érvényesül és vice-versa, – mely által az állam a maga törekvéseinek a társadalmat megnyerheti.

A pártok : az a medium, melyből a miniszterek hatalmukat merítik a végrehajtó hatalom és kormányzat irányítására s a medium, melynek segélyével vezethetik a parlamentet, melynek őket támogató többsége kezében van a határozás joga.

A pártok élete és gondolkozása, működése, akarata tehát: a parlamenti kormányzás élete, gondolkozása, akarat keletkezésének műhelye, pszihéje s így indokolva van fontossága által az a közelebbi vizsgálat, melyet már elébb kilátásba helyeztem s melylyel a következőkben foglalkozni fogok.

¹² L. Escott : Id. m. i. h.

Méray-Horváth Károly:

MAGYAR POLITIKAI SZOCIOLÓGIA¹³

A címet kell elébb kissé magyaráznom.

Politika és szociológia mindezekig még egymástól igen távol állottak. Sőt az a felfogás uralkodik, hogy a gyakorlati politika a szociológiával nem is járhat egy úton. Mindössze, ha némely gazdasági kérdésekben nyújthat a szociológia a politikának bizonyos elméleti irányokban bővebb tájékozódást.

A dolog valósággal így is van, mindaddig, amíg nincs szociológiai tudomány. Mint ahogy az eddigi tudománynak alig is nevezhető. Inkább csak filozófiának. A vélekedésekből, elméletekből bizonyos szociológiai fogalmak szűrődtek le és azoknak az igazságaiért folyik folyik az eszmecsere anélkül, hogy bármi fizikai pozitívumok volnának afelől, hogy azok valóban igazságok-e a szó tudományos értelmében?

Mihelyst azonban a szociológia odáig fejlődik, hogy csakugyan tudomány: abban a pillanatban egészen másképp áll a viszony politika és szociológia között. A mihelyst a szociológia tudomány lett, akkor a társadalmi életnek a jelenségeiről, folyamatairól, alakulásairól oly fizikai pozitívumokat kell nyújtania, amelyek már egyebek, mint filozófiai elméletek. Akkor azoknak az alakulásoknak, amelyek a politikai élet révén folynak, oly pozitív törvényszerűségeit kell feltárnia, a melyek elől a politika többé ki nem térhet. Sőt csakis az a tudományos szociológia, amely azon pozitív törvényeket nyújtja, amelyek alakulási törvényei a jelenleg folyó politikai alakulásoknak is. Illetőleg tudományos pozitivitással kell meghatározni tudni, hogy a jelenlegi politikai dolgok mikor, minő ponton és milyen alakulásokat hoznak létre. Azaz: csak az a pozitív szociológia amely megmondja, hogy a politika a saját önnön törvényszerű rendjében így és így fog alakulni.

Végre is, az a végcélja a szociológiai tudománynak, hogy mindazon folyamatoknak amelyek a társadalomban nyilvánulnak, a természetét, az alakulását és azt, hogy mi alakul

¹³ Olvasóink bizonyára emlékeznek még a Társadalomtudományi Társaságban lefolyt amaz érdekes vitára, melyben Mérai úr organikus szociológiája sok oldalról oly heves támadásokban részesült. Méray úr azon a véleményen volt, hogy ezen elméleti diszkussziók meddők. Rendszere egyedüli tűzpróbáját a jövő tényeiben látta. Jelen tanulmányával – melyben a jövő alakulását rendszere alapján a részletekben is megrajzolja – maga ajánlja e tűzpróbát. Természetesen szívesen közöljük a különben igen szellemes és eszmeerjesztő munkát, mely az említett vitának fontos kiegészítése.

Szerk.

belőlük, meghatározza. Azaz: a jövőnk ne legyen ismeretlen valami, hanem tudjuk, hogy mi felé haladunk.

Így a szociológia a filozófiai elmélkedések teréről a pozitív realitás körébe fog terelődni. Így a szociológia az általános elméleti igazságokért való filozofikus küzdelme helyett arra fog irányulni, hogy bizonyos helyi folyamatokat megvizsgáljon és meghatározzon. Azaz, az általános szociológiai igazságok helyett egy-egy társadalmi összefüggő életnek a speciális folyamatait tudományos módszerrel megállapítsa. Így például Magyarországét. A magyar állami életben folyó alakulását. Meghatározza, hogy ezek a folyamatok, amelyek itt végbemennek, ilyen természetűek, ilyen a lefolyásuk törvényszerűsége, így és így fognak megtörténni. És ez már politika.

Amidőn a szociológia egy-egy állam politikai folyamatainak a tudományos meghatározását míveli: politikai szociológia. És így lesz államról államra külön politikai szociológia. Így magyar politikai szociológia ez a tanulmány. E sorok írója éppen a politikának a tudatlanságból tudományos alapra való áthelyezésével foglalkozott. Az emberek társas együttélésének fiziológiáját, élettörvényeit vezette le összefüggésük rendjében.¹⁴ Ez vagy abszurd, vagy helyes. Ha abszurd, utoléri a leírt ostobaságok sorsa. Ha azonban helyes, úgy felfordítása annak az egész politikai bölcsességnek, ahogy ma mennek az emberek a jövő elé. És ez már fontos dolog. Mert akkor ez a tudomány lesz a társas szerveződés, az állami élet további útmutatója.

Mint mindem meglódítása az emberek megszokott eszejárásának, eszmekörének: úgy ez is természetesen mindenféle természetesen mindenféle támadásoknak lesz kitéve. Ezekkel nem szándékozom törődni. Én azonban a legkeményebb kritikának megyek magam elejébe. És pedig azzal, hogy azokon indulva, amiket az én politikai tudásomképpen fejtettem ki? Meghatározom a politikai események bekövetkezendő rendjét. Így kérlelhetetlen logikának az ítélete elé megyek. Ha nem következnek be azok, úgy ostobaságot beszéltem, nevetségessé tettem magamat. De ha következnek, úgy ostobaság volt minden támadás.

Annak az új tudománynak, amelyet emberi tudásunk birodalmába akarok vonni, szüksége van erre a kritériumra. Nyomról-nyomra szándékozom ezeket a kritériumokat mindenütt felkeresni. Symptomatologiaiilag Magyarország jövő politikai alakulása a legbonyolultabb és a legérdekesebb dolgok egyike. Ezt szándékozom tisztán tudományos módszerrel megállapítani.

¹⁴ Méray: Der Kommende Tag. Sociologie I. Teil: Genesis, II Teil Politik. Magyarul Politzer Zsigmond kiadásában fog megjelenni.

Soha nem lesz jobban szükség arra, hogy tudjuk mi történt velünk a világ eseményeinek közepette, mint a közvetlen következő időkben. Az események jönni fognak, azokat nem mi vezéreljük. Azonban a mi értelmünk működésétől függ az, hogy ami események bekövetkeznek, azok mennyire találhatnak bennünket készen, azoknak megfelelően. Mert ha nem vagyunk készen, akkor az átalakulás súlyos krízisei és fájdalmai jönnek reánk; míg ha készen vagyunk ha értelmünk átalakult már a bekövetkezendő dolgok számára, úgy megváltás, szabadulás egy romokba dülő, hitelét veszített politikai életből.

És amikor valaki a bekövetkezendő válságok között irányt mutat, ily nagy, fontos országok életébe vágó dolgokban, akkor szükséges, hogy a legsúlyosabb bíráló alá essék az útmutatása. Mint mondtam, annál súlyosabb bíráló nincs, mint ha megállapítom a bekövetkezendőket. Ha igazat mondtam, nincs az a hatalom, amely ennek a politikának útját állja, és az emberek e szerint fognak gondolkodni.

A jövő politikája: a jövőendő megállapítása.

Amiket itt kifejtteni vagyok, azok kisebb-nagyobb megbotránkozást fognak kelteni több tekintetben, mindazokban az elmékben, amelyek nincsenek arra eléggé berendezkedve, hogy dolgokat a tudománynak száraz módszerével, a maguk kihámozott fizikai valójuk szerint lássák, hanem bizonyos szubjektív meggyőződésük szerint. Az érzelmekhez pl. úgy hozzáfórtott a nemzet jövőjében való hit, hogy nem is tudnak az emberek másképp gondolkodni, mint hogy az ezeréves múlt után a magyarságnak a következő ezredévért kell küzdenie. Gyerekkorunk óta soha más beszédet nem hallottunk a nemzetről, mint az ő dicsőségét, hatalmas államalkotó erejét magasztalni, és hogy apáink nemzeti művét hogy kell fenntartani, jövőnkben, Istenben, és alkotmányunkban bízva. Aztán, szállóige, hogy mi politikus nemzet vagyunk. Fiatalságunk a politikai lelkesedések közt folyt le. Természetes, hogy ma így hiába kopog valaki a politika nyitott kapuján azzal, hogy kérem, a nemzet egy újabb ezeréve helyett most egész más dolgok következnek. A mai nemzedék érzelmei lázadnak fel ez ellen. Gondolkodás nélkül. Az ember végre is nem tagadhatja meg gyermekkor első lelkesedéseit; ifjúsága ambícióinak eszményeit; egy egész földi élet hitvallását. Magától értetődik, hogy ezek a lapok nem is azért íródtak.

Az érzelmi mozzanatokon kívül másrészt ott vannak az értelmiek. A teljes tudatlanság afelől, hogy tulajdonképpen micsoda is az, ami Magyarország történetével történt, történik és merre felé halad mindez. A tudatlanság ne a kicsinylő, lenéző értelemben legyen mondva, mert hiszen tagadhatatlan, hogy éppen az utolsó félévszázad alatt, ami történt Magyarországon, ahhoz jelentékeny értelmi erők voltak szükségesek. Hanem tudatlanság egyszerűen abban az értelemben, hogy mindezideig fogalmuk sem volt az embereknek, hogy

mi történik tulajdonképpen akkor, micsoda történelmi folyamat megy végbe, minő természetű dolog, micsoda törvényszerűsége folyik az eseményeknek, amidőn a politika folyik. Hogy efelől teljes tudatlanságban voltak az emberek, az természetes dolog, éppúgy, mint ahogy természetes dolog, hogy tudatlanságban voltak a fiziológia élet természete felől, mindaddig, amíg a fiziológia élet rendje fel nem ismertetett. Addig csak hiedelmek voltak az élet ilyen vagy olyan természetéről, de tudni csak azóta tudjuk minő természetű folyamatok mennek végbe, amióta az élet fiziológiai törvényeinek az összefüggő rendjét ismerjük.

Így a politikában is ma még csak hiedelmek vannak. Annak a társadalmi életnek, amely a nemzeti élet képében nyilvánul, a törvényeit az emberek még nem ismerik, és így a dolgoknak a saját rendje felől nincsenek ismereteik, hanem csak azon hiedelmek szerint ítélik meg az események folyását, amelyeknek a forrása mindenféle előítélet. Apáink úgy hitték, úgy tudták, higgyük mi is azonképpen.

Az ilyen hiedelmekkel is szembeszállni teljesen céltalan dolog. Az emberek eszejárása nem olyan, hogy máról holnapra csak követni is tudná az összefüggéseknek bizonyos új rendjét. Giordano Brunot is inkább felégették. Korántsem gonosz indulatból, szándékos tudatlanságból, hanem teljes jóhiszeműséggel. Pedig csak olyat mondott, amit a következő nemzedék már természetesnek talált. Nem, nézetváltozásokra ilyen nagy dolgokban mint aminő a z emberek nagy társas együttélésének olyan arányú dolga, mint a nemzeti politika.

Nincs ezeknek a lapoknak semmi aktuális célja.

Amiért íródtak, oka tisztán egy tudományos dolognak a kísérleti ellenőrzése, egy tudományos módszernek az igazolása vagy megdöntése.

I.

Fiziológiámban levezettem azon általános életfolyamatokat, amelyek szerint a mi európai kultúránkban a nemzetpolitikai dolgok folynak.

Alapjai a következők voltak:

Azon összefüggés, ahogy mi emberek együtt élünk, fiziológiai természetű összefüggés. Ugyanazon élettani törvények nyilvánulnak meg abban, ahogy mi belőlünk alakulnak a társadalomtestek, egy-egy kultúra, mint amelyek szerint a sejtekből alakul ki az

állati test. Ugyanazon törvények, csak magasabb ritmuson. Kultúrtermékeink, vagyunk ugyanolyan fizikai viszonylatokban vannak hozzánk, mint a sejteknek protoplasmái a sejt magvához. Itt is, ott is ezen protoplasmatikus anyagok, illetve kultúryanagok cserefolyamataiból, anyagcseréiből támadnak azok az anyagi kapcsolatok, amelyek az alkotó egységeket közös, együttes testi folyamatokba kötik. Egy ritmussal magasabb fokú élet az emberekből egybealakult összefüggő élet, fokozottabb fizikai műveletekkel él az ember mint sejt, fokozottabb mozgási képességekkel. Azonban azon fejlődési magas fokokhoz képest, amelyek az állati szervezetek fejlődése során előállottak, kultúrtesti fejlettségünk még igen alacsony kezdő fokain van. Megfelel annak, ahol az a határvonal ismerhető fel az állati szervezetek keletkezésében, hogy a szaporodás már nem egyszerű oszlás útján áll elő, – mint ahogy a kezdetleges kultúrákból, a vadak, félvadakéból még így állanak elő az újak – hanem már kezdődik a szaporodásnak azon magasabb rendje, hogy egy anyaszervezetben magában folyik az utódnak a megképződése, mint ahogy az újabb kultúrák, még alig néhány, már így keletkeztek: egy korábbi civilizációban magában ment végbe egy újabbnak a megszületése. Ennek a fejlődési sornak még az elején vagyunk.

A mi mai kultúréletünk, mai civilizációnk keletkezése a görög, úgynevezett klasszikus korra esik. Ekkor állott elő az életnek azon új tulajdonsága, hogy az emberek új, magasabb rendű képességek szerint kezdtek kultúrtesti összefüggést kiképezni. Magasabb rendűek szerint, mint aminők a korábbiakban nyilvánulnak, ahol a vagyont elragadó funkciókból, erre való képességekből, hadakozó műveletekből szerveződött a kultúraalakulás. Most e helyett az emberek egybeszerveződése, összműködésük rendje más tulajdonságaik, más életműködésük szerint kezdett alakulni. Protoplasmáik kölcsönös értékei szerint; azaz kultúrtermékeik, produktív értékeik szerint. Spárta a régi görög kultúrszakasz utolsó típusa és Athén, Korinth, Alexandra az új típus. Ennek az új típusnak a kultúrszöve: a produktív kultúrszövet, növekedett és terjedt szét a középtenger mellékén, ebből lett az a hatalmas kozmopolita kultúra, amelynek központi szerve később a caesari Róma lett. Az új kultúra alakulásában az egyének többé nem militáris műveletek szerint igazodtak egymáshoz, nem militáris értékek szerint szerveződtek, hanem a kultúryanagok produkciója, forgatása és ezek viszonyos értékei szerint. Szóval ez a kultúrproduktív természetű szövetnek indult, a régi militáris értékek szerint való alakulás helyett.

Ez a produktív, többé nem militáris működésű kultúra óriási fellendüléssel virágzott. Ennek a hatalmas kultúréletnek a központja, fénypontja lett a caesari Róma. Amint azonban Róma központi szervvé képződött ki, akkor a kultúrtest organizmusában egy súlyos megbetegedés állott elő. Egy patológiai állapot, az anyagcserének egy kóros fennakadása,

azoknak az anyagcsere-folyamatoknak, amelyek az organizmusban folytak, azoknak a ki nem egyenlítődése, a központi szerveben, ennek folytán pedig az az állapot, hogy a központi szerv olyan keringést hozott a testbe, amely annak többé meg nem felelt. Ennek a patológiáját, a megbetegedés anyagi folyamatait, fizioológiám kimerítően tárgyalja, kórképeit részletesen kimutatja és diagnózist meghatározza.

Abból, hogy a központi szerv nem tudott –bizonyos egészen meghatározható anyagi okokból – akként megalakulni, hogy a kultúrtestnek, amelyet a római caesari birodalom egybefogott, megfeleljen: eredt a megbetegedés. Központi funkciók azonban már keletkeztek Rómában. De ezek így tökéletlenül képződtek ki. A fizioológiában ismerjük azon esetet, hogy amidőn valamely kiképződés nem tud teljes megalakulásig jutni, akkor a korábbi élettípusok alakja áll elő: azaz visszaütés (Rückschlag). Így történt, hogy Róma nem tudván az egész új kultúrszövetben folyó kultúrproduktív folyamatoknak, ugyancsak kulturproduktív folyamatokra kiképződött szervévé lenni: visszaütött a militáris típusra. Így lett a már kulturproduktív folyamatokra egybealakult kultúrtestnek olyan központi szerve, amely militáris folyamatok szerint működött. A kultúrproduktív rendje szerint alakult szervezettnek: újra militáris góca. Az eredmény: hogy a kulturproduktív folyamatok az egész kultúrtestben megbénultak. Bekövetkezett a kereszténység, a kultúranyagi folyamatoknak, az anyagi, vagyoni dolgoknak a produktív munkának a negációja, atrópiája. Produktív életclok helyett asketizmus. A folyománya: a kultúrélettelvékenység, a kiképződött, már hatalmas produktív életműködések kifejtő kultúra kultúra azon teljes megbénulása, amely a középkorral következett be. Mindezekre nézve bővebben itt csak a fizioológiámra utalhatok.

Ennek a betegségnek a lefolyását tárom fel akképp, hogy egy általános megbetegedés állván be a kultúrtestnek, – az anyagcsereje szüneteltetvén; – az történik, ami a testi hasonló állapotnál, ti. először az élet legújabb keletkezésű képletei bénulnak meg, és az élet redukálódik az ősi keletkezésű szervezeti képletekre. Azok tartják fenn az életet. A primordialisabb életműködések.

Így redukálódik a római caesari birodalom elébb a közvetlen korábbi primordiumára a görög és a latin képletekre, a keleti és nyugati császárságra. A keleti császárság képlete, a régi görög kultúra már sokáig volt egy egységes alakulat római birodalmi alakulás előtt. Ott ezen primordium még sokáig egységes is maradt. Épp így az egyiptomi. Ellenben a nyugati félen még igen közel estek a latin, aztán az etruszk tartományok rétegei. Ott ilyen primordialis alakokra hamar tovább folyt az egykori összműködés szétesése. Ahány primordium, annyi redukált császári test iparkodott keletkezni. Galliában, Ibériában a római kultúrréteg alatt szélesebb, terjedelmesebb, régibb népösszefüggések képleteit fedte a felsőnek

a megbénulása. Germániában azonban már közvetlen ősállapoto, quasi törzsrendszert, főnökeikkel. És itt egészen ezekre a képletekre, ezekre a primordinumokra redukálódott a kultúrtesti életműködés, aritterek, burgherek, e redukált apró caesari típusáig, redukálódva maga az élet is az őskor brutalitásaira. Ennek a primordinális rendszernek megfelelőleg látjuk az egész egykori római caesari birodalom szétesését. Összetartozását csak a keresztény vallás tartotta még fenn, amely vallással éltük át a legsúlyosabb krízisét a kultúrtesti megbetegedésnek.

Az egykori kozmopolita hatalmas, egységes kultúrából így lettek a belőle redukálódott nemzetek a mai értelemben. Ahány primorium, annyi nemzet. A legkisebb burgherr primordiuma is a „haza” földje volt a másik burgherr földjével szemben és a hazájához s caesarjához való hűséggel gyilkolta egyika a másikat.

És mi? Magyarország? Az egykori Pannónia?

Mi a népvándorláshoz tartozunk.

Velünk mint a többiekkel, egy idegen, igen kezdetleges félvad kultúra vetette rá magát a római kultúra egy darabjára. Erre a megbénult, életműködéseiben primordiumaira redukált testre.

Az a népréteg, amely a római kultúra ezen gyér szövvénye alatt feküdt, kulturális ellenállást nem tudott gyakorolni. Nem úgy mint a római birodalmi test egyéb, erősebb képződésű részeiben, mint a germán földön és Itáliában, ahol a kulturális ellenállás mind visszavetette a rárohant idegen kultúrtesteket. A kulturális ellenállás: mert a hadverő népeket, mégis mind visszavetette a magasabb rendű szerveződési képesség, amely éppen a magasabb kultúrák fölénye. Ennek a dolognak természetét legvilágosabban látjuk a mohamedán betörés képében. A mohamedán kultúra akkor tört be a keleti császárság földjére, amidőn ez már teljes bénultságban volt. A mohamedán hozott magával olyan arabs kultúrát, amely ekkor magasabb fokon állott, mint a római, amely akkor még itt élt ebben a bénult, primordinális fázisban. Az a kultúra félre is nyomta a római-bizáncit (orosz területre). Az ősmagyar kultúra azonban oly alacsony volt, hogy hasonló szerepe nem lehetett.

Csak annak az itt, Pannóniában, a római kultúrának még alig szétterjedt gyér szövete alatt fekvő primordinális népalakulatnak a rétegét változtathatta meg. Amint aztán a bénultság legsúlyosabb krízisei engedtek – aminek lefolytatására rátérünk – amint a római kultúrszövet csak egy kissé is éledni kezdett a bénultságából, és így indultak meg az egymás iránt való hatások a primitív ősi magyar kultúra és a római kultúrszövet között: amaz el is pusztult mihamar. Minden alsóbb primordium, a magyar, a szláv és egyéb primitív itt feküdt népeké

fölött kialakult a római eredetű kultúra, amely ismét egységesé fogta őket össze: megalakult a római keresztény egységes új Pannónia: Magyarország.

Mi magyarok frissen mentünk keresztül ugyanazon természetű kultúrfolyamatokon, melyeken a többi, korábban itt feküdt népek, néhány század előtt mentek keresztül, t.i. a magasabb rendű római kultúra átalakít hatásán. Ezeket vehemensebben szötte felül a római kultúra, hirtelenebbül bontotta meg az ő kultúrájukat, légiók végezték a római kultúra munkáját. Fölöttük lassan szövődött a római kultúra rétege, papok hozták a légiók helyett és már olyan szövetutakon, a melyek egyszer itt éltek, itt nyomokat, maradványokat hagytak és újra felelevenedtek. Fiziológiailag végül az eredmény ugyanaz.

A többi primordinális népek között a magyar volt a legépebb, ezt még nem bénította volt meg a római kultúra és nem érintették ama zavarodások sem, amelyek a római kultúra bénulásainál fogva az itt feküdt primordiumokra is kihatottak: így a magyar rétegben talált az új Pannónia legtöbb életerőt, ez lett a vezetője a későbbi folyamatoknak.

Ez röviden a magyarság helyzete a népvándorlás ideje alatt. Ennek annyiból van fontossága, hogy a magyarság egész későbbi viszonya a nyugati kultúrákhoz ezzel fog összefüggeni és a római eredetű európai kultúrákban ezen eredendő természetünk szerint látjuk majd későbbi szerepünket.

Az európai kultúrát ott hagytuk el, a mint a középkorban végső primordiumaira redukálódott és ezzel a legredukáltabb nemzeti alakulatok keletkeztek, amelyeknek a legszűkebb típusa, a középkori várúr, az ősprimordiumra redukált caesar. Ugyanaz a helyzete fiziológiailag mint a caesaré: körülte produktivitás, kultúrmunka, – bár igen megbénultan – ő pedig ezeket militáris funkciókkal tartja, abszorbeálja össze, anélkül, hogy részese volna a produktív életfolyamatoknak.

Fiziológiámban levezette. Azon csodálatosan szép folyamatot, hogy mint áll be egyszerre fordulat ebben a végsőig súlyosodott kulturális kórállapotban. A kultúrtest utolsó rezervái is elfogynak. Elfogyasztja a kór, a kulturproduktiven kialakult szövettől idegen militáris pusztítás. Nem volt tovább mit fogyasztani és a kórt éltető gócok, a lovagok kiéheztek. A produktív egyének is. És ez fordulópon. Ebben a pillanatban a kiéhezett, elszegényedett, a kultúrmunkát magukhoz ragadó militáris műveltekre tovább képtelen lovagok elvesztették virulenciájukat. Nem tudván tovább táplálkozni, életképtelenek lettek. Ugyanebben a pillanatban azonban a kultúrproduktívek funkcióit a lovago nem tudván tovább központosítani: fokozottabb életképességűek lettek. És ez a fordulat. A legprimordiálisabb gócok, a lovagi gócok kiestek a produktív szövetből és a produktív egyének közt megindultak saját közvetlen anyagcseréik, közvetlen produktív folyamataik. Ezek kezdtek szerveződni a

lovagi góccok elkerülésével. És erősödtek, gyarapodtak, szövetük növekedett: a legalsóbb primordiális caesari góccok militáris természetű műveleteikkel, a visszaütés kórját hordozó természetükkel kiküszöbölődtek és fölöttük elkezdődött az új, modern produktív kultúra szövete szövödni, amelyből mai világunk nőtt ki.

Levezettem, hogy ez a kiküszöbölődési folyamat miként haladt. Hogy t.i., amint a legalsóbb primordiumok így ismét egyéges, a legalsóbb primordialis caesari góccok által többé nem centralizált produktív folyamatokba szövődtek: így egy magasabb rendű, terjedelmesebb együttműködés, egység állott helyre. Ez pedig egy következő, magasabb primordiális fokú egység. Az apróbb lovagok helyett most egy terjedtebb góc fogta össze egységes műveletekbe az egyéneket. Terjedtebb nemzeti egység. Apróbb dinasztiák. De már egy primordiális fokkal magasabb caesárok. Mind aszerint, ahogy a római kultúrréteg alatt egy-egy szélesebb primordium feküdt. Egy-egy etnikai kör az ősi csoportosulásokból. Most grófságok, kisebb fejedelemségek.

A produktív működések szonban mind tovább szövődtek. Mind magasabb, terjedtebb primordiumok között szövődtek egybe. A kulturproduktív élet ezek közt mind azonosabb lett, mind egységesebb. A góccok közül egyik legerősebben központosította a kultúrélet folyamatait ezek között. És ez lett köztük a központ, ennek a caesari góca központosította a többiekből a műveleteket egy magasabb központba. Így küszöbölődött ki a caesari primordiumoknak a működése egy további magasabb primordiumra. A grófságok, kisebb fejedelemségek megszűntek és támadtak a nagyobb nemzeti egységek. Hercegségek, nagyhercegségek, királyságok fokról fokra.

Ezeknek az alakulásoknak a legteljesebb képét a germán földön találjuk, ahol a primordiumokra való redukálódás a legteljesebb, a legősibb típusokra, a törzsi típusokig visszaeső volt. A német császár ezek fölött úgyszólván csak a római caesari hagyomány fenntartója, a legerősebb az apróbb caesarok között, de akik mindig csak mint elkülönült primordiumok viselkedtek vele szemben – mindaddig, amgy a kultúrszöveti egység, a kultúrproduktivitás egységes összefüggése ki nem képződött valamennyi között, a legújabb időkig. A német császár ma már nem is az egykori római császár, hanem a valamennyi többi primordiális caesari góccokat, német fejedelmeket a kultúrszövetből kiküszöbölő végső caesari központ. – Itáliában az etruszk telep-körök voltak a primordiális alakulások, majd a latin tartományi képletek: ott az ezen típusoknak megfelelő hercegségek küszöbölődtek ki az olasz királyság megalakulásáig. – A gall földön terjedtebb népegyégek voltak a római réteg alatt, ott aránylag leghamarabb alakult meg a francia egység. A brit szigetekre részben a gall,

részben a germán kultúrszövetképződés hatott át: annak a primordiális alakulási típusa átmenet a kettő között.

Abból eredőleg, hogy a germán földön a primordiális átalakulás a legmélyebb, leggyökeresebb volt, azt mutatom ki fiziológiámban, hogy ennél fogva az ott kiképződött új kultúrszövetnek is a legproduktívabbá kell válnia, annak a legtömörebbnek kell lennie, a legintenzívebb életműködések kifejlődésének ott a helye, és főleg: hogy a további alakulások – most már nem az egykori római központra – hanem ide gravitálódnak. A további kulturális egység központosulása ide irányul.

A germán kultúrszövet kifejlődése egy-egy primordiális fokkal hátrább maradt, mint az olasz; ott hamarabb képződött ki a reneszánsz, az új kultúra. Mert a német alakulás egy primordiális fokkal mélyebbről növekedik elő, mélyebb ősi formációk rétegéig nyúlik vissza a regenerálódás. De utóbb, ha egy fejlettségi fokkal megkésve is, annál erősebb lesz. – A gall primordiumoktól a francia új kultúra egységes szövetéig is rövidebb az út, mint a germán ősi formációktól ezeknek az egysége kialakulásáig. Ezért a francia új kultúra hamarabb is fejlődik ki, mint a német. Az angol, a francia és a német típus között áll; valamivel később fejlődik ki, mint a francia, de tömörebb, produktívabb is lesz. Most pedig a német kultúra növekedésének rohama folyik. Egy lépéssel később indult meg, de annál intenzívebb fejlődési erővel.

A német caesari központ felé irányul a kultúrtesti egységnek a végső egységes caesari gócképződése.

Hogy ez ma mely stádiumban van, arra nézve kimutatom fiziológiámban még a következőket: az az új kultúrszövet, amely a reneszánsz óta mind feljebb szorítva a primordiális góccokat, mind tovább nőtt: ma már a teljes hajdani egységesség küszöbén van. A kultúrműködések az egész európai kultúrában már-már teljesen egységesek. Ez azt bizonyítja, hogy immár a mai nemzetiségi keretek az utolsó nemzeti primordiumok és fölöttük épp úgy összeszövődik az új kultúrszövet egysége, mint a korábbi fázisokban az alsóbb primordiumok fölött.

Az új szövetben már él a kozmopolita, internacionális egység eleven működése. A kultúrszövetnek ilyen irányú tömörülése, életműködése éppen a kultúrproduktív egyének, a munkások nemzetközi szerveződésében már cselekvő alakját érte el. Ezeknek a politikai iránya ma már szemben áll a caesari államszervezettel, mindenütt és egységes természetűen.

Kimutattam, hogy minként halad ez a caesarizmust elborító működés fokról-fokra az utolsó caesari primordiális góccok felé. Minként végez minden nemzedék egy-egy munkaszakaszt ebben az előrehaladásban. Minként fogta körül a szociáldemokrácia előbb a

tőkéket, mint a caesari struktúrának a produktív szövetbe nyúló abszorbeáló szerveit. A következő nemzedék mint haladt tovább a caesari állam mozgató, funkcióit végrehajtó csomópontjaira, mint szerveződött az adminisztratív orgánusok körül. Ismét egy következő nemzedék már a caesari struktúrának az összetartó rendszerébe rakódott le, a politikai struktúrába; politikai, törvényhozási párt lett a szociáldemokrácia. Már most a politikai struktúra, a mozgató rendszer, a törvényhozó szerkezet és a caesari góc között még csak egyetlen utolsó szerkezeti rész van: a militáris szerkezet. Egyetlen nemzedék sem él céltalanul a testben: így a következő nemzedék számára a caesari testben egyéb munka a caesari góc felé haladásban a nem marad, mint a militáris szervezetben is lerakodni, abban is a caesari góc ellen való tendenciákat érvényesíteni. És így a következő nemzedék már eléri a caesari gócot közvetlenül. És megtámadva a militáris szerkezet működő képességét a caesari gócot közvetlenül. És megtámadva a militáris szerkezet működő képességét a caesari gócok elvesztik végső sztervi összefüggésüket az új kultúrszövet, – a produktív kultúrtesttel.

Egyetlen nemzedék munkája van még hátra abban a megingathatatlan, feltartóztathatatlan szerves folyamatban, amely primordiumról primordiumra haladva az egységes civilizációnk mind teljesebben újra kialakuló egysége felé vezet. A folyamat ez utolsó szakaszában inognak meg az utolsó nemzeti állami primordiumok. És ismét csak annak kell történnie ami az előtt történt, hogy ti. ezek egy magasabb egységes primordiumra központosulnak. A caesari militáris államok szervezetének a megrendülésével (a francia köztársaság is csak az, mindössze a caesari gócot nem dinasztia foglalja el, de a funkciók, a szerkezet ugyanaz) a konzerváló elemeknek a szocializmussal szemben csak a legerősebb caesari hatalom védelme marad, s önként ott keresnek menekvést a régi állami szerkezet megbontása, szétrombolása ellen.

Ebben a pillanatban azonban már egységes az új kultúrtesti szövet a maga teljes egészében. Az egykori szerkezeti betegség, a caesari militarizmus az utolsó gócgig kiküszöbölődött, és a kultúrproduktivitás egységes civilizatórius teste lefödte újból valamennyi primordiumot. Egységes természete a szövetnek magának a szövetnek kiküszöbölő folyamataiból alakult ki, primordiumról primordiumra kiszorítván a tőle idegen természetű, a nem kultúrproduktivitásból eredt, hanem csak kóros visszaütés képletéből fennmaradt militárisan központosító császári műveleteket.

Abban a pillanatban, amidőn az utolsó caesari gócra redukálódnak a caesari militáris állami műveletek, kész az új civilizáció testi kifejlődése is. Abban a pillanatban az utolsó caesari góc életfeltétele is megszűnt ebben a testben. Militáris szerkezete ebben már nem működik. Produktivitást elvonni, magához ragadni többé már nem tud; a produktív műveletek

tőle idegen műveletek: nem talál tovább táplálást, kiesik az egységes kultúrproduktív szövetű testből.

Ezen folyamatokból, emlyeket itt röviden vázoltam, állapítottam meg fiziológiámban, hogy az utolsó caesar a német caesar és egyetlen további nemzedék múltán, húsz-huszonöt év lefolyásával, az utolsó caesar is kiküszöbölődik.

Ebben a fiziológiai folyamatban kell megállapítanom Magyarország szerepét és a bekövetkező eseményeknek kell igazolniuk fiziológiám helyességét, vagy nevetségessé tenni egy súlyos ostobaságot.

Magyarország ezer év óta egységes alakulat maradt; itt nem voltak további primordiumok, amelykenek egységessé kellett volna még válniuk. A magyar állami, nemzeti alakulás már befődte a korábbiakat.

Velünk azon római keresztény kultúrával, amely itt velünk kelt újra életre, a középkori szövetélet terjedt el. Befődte velünk azon római eredetű kultúrszövet, a feudális rendszerű világ.

Azok a feudális jellegű képletek azonban itt a mi földünkön nem jelentettek egyszersmind fejlődési fokozatokat, mert azok itt nem voltak primordiumok. Így Magyarország kultúrája nem is ment keresztül azon fejlődési fokozatokon, amelyek a nyugaton a lovagi, várúri és kisebb dinasztiai primordiális területein keletkeztek. Ezen kultúrfejlődéstől elmaradtunk, és a magasabb rendű kultúra hatásait, anyagain, produktumait mindig a nyugati kultúráktól kaptuk mi magunk nem vettünk részt a keletkezésében.

Egy időpont azonban a nyugati fejlődésben, átalakulásban bekövetkezett, amidőn Magyarországra nézve sajátságosan kedvező állapotok állottak be. Ugyanis amint nyugaton primordiális fejlődés már oda irányult, hogy hasonló formációk, mint aminő Magyarország primordiumainak híján, már eddig is volt és amidőn az annak megfelelő kultúrfejllettségi típus hozzánk is átszármazott: ez a típus, ez a kultúrfok itt egyszerre rendkívül kedvező szövetre talált és egyszerre rohamos kultúrlendület állott be nálunk. Ennek a fénykora Mátyás király időszaka. Itt szövetszerkezetünkénél fogva mintegy kész morfológiai képleteket alkottunk arra, hogy éppen az a kultúrfejllettség, amely a nyugati már magasabb caesari gócok, tehát fokoztra nézve már ami királyi góckunkhoz közelállóak körül képződött, lerakodjék. Sőt a fejlődés ezen szakaszában a nyugati államszerveződés fölött is némi előnyt nyerhettünk, itt már kész alakulatban feküdvén az a szervezet, amely nyugaton még csak szerveződött. Így az államszervezetünk életének a fénykora is ebbe az időszakba esett.

Hanem tovább ismét elmaradtunk a nyugati primordiális fokozatok fejlődésétől. Most már Magyarország is mint éppen olyan primordium feküdt a többi között, mint aminőkké azok

kialakultak. Csakhogy míg ezek egymáshoz közel eredetű primordiumok voltak: mi magyarok idegen eredetűek voltunk tőlük. Míg azok között nyomban megindult a kultúrproduktivitás további egységes egybeszövődésének a folyamata, amely nemzedékről-nemzedékre tömörebb kultúrerőket ébresztett életre, minálunk a szövetfejlődésnek ez a folyamata nem haladhatott. Azok egymáshoz eredetük szerint közel állottak, sőt valaha már egységesek voltak és így az együtt való továbbfejlődés föltételei megvoltak bennük. Míg mi ezektől távol állva, további kultúrfejlődésünk ismét fennakadt.

Azonban mind e primordiumokban már az életetrendecia az volt, hogy egységessé alakulásuk tovább folyjon. De azokhoz való kapcsolódás felé gravitált a mi primordiumunk is. Ettől az időtől kezdődik kapcsolódásunk a nyugathoz. Részt venni azokban a folyamatokban, azokban a fejlődési processzusokban amelyek nyugaton folytak, az imént említett okoknál fogva nem tudtunk, vagy csak igen lanyhán, hátramaradottan.

Ugyanaz a viszonyosság, mint aminő azok között fejlődésszerűen keletkezett: köztünk és a nyugati államok között nem állhatott elő. Így nem is kultúrszövet és kultúrszövet között állott elő a gravitálódás; nem olyan gravitálódás volt ez, mint a nyugaton a kultúrszövetek további ismét magasabb kulturális egységgé való törekvése. Azonban oda gravitálnunk mégis kellett, különben mind távolodunk és végül elszakadunk az európai kultúrától, ami ellen viszont maga a kultúrtest, amelynek egyik primordialis részét képeztük, reagált. Az odatartozásunkat a kereszténység kötötte. A római keresztény kultúrába tartoztunk már. Magunk is így reagáltunk a török kultúra ellen és így kötött a nyugati kultúra, hogy oda ne szakadjunk. Kultúrszöveti gravitálódás híján azonban csak a caesari gócnál fogva gravitálhattunk a nyugat összefüggéseibe. Ebben van fiziológiai nyitja politikai gravitálódásunknak a legközelebbi nyugati góchoz, a Habsburgokhoz való gravitálódásunknak, a Habsburgok magyar királyságának.

A nyugati kultúrfejlődéstől bár elmaradtunk, bár kultúrszövetünk tőle távolabb állott, semhogy ugyanolyan produktív folyamatokból erősödjünk, mint ma primordiumok az egymás közt mindjobban terjedő produktív összeköttetésekben: minékünk mégis egy irányban nagy erőnk volt azokkal szemben. Ti. mialatt a nyugaton a legalsóbb primordiumokból szerveződött össze egy-egy magasabb nemzetiségi egység: az alatt a mi nemzetünknek, amelynek nem voltak olyan primordiumai, csak az ő maga, már korai időktől fogva egységes szerkezete, államalkotó szerkezete gyarapodott, erősödött. Így a mi állami életünk, nemzeti összetartásunk szerkezete mindvégig szerfelett erős volt, erősen kiképződött, fejlett nemzetpolitikai szervezet lett. Innen a nagy politikai ellenállási erőnk. Állami egységünket rendkívül szívósan tudtuk fenntartani. Erős politikai erejű nemzet lettünk. Ez csak a caesari,

azaz nálunk királyi gócánál fogva kapcsolódhatott a nyugathoz, de önálló államszerkezetének megbontása nélkül politikai teljes egységében.

A nyugati alakulásokban ismét egy új fejlődési szakasz következett be. Azaz azon időpont, amidőn már a kultúrtesti teljes egység, azonosság kezdett érvényesülni. Amidőn a nemzeti primordiumok felett már egységes természetű kultúrfolyamatok kezdtek egybeszövődni, nemzeti határokat áttörve, nemzetközi kultúrforgalmat hozván magukkal. Nemzetközi anyagcsereviszonyok kezdik mozgatni a produktív kultúrélet tevékenységeit. A egységes civilizatorikus élet vérkeringése kezdett alakulni. Általános európai áramlatok hullámszórtak végig a nemzeti primordiumok fölött. Ugyanazon természetű izgalmai az egész európai civilizációnak. A kultúrtesti egység általános létezőkévé nyiladozott.

Mi, Magyarország, mindaddig, míg primordiális fejlődési folyamatok folytak a többi nemzeti primordiumokban, mindaddig a mi fejlődésünk, az előbb kifejtett okoknál fogva, izolált maradt, hátramaradt. Most azonban, amidőn azokban már feléledt a nagy civilizatorikus kultúrtesti egység életműködése, most már ahhoz a nagy, egységes dologhoz mi is úgy viszonylottunk, mint a többiek, azaz most már egyszerre nekünk is ahhoz igazodni, ahhoz alakulni, azzal egybeszövődni fiziológiai kényszer volt, különben kiesünk az európai kultúra életfolyamataiból. Most már a góc gravitálódása nem elegendő, amidőn éppen a primordiális gócok fölött szövődik az egységes kultúrproduktivitás összefüggése. Most már magának a kultúrszövetünknek kellett folyamataival oda gravitálni, – többé nem más primordiumokhoz, – hanem az egységes, általános európai civilizatorikus kultúr-életműködésekhez.

És most az elmaradottságából egyszerre feléledt a nemzet. Egyszerre óriás rohamra támadt az átalakulásnak, hogy kultúrfejllettségünk elérje azt a fokot, amelybe bele kellett illeszkedni amelybe bele kellett illeszkednünk. Ez elmaradhatatlan volt. Tagadhatatlanul ugyanezt akarta tenni Ausztria is velünk. Kultúrát teremteni az elmaradt kultúra helyébe. Részesévé tenni ezt a primordiumot azoknak a folyamatoknak, amelyekbe ő tartozott. Akárhogy, de kultúrfejllettségnek most már itt be kell következnie. Mi magunk közvetlenül meg sem érezhettük a nyugat áramlásait, vagy csak igen lánghán úgy, mint a magyar idegenkedett is a Széchenyi-féle kultúremlékektől. Széchenyi nem is csinálta meg a magyar kultúrállam formáját. Ehhez más folyamat kellett. Más utakon az átalakulás kényszerítő erejének jönnie. A nyugat kultúrájából a Széchenyiek nem hozhatták közvetlenül.

És pedig azért nem, mert, mint láttuk, a magyar kultúrszövet a nyugathoz nem a szövetének folyamatainál fogva volt kapcsolódva, ezek stagnáltak éppen, hanem, mint kifejtettük: gócánál fogva. Ez a góc, az államalkotó szerkezetének a góca lett a kapcsolat a

nyugathoz. Tehát ami nyugat felől mint motorikus kihatás jött ebbe a mi nemzeti primordiumunkba, csak azon gócon, azon szerkezete keresztül jöhetett. Aint tényleg az osztrák császári politika akart itt új, az ő életfolyamatai számára lakalmasabb kultúrvilágot alakítani.

Azonban itt a korábbiakban kifejtetteknek a szerves logikája következett be.

Itt Magyarországon idegen góc nem alakíthat kultúörtesi folyamatokat. Ez oly önálló, szerves egészű, kiképződött szerkezetű primordium, amely csak a saját góvcánál fogva mozgatható. Mihelyt azt az összetartó szerkezetet – amely még erősebb politikai szervezet, mint az osztrák, régibb fejlődésű – az ő saját működésében meg akarja valami bénítani, az összműködés megzavarodhatik, de ezt más gócból újra összefogni, mint saját gócából, a magyar királyi gócból nem lehet.

Minden forrongásunknak ez a fiziológiája. Így az osztrák gócnak a hatása ellen most a legerélyesebb reakció indult meg. Nem a kulturális átalakulás ellen, az maga már kezdett ébredni itt is. A Széchenyi tragikumában éppen egy nagy kultúrtragikum. Ő, a kultúrember, csak a kultúrhatásoknak a mozgató ereje alatt állott. Ő csak a kultúrát és kultúrát akart. Bárhonnan jön, csak kultúra legyen. Ő a legenergikusabb megnyilatkozása annak a kultúrtörekvésnek, amely itt a szövetben más megnyilvánult. Az ő tragikumában az, hogy az új kultúráramlatok terjedése azonban nálunk nem kultúrkérdés, volt, ti. hogy honnan mozgattatik meg a mi szövetünk azok által a nyugati áramlatok által? Idegen góc itt a saját természetű működésével nem alakíthat át semmit, mint ahogy akkor az idegen, osztrák góc akarta Magyarországot az ő természete szerint kultúrállammá formálni. Ez ellen való volt a mi óriási erőfeszítésünk. Mi csak a saját szerkezetünkben, annak saját királyi gócból vagyunk mozgathatók. És így lett a Széchenyiek által előkészített kultúrkérdés a legélesebb államszerkezeti, politikai kérdés.

És végre is a mi nemzeti primordiumunk csak megbénítható lett. Mindaddig bénult maradt, míg saját államszerkezete föl nem ébredt újra és minden kultúrműködés nem a saját szerkezetéből indult meg, újra csak a királyi gócnak révén alkotva kapcsolatot Ausztriához.

Ettől a pillanattól aztán óriási rohammal haladt a kultúrfejlődésünk a nyugati színvonal felé. De többé nem is a szomszédos primordiumokkal való kapcsolódás irányában, hanem a nagy európai egységes kultúrszöveti produktív élet fogta sodrába a mienket is. Nem ennek vagy amannak a primordiumnak, osztráknak a kultúrája, kultúrélete, kultúrfolyamatai terjednek, hullámszerűen nálunk, hanem a nagy európai egységes civilizáció kultúrszövetének az életműködései.

Benne vagyunk már mi is az európai civilizáció amaz életfolyamataiban, amely a nemzeti primordiumok fölött egy egységes, civilizatorikus élet kiképződése felé feltartóztatlanul, fiziológiai magingathatatlan rendben halad.

III.

Folytassuk most az első szakasszal félbehagyott folyamatoknál. Annak az általános, az összes primordiumok fölött kifejlődő egységes kultúrszövetnek a gravitálódása a német föld felé irányul. Éspedig a Dunától északra fekvő német föld felé, mint ahol a középkori átalakulás a legmélyebb primordiumokig hatott, illetőleg az új élet a legmélyebb primordiumokból nőtt elő, a leggyökeresebben regenerálódott.

A német caesar felé növekedik a primordiumok további egysége.

Ennek a fiziológiai irányzata dolgozik ma már Ausztriában. A gravitálódás a Hohenzollern góchoz. Ez bontja fel az osztrák császárságot, az osztrák primordiumot.

És pedig a következő lefolyással:

Mint láttuk, Magyarországnak a viszonya a nyugati kultúrfolyamatokhoz egészen megváltozott. Most már nem az a fiziológiai helyzete, hogy a szomszédos góc révén kapcsolódjék a nyugati kultúrtesthez, hanem ma már kultúrfolyamataival magához az egységhez gravitál. Így az a kapcsolat, amely az osztrák és a magyar góc között ezelőtt kultúréletföltétel volt, hogy ki ne szakadjunk a nyugati testből: most már elvesztette fiziológiai jelentőségét.

Most nekünk már csakis a saját kultúrszövetünknek a nyugati kultúrszövetbe való kapcsolódása a produktív kultúréletszükségletünk. Összes produktív folyamatianknak a nyugattal való összenövése.

Az Ausztriával való kapcsolat kiesett a régi szerepéből a kultúrszövetünkre nézve.

Így ez a kapcsolat feltratóztatlanul szét is bomlik. Éspedig produktív szövetünk életműködésénél fogva, tehát gazdasági okokon. A produktivitási összefüggés Ausztriával elvesztette minden korábbi fiziológiai okait.

Az Ausztria és Magyarország közötti szétbomlás tehát gazdasági dolgokon indul meg. Azonban nyomában ott van mindjárt egy másik mozzanat. Ti. a gócok kapcsolata is nyomban feleslegessé vált a kultúrszövetre nézve, az itt folyó produktív életfolyamatokra nézve. A két caesari góc, az osztrák császári és a magyar királyi góc összefüggése elvesztette életcélját a produktív szöveti élet, a kultúrfolyamatok számára.

Ennek folytán a gazdasági elválásnak nyomában rögtön, majdnem parallel a gócok szétválása is magának a magyar kultúrszövetnek fejlődési föltételévé válik.

Az időpont meghatározható, hogy ez a krízise a két gócnak mikor következik be.

Az ellentétek ma már olyan élénkek, azok a dolgok, amelyek ebben eligazodásra szorulnak, annyira bonyolultak, és kényesek már is, hogy azt csak egy ezekre igen erősen specializálódott központi szervi működés tudja még egyensúlyban tartani. Mint ahogy a jelenlegi uralkodót és a körülötte a szervi működésre szerveződött egyéneket a hosszú gyakorlat alatt kifejlődött igen élénk specializálódásnak kell tartanunk. Olyan speciális egyéni vonások játszanak itt már közre, amelyek az egész állami életre tényezőkként kihatnak. És éppen a legbonyolultabb, legkényesebb pillanatokban. Úgyszólván csak ez nyújt még bizonyos végső módokat az ellentétek utolsó kiegyenlítésére.

Amint ez megszűnik, amint ama rendkívüli specializálódás ezen bonyolult viszonylatokhoz nem működik már közre, minden ellentétes tendenciák összeütköznek. Az osztrák császár és a magyar király egy kapcsolatban való működése lehetetlenné lesz.

Magyarország államszerkezetének saját önálló királyi központja a fejlődésnek föltételévé válik mindinkább. Ennek a központnak pedig, e caesari militáris gócnak életföltétele az ő militáris szerkezete, tehát ennek a szétválása az osztrák kapcsolattól benső, szervi kényszerűség.

Így elsősorban a gazdasági szétválás, és nyomban utána a magyar hadsereg önállósága elmaradhatatlan gazdasági folyamat.

Ez ellen természetesen a két központi góc kapcsolója, a Habsburg-ház, a legerélyesebben iparkodik ellene dolgozni. Főleg annál fogva, hogy e kapcsolat elgyöngülésével, vagy annak híján az osztrák császári góc elveszíti összetartó erejét az osztrák primordium fölött és feltartóztathatatlaná válik ennek a német egység felé való gravitálódása.

És így az a kultúrmozgalom, amely Magyarországból indul meg a két caesari góc kapcsolata ellen: megindítója az osztrák primordium megszűnésének.

A német egységbe való beolvadás a német rétegű primordiumok elkerülhetetlen útja. Közben csak a szláv rétegű primordiális részekben fog nyilvánulni az ő saját önállóságuknak a nemzeti irányzata, hanem csak mulékonyan. Sem Csehország, még kevésbé a többi szláv elemű tartományok távolról sem olyan szerkezetek, mint a magyar az ő állandóan önálló alakulásánál fogva, hogy hasonló szerephez jussanak, mint Magyarország. Mindössze politikai kombinációk, politikai frakciók fognak előállhatni, amelyek részben az önállóság, sőt részben még a Magyarországgal való szövetség programját fogják érvényesíteni akarni.

Azonban azok a szláv elemű rétegek sokkal jobban átszövődtek már a teljesen ugyanazon természetű kultúrszövettel, mint aminő a nyugati, különösen a német; sokkal kevesebb az ő egykori saját primordiális természetüknek a saját ellenállási képessége, főleg minden caesari strukturájuk híján, amely régen ledőfödött, semhogy a német kultúra felől terjedő egységnek ellent tudnának állani. Ott a nemzeti törekvések, ebből eredhető forradalmi irányzatok már nem Ausztria ellen irányulnának, hanem a német caesarizmus ellen. Hogy még hozzá minden kilátás nélkül arra, hogy inkább a szláv Oroszországhoz kapcsolódhatnának, arra még rátérünk.

Azonban kétségtelen, hogy a szláv rétegek nemzeti törekvései élénkülni fognak, és ez csak siettetni a Magyarország felől megindult bontási folyamatot Ausztriában, és a gravitálódás felszabadulását a német caesari birodalom felé.

A német birodalom egységébe olvadás irányzatának ellentállani a Habsburg-háznak a caesari ereje a mai militáris gócszervezetének a megbontásával ilyen körülmények között gyenge lesz. A német caesari góc önkéntelenül is megbénítja a militáris erejét, mivel a primordium már oda gravitál. Az osztrák caesari góc így a maga primordiumából már nem lelvén erőket központi militáris működésekhez: a gócnak valamelyes kapcsolata révén iparkodik fenntartó erőt találni, és ilyen kapcsolatot kiképezni a német caesari és az osztrák habsburgi között. Olyanféle viszonyt, mint aminőben a német fejedelemségek a császári központjukhoz állanak.

Azonban ez sem létesülhet. Már nem azok a primordiális körülmények állanak fenn, mint 1871-ben a német fejedelemségekben. Már itt nem a nemzeti kapcsolatok a határozó tényezők. Hanem már a kultúrszövetben kiképződött további újabb tendenciák. A szocializmus.

És ennek megértéséhez a szövetben végbemenő életnyilvánulásokat kell megállapítanunk ezen vázot fiziológiai folyamatok között: a szövetben fellépő politikai közszellem hullámozásait.

Ti. hogy minő politikai programok körül fog a tömörülés folyni.

Láttuk, hogy minálunk elsősorban a gazdasági különválás programja lép előtérbe. És nyomban a caesari szerkezet különválása, az önálló hadsereg programja.

Az első, a gazdasági különválás, magában, csak szövetéleti törekvés, kultúrproduktív folyamatoknak az irányzata. Tehát nem magának az államszerkezetnek, a caesari, nálunk királyi szervezetnek a működése. Így a szövetből kihat ugyan ez az irányzat az államszerkezetre, az állampolgári törekvésekre, de szorosan véve, politikai akció nem lehet. Maga az állampolitika, bár a gazdasági elkülönülésre való bizonyos nyomás alatt fog állani,

mégis saját akciójává ezt nem fogja tenni. Más szóval, bár benn a produktív szövetben, az országban, mind élenkebben fog nyilvánulni a gazdasági önállósághoz való hajlam, a politika azonban ezt aktivitásra nem viszi. Azaz politikai úton a gazdasági önállóságot magában nem fogjuk elérni. Maga az államszerkezet, a magyar politikai szervezet, az ő nemzeti erejében, nem hogy nyerne, de veszít erejéből azáltal, hogy ha a kultúrproduktív szövet amaz irányának enged, hogy ennek a nyugati egység kozmopolita folyamataiba való szövődése kultúrérdekeiért lazul a szerkezet kapcsolata az osztrák szervezethez. Használatosabb értelemben mondván: Az osztrák góccal közös erőben súlyosabb caesari, nemzeti, primordiális tényezők vagyunk, mint különválva. Illetőleg a köznapi mondással: nagyhatalmi szerepünk van. És ezért maga a politikai szerkezetünk önmagában a dualizmus fenntartása felé fog törekedni. Politikai pártalakulásokból így nem is fog az önálló gazdasági életünk előállni, bárha ennek a mind erősödő áramlatai mind jobban ki fognak hatni a politikai életre és végül nagy nyomással fog bizonyos kényszerítő helyzeteket előállítani, amelyekre rátérünk.

Ezekből az következik, hogy az önálló gazdasági program, mintegy csak elméleti dolog marad és önmagában nem fog létrejönni.

Ellene az államszerkezet reagál és pedig a gócnál fogva, Az összekapcsolt két góc ellenzése fog érvényesülni ez ellen. Maga a nemzeti, a primordiális struktúrának az ereje abban van, a caesari góc kettős erejében, anélkül a balkánállam-szerepű ez a nemzet, ha nem is kultúrájával, de a nyugathoz való viszonyában. És éppen ezért politikai oldalról ezt az ellenállást a gazdasági önállóságunk ellen megoldani nem is fogjuk, mert nem lehet a gócot szerkezetével ellentétbe hoznunk.

Maga a politikai élet azonban így egy kettős nyomás alá kerül a caesari góc és a kultúrszövetünk ellentéte közé, amely itt közbül meg nem oldható. Így itt mind hevesebb izgalmak fognak fellépni.

A kultúrproduktív szövet a maga irányzatával a caesari gócot iparkodik megközelíteni. Mentől élenkebb lesz a kultúrszövet irányzata, annál élenkebben megérzi, hogy az ellenállás pontja a gócnál van. Annál élenkebben akarja azt a maga folyamatai számára módosítani. Ti. feloldani a gócközösség alól, hogy az osztrák primordiumhoz való kötöttségtől felszabaduljon és a nagy általános európai folyamatokhoz csatlakozzék, miután a szomszéd primordiális alakulathoz való kötöttségtől felszabaduljon és a nagy általános európai folyamatokhoz csatlakozzék, miután a szomszéd primordiális alakulathoz való kötöttség idejét múlta, szerepét elvesztette. Az a góc pedig az ő caesari militáris szerkezetével tartván fenn magát, az összes szövettendenciák, amelyek másutt nem tudnak érvényesülni, most ez ellen irányulnak.

Politikai természetűvé az Ausztriától való elválásunk irányzat ezen a téren alakul. Ez már szerkezeti kérdés, állami alkatunk kérdése. Itt már a politikai életbe kapcsolódott szövettörekvések szólalnak meg. Az önálló hadsereg programja válik a gazdasági önállóság fölött politikai programmá.

Azonban ez még fokozottabb ellenállást talál a caesari gócban. Maga a politikai szerkezet pedig föltétlenül a góc élettendenciáit hordozza magában. A szövett folyamatoktól, amelyek mindinkább európai gazdaságiak, ettől az új keletkezésű szövetrétegtől mind idegenbbé válik. Ellenben a góc erejének a fenntartása az ő primordiális szerepe marad, amely nem változott, hisz caesari szerkezet vagyunk, caesari politikai szerkezet Magyarország is. Így ez a politika még mindig a caesari góc érdekeit fogja érvényesíteni.

És most: mind a visszafojtott kultúrtendenciák ez ellen fognak irányulni, ennek működés ellen, a politikai szervezet ellen, ennek módosítására.

Tényleg mentől jobban kifejlődik a kultúrszövetünknek új legmodernebb rétege, amely már ama más irányzatok szerint él, amiket kifejtettünk: annál idegenebbé válik tőle a politikai primordiális szerkezet, ennek életműködése mind távolodik a reális gazdasági kultúrproduktív életműködéstől, amint az már ma is eléggé tapasztalhatjuk. Ebben az elidegenedésben a politikai primordiális szerkezet, ennek életműködése mind távolodik a reális gazdasági kultúrproduktív életműködéstől, amint az már ma is eléggé tapasztalhatjuk. Ebben az elidegenedésben a politikai szervezet mindinkább veszíti is a kapcsolatait az ország kultúrszövetéhez. Amint a politikai szervezet ellen indul meg egy reakció, az még fokozottabb elidegenülés a szövet részéről: a politika és a kultúrszövet között oly feszülésnek a keletkezése, amelyben a politikának az élettelle való összekapcsolódása van veszélyeztetve és funkcióinak a bénulása felé halad ez az irány. Ezt a kapcsolatot a politikai szervezetnek minden esetre meg kell erősítenie. E nélkül el nem lehet, bénul a működőképessége. Kénytelen új kapcsolatokat a szövettel keresni. Éspedig a kultúrszövetnek éppen az új rétegében, a produktívák fel. El nem zárkozhatik többé éppen a leginkább produktív munkával foglalkozóktól. Az improduktív vagyonok képviselőitől a produktív folyamatok egyéneinek a képviselőitvé kénytelen mindinkább alakulni.

Így áll elő a választási reform kényszerűsége. És így előzi meg ez úgy a gazdasági önállóság mint az önálló hadsereg programját. Így lesz ez az első politikai akció, amely nélkül a továbbiak felé nem is haladhat a politika.

Amint tehát ezek a mostani izgalmak elülnek éspedig anélkül, hogy akár gazdasági önállóságunk, akár az önálló hadsereg tekintetében célt érnének, nyomban a választás reformja

kezd kialakulni a nemzet politikai programjává, e körül fog a politikai tömörülés létrejönni és a megalkotása kényszerű dolog.

Ennek a politikai cselekvésnek is a megmozdítója, a dolog természetének előbbi megvizsgálása szerint, nyilvánvalóan az a párt lesz, amely az Ausztriától való elkülönülés szövettendenciáit leginkább hordozza magán. Azonban valamennyi politikai csoportosulás egyaránt késztetve lesz ezt a politikai cselekvést felvenni, mint annak okait láttuk. Az egész politikai szervezet a cselekvés létrehozásában fog működni, azaz a pártok ebben egyesülni fognak.

Csakhogy két különböző irányzatnak kell a dolog fiziológiai természete szerint benne különválni. Az egyik irány az, amely a kultúrszövet tendenciáit akarja érvényesíteni és a produktív munkát végző egyének minél teljesebb kapcsolódását létrehozni. A másik irányzatpedig, az állam primordiális természetét, a primordiális struktúrát fenntartani akaró, a caesari feudális rendszert az új keletkezésű kultúrréteg bontó természete ellen védelmező, amely a kultúrszövet fejlődésében, erősödésében a góc caesari, és a vele összefüggő feudális állami működéseknek a nyomását, bomlását érzi.

Az elsőnek kétségkívül azok a tömegek lesznek az erői, amelyek a produktivitásnak a zömét képezik, amelyeknek az élete a produktív munka. És itt válik elkerülhetetlenné a szociáldemokrácia befogadása. Az ország függetlenítéséért küzdő párt mögött az fog állani és a szerkezet meggyöngyült kapcsolata a szövethez azáltal fog erősítést keresni, hogy a szociáldemokrácia is részesévé lesz a szerkezeti működésnek, a parlamentnek.

A másik irányzatnak elsősorban mindazok az elemek lesznek a vivői, amelyek ez improduktivitásnak a különböző típusai. Az öröklött vagyonok jövedelmeiből élők, tehát az arisztokrácia. Az az egész rend, amely a primordiális, azaz feudális szervezethez tartozik. Az állami szerkezet funkcionáriusai is. A tőke és főleg a papság. Mindazoknak, akik a primordiális struktúrának fönnállásában lelik életföltételüknek az előnyeit, természetesen védekeznek az új, modern szövettörekvések ellen. Azonban nekik is kapcsolatra van szükségük a bomló, erejét veszítő politikai struktúra és a szövet között. Ők is ezt keresik. És pedig a szövetnek konzervatívabb elemei között. Ezeket a modern egységes, új keletkezésű kultúrszövet törekvései ellenében azzal az erővel fogják egyesíteni, amely a primordiális szakaszoknak, az egész primordiális kultúrszakaszoknak az összetartó ereje, a primordiális szerteomlások fölött is a régi kultúra összetartó ereje, a római katolikus egyház ereje. A primordiumok mind evvel az erővel kapcsolódnak egymáshoz. Most is ez lesz az osztrák primordiumhoz való kapcsolódási erő kifejtője. Az egységes európai modern kultúrproduktív

folyamatok már nem az ő erőinek áramlatait hordják. Új világ keletkezésének a vajúdásai folynak már ott. Annak áll ellent végső erőivel.

Így a klerikális világ és a modern kultúrproduktív irányzat itt fog összeütközésre kerülni: a választási reformoknál. Az agrárius mozgalmak, a klerikális törekvések már mind odairányulnak. A nemzet nagy belső átalakulási harca a klerikalizmus és a produktív kultúrélet fejlődése közt a választási reformok közt fog eldőlni. A góc, az udvar, az egész primordiális struktúra klerikális lesz, a modern, európai kultúrfolyamatok felé gravitáló produktív világunk pedig ellene.

És ennek nyomában a szociáldemokrácia, illetőleg ekkor inkább már a modernebb szocializmus, a politikai struktúránknak tényezőjévé fog válni.

A mi illetően politikai alakulásunk a politikai élet belső folyamata marad. Odaát Ausztriában azonban már kifelé irányuló folyamatok indulnak meg. Úgy a nagy német törekvések, mint a szociáldemokrácia folytonos erősödése, fejlődése, mind a kettő kifelé gravitál, a német egység szövetéhez. Az első a primordiális góctól az egységes caesari góc felé, az utóbbi nagy kultúrszöveti egységhez, amely a német földre központosul. És ezekhez járul hozzá még a szláv primordiális rétegeknek is a magyar átalakulás felé hajlamos szereplése. Ezekkel szemben az osztrák caesari góc összetartó erejét csakis a magyar primordium erejével tudja érvényesíteni. Éppen ezért, most annál fokozottabban működik az ellen, hogy a magyar primordium különváljon a caesari közös összefüggésből. Most azonban már kész lett az az alakulási folyamat, amely éppen onnan indult ki, hogy a közös góc ereje ellen a magyar primordium másképp szerveződjék. Most már a közös góc militáris erőihez a magyar primordium nem alkalmazkodik többé. Az ország politikai ereje kifejlődött oda, hogy a primordiális szerkezete, a politikai szervezete csak önállóan magyar caesari műveleteket hajtson végre és benne van már az a törekvés is, a szociáldemokráciáé, amely egyáltalán a caesari militáris műveletek kiküszöbölésére törekszik. A magyar primordium osztrák caesari góc műveleteit nem fogja többé szolgálni. Sem a nagynémet törekvések ellen, sem a szociáldemokrácia ellen. Így az osztrák caesari góc kétségbeesett erőfeszítései következnek, összetartó primordiális erejét érvényesíteni.

A német birodalom caesari góca nincs egyelőre még semmi által arra indítatva, hogy beavatkozzék. A folyamatok teljesen neki kedvezőek, az ő erejét fokozzák. Tehát az osztrák caesari góc magára marad a legvégsőbb erőfeszítéseivel.

És így a Habsburg-ház válsága odaát fog lefolyni a mi kifelé való hozzájárulásunk nélkül. Ez a válság Ausztriában előreláthatólag a legsúlyosabb antidinasztikus jelleget fogja magára öltetni.

És így állanak be olyan súlyos zavarok, amelyek már az európai általános, mind egységesebbé váló kultúrélet zavarai. Ez az a pillanat, amidőn a német caesari góc beavatkozása elmaradhatatlan. Úgy a német caesari góc életiránya, mint az új produktív folyamatok szövetének a követelménye, hogy ott a produktív élet zavarai kiküszöböltessenek.

Így, mint rendet helyreállító beavatkozás következik be Ausztriában a német caesari egység beavatkozása és szűnik meg az ausztriai primordium a magasabb egységben.

Mi ezekhez a folyamatokhoz már idegenül állottunk és itt vagyunk mint önálló magyar primordium. A góc még Habsburg góc.

IV.

De már csak névleg. Mert a Habsburg-dinasztia megdőlt.

Csak az a kérdés marad még fenn, hogy vajon a magyar király mégis Habsburg maradjon-e még?

Ismét csak a fiziológiai rend lesz a döntő.

Láttuk elsősorban, hogy a magyar primordium a nyugatiaktól idegen eredetű lévén, mindvégig is ekként viselkedett. Most is ez az önálló primordiális természete fog érvényesülni. Bár a produktív új szövet életirányzata mindinkább a civilizációk teljes egysége felé fog húzni, primordiális okai politikai szerkezete azonban az osztrák primordium folyamataiban most sem oldódik fel; a magyar szerkezet, ugyanazon oknál fogva, amelyeket már tárgyaltunk, önálló marad most is.

Csak hogy ez a szerkezet, éppúgy, mint ahogy azelőtt a nyugattal való kapcsolat okából az osztrák primordiummal való kapcsolatra volt utalva, úgy most is ugyanazon fiziológiai okoknál fogva ilyen kapcsolatra van utalva a nyugati kultúrtesti összefüggéshez. Ez pedig most sem alakulhat másképp, mint ahogy azelőtt, ti. a szerkezet gócainak kapcsolódásaképpen a nyugathoz.

Ámde azt a kapcsolatot az ausztriai császár caesari góc már nem szolgáltathatja. Az már megszűnt kapcsolat lenni.

Még most, amidőn már a caesari egység teljes kialakulása felé halad, amint a primordiumok is mind a végső egység felé alakulnak a kulturális egységgé való alakulással párhuzamosan; amint a primordiumok is mind a végső egység felé alakulnak a kulturális egységgé való alakulással párhuzamosan; amint nyugati gócként megszűnt az osztrák góc ránk nézve szerepelni és a német egység mind hatalmasabban központosító caesari góca képezi a legközelebbi nyugati kultúrtesti gócot: most már a kapcsolódásnak ugyanazon fiziológiai tendenciái oda irányulnak a német caesari góchoz, a Hohenzollern-góchoz.

És a nyugatiaktól idegen primordiális rétegen fejlődött magyar szervezet most még kevésbé élhet el a kapcsolat nélkül. Mert fölötte már él az új produktív folyamatokból keletkezett modern szövet; ez pedig mind erősebben alakuló egységes nyugati produktív kultúrszövet életfolyamatai irányába fog húzni, a mind hevesebb szociális mozgalmak felé. Sőt itt a caesari góc ellenálló ereje végleg elgyöngyül, előrelátható, hogy ezek a mozgalmak nálunk igen hevesek lesznek, forrongásai a legélesebb nyugati forrongásokhoz lesznek hasonlóak.

És ez most fokozott kényszerítő ok gyanánt fog hatni arra, éppen a szocialista irányú forrongásokkal szemben, hogy a caesari szerkezetünk megerősíttessék, ellentálló képessége fokoztassék.

Az egész egységes irányzatú új produktív szövetéleti törekvéseknek ellentálló caesari szerkezeti erők is egységesen mindinkább a Hohenzollern caesari góc erejéből erősödve, csak az ehhez való kapcsolatból fokozódhatik a mi caesari gócunk ereje is, a Habsburgtól többé nem.

Önmagában primordiális politikai szervezetünk csak Balkán állam szerepére jutna valamelyes szervi kapcsolat nélkül a nyugathoz.

Így mindezek az okok kényszerítőleg ugyanúgy utalják Magyarországot a Hohenzollern kapcsolatra, mint ahogy eddig a Habsburg kapcsolatra volt utalva.

Csak hogy a nemzet politikai caesari struktúrája, mint azt levezettük, most már keresztülment azon a fejlődési folyamaton, amely önálló állami kultúrműveletekre tette képessé. Láttuk a Széchenyi idejétől kezdődő átalakulást, amelynek magában az államszervezetben kellett végbemenni, hogy primorodinális kultúrtestünk az európai életfolyamatokra saját magából legyen alkalmas. Ez a folyamat befejeződött az Ausztriától való elválásunkkal. Ugyanolyan kapcsolat, mint aminő Ausztriával korábbi fejlődési szakaszunkban alakult, most ugyanúgy nem alakulhat más góccal sem.

Struktúránk kiképződött európai életfolyamatokat élő, önálló államelméletté a többi kultúrállamok között és így pusztán és csakis a góc kapcsolata állhat be, a struktúrának minden további kapcsolódása nélkül.

Azaz semmiféle unió a Hohenzollern góc struktúrájával nem következhetik be, csak a magyar királyi góc, mint önálló királyság lesz a Hohenzollern.

A német caesar és a magyar király között fog a legközvetlenebb kapcsolat kerestetni, anélkül, hogy ez az önálló államszervezetet módosítaná. Hogy ez az miként alakul, arra csak két eset van. Az egyik, hogy maga a német caesar lesz rex Hungariae is. Vagy pedig valamely

őt helyettesítő, általa ide helyezett, bennünket az ő caesarságához legközvetlenebbül fűző Hohenzollern.

Ez alatt azonban már az az általános európai produktív kultúrszövet, amely mind egységesebb életfolyamatait képzi ki és amely fokról-fokra egész kifejlődése folyamán mind a caesari primordiumokat átalakítva, lefödve, a caesari gócot mind tovább kiküszöbölte: közeledik a végső utolsó caesari központhoz is a kiküszöböléséhez. A német egységet környező primordiumokban az új keletkezésű szociális mozgalmak mind tarthatatlanabbá teszik a régi caesari szervezetek életműködését. Szocializmust Ausztriában, szocializmus Magyarországon mindenütt azt a kényszerűséget teremtik, hogy a régi állami és társadalmi rendszer védelmet a legerősebb caesari központban keressék. Egy primordiális fokkal gyökeresebb erejű a német, egy szakasszal későbbi bontakozású és ezért a caesari szervezet itt a legerősebb. A konzervatív irányzatnak egyedüli menekvése a német caesari hatalomban van, ennek a védelméhez folyamodnak a mindenütt előretörő államfelforgató erőkkel szemben. A némettől távolabb eső primordiumokban, Olaszországban, Spanyolországban előreláthatólag egészen anarchiáig fokozódik a forrongás. Az angol imperializmust pedig egyszerre fogják fojtogatni a franciákénál szervezettebb unionális szövetkezetek. Az egész új Európa civilizatórius egységének, akultúrproduktív folyamatok által egységes civilizatórius életet élő kultúrtestnek összes életerői csapnak most már mindinkább össze a középkori kultúrbetegség kórjának utolsó gócai fölött. És ezzel áll be a caesarizmus végső egysége. De ugyanebben a pillanatban, amint a kultúrszövet már ennyire egységes életfolyamatokra lett képes, már megszűnt az életföltétele az utolsó központi caesari gócnak is, a környező, a caesari folyamatoktól már idegen szövetben nincs többé működése. Így az egységes utolsó caesar úgyszólván már csak egy demonstratív aktus lesz. (Fiziológiám ezzel a folyamattal részletesen foglalkozik.)

Amidőn a modern kultúrproduktív szövetnek ilyen mind egységesebb élet felé való haladása folyik: a primordiumok felett már élő új szövet életirányának ellenére már nem lehet primordiális működéseket kifejteni. Nemcsak a gazdasági élet reagál egységének a megzavarása ellen, hanem ma már egy egész réteg, a szocializmus köti a militáris műveleteket. A szocialistákat nem lehet többé háborúba vinni elvtársaik ellen. A primordiális életmozgalmak fölött már ott él az egység életeréje.

Háború többé nemzet és nemzet között a nyugati egységes kultúrában nem lesz. Primordiumok ellen többé nem irányulhatnak és a caesari góc minidnkább csak a saját belső szervezetének a védelmére fogja a militarizmust, A fegyelemnek végső erőfeszítésével fog megsérteni mindent arra az egyetlen utolsó célra, hogy az állam caesari szerkezetének

védelmére módosítsa a militarizmust. Védelmére az államfelforgató irányzat ellen. Csakhogy a szocializmus behatolása ide is feltartóztathatatlan. És a militarizmus felmondja a caesari szolgálatot, elébb a bomlásukban előrehaladottabb caesari államszerkezetekben, mint annak jeleit már a belga és a francia hadseregben látjuk, és végül a nagy caesar hadseregében is, amely napról-napra jobban keresztülszövődik a szocialista propagandával.

Csak gyarmatpolitikai műveletei lesznek még a caesari militarizmusnak: idegen kultúrák felfalása.

A bennünket militáris műveletek szempontjából legközelebb érdeklő „keleti kérdés” már nem alakul a nyugati kultúrára nézve fegyveres kérdéssé és mindinkább az elavuló caesari diplomácia rémlátományára és a német láttató eszközévé süllyed.

A keleti kérdésnek is meg van a maga megingathatatlan fiziológiai folyamata.

Ered onnan, hogy az a Balkán földrész bizánci primordium. Jött egy magasabb kultúra, mint aminő abban az időszakban ott élt, amidőn Bizánc megdőlt: az arabs kultúra. Ez kiszorította a teljesen megbénult bizánci kultúrát, amely aztán a mai orosz földön folytatta életét, ott nálánál is sokkal kezdetlegesebb kultúrák fölött terjeszkedvén ki. A mai Oroszország Bizánc folytatása, egyháza, kultúrája, szervezete a bizánciból maradt fenn. Ez a kultúra primordiális fokokon pangott egészen a legújabb időkig, míg újból a fejlettségnek ama fokaira ért, hogy a török kultúránál erősebb. És nyomban megindult a török kultúra kiszorítása és az orosz kultúra benyomulása. Mindazok a nemzeti alakulások, amelyek a Balkánon keletkeztek, már az orosz kultúra kiszorító működésének a szüleményei. És természetes fiziológiai iránya, hogy az idegen kultúrát, mihelyst ennél magasabb rendű lett, az egész egykori bizánci területről leszorítsa.

Amíg Európa primordiális alakulás volt, addig a nyugati primordiumoknak a külön-külön caesari étvágái szerepeltek a „keleti kultúra” körül. Mientől erősebb lesz azonban ezek fölött a civilizatórikus egység, és ennek a többé nem caesari, hanem produktív kultúrérdeke, annál inkább csak egy közös érdek támad az egész kultúrszövetben, az, hogy az idegen kultúra onnan kiszoríttassék és olyan kerüljön oda, amely az európai kultúrfolyamatokhoz való kapcsolódásra alkalmas. Mind kevésbé nemzeti kérdés lesz ez, annál inkább csak egy közös érdek támad a kultúrszövetben, az, hogy az idegen kultúra onnan kiszoríttassék és olyan kerüljön oda, amely az európai kultúrfolyamatokhoz való kapcsolódásra alkalmas. Mind kevésbé nemzeti kérdés lesz ez, és mindinkább kultúrkérdés. A mohamedán világnak onnan el kell tűnnie. Nemzeti harcokat többé nem lesz lehetséges ezzel előidézni. Primordium primordium ellen ez egységes kultúrszövet alatt többé nem működtethető a megingott caesari gócból. A caesari szervezetek, az államformák konzerválásának minden törekvése csak oda

irányul már, hogy egyáltalán fennmaradhassanak az új szociális alakulásokkal szemben. Nem hogy caesari étvágyakat elégíthessenek ki a Balkánon.

Így mindinkább kultúrérdekként fog megnyilatkozni, és mind nyilvánvalóbban fog érvényesülni az egész keleti kérdés civilizatórikus felfogása: hogy a régi keresztény Bizánc primordiumáról pusztuljon a mohamedán kultúra, a török világ, és hogy a kultúra itt csakugyan Oroszország feladata, a keresztény kultúra bizánci örököséséé.

Anglia gyarmatpolitikai érdekei, amelyek itt, az idegen mohamedán kultúrában érvényesülni akarnak, Európát többé meg nem bolygatják, azok magukra maradnak, a dolgok fiziológiai rendjét már meg nem állítják.

A bizánci primordiumról való ezen fejtegetések nyomában felmerül az a kérdés, hogy vajon az orosz, mint caesari militáris hatalom nem válhatik-e veszélyessé Magyarországra nézve? Mi térszomszédja vagyunk.

Azonban Oroszország fölött is csak ugyanazon primordiális rend törvényszerűsége uralkodik, mint a többi a római egységes birodalom kultúrájából eredt kultúrtest fölött. A bizánci primordium egyesülése a nyugati kultúrtesttel kétségtől a legutolsó mozzanata civilizációnk megújulásának. És ez csak akkor következhetik be sorrend szerint, amidőn a nyugat már egységesé vált, összes primordiumai fölött kifejlődött az új élet, amelynek zárópontja az utolsó caesari góc kiküszöbölődése.

Ez alatt azonban Oroszországban hasonló, megfelelő folyamatoknak kell végbemenniük. Ti. ott is olyan kultúréletfolyamatoknak kell kifejlődniük, amelyek egyrészt az új európai kultúrával azonosak, másrészt ott is a primordiális természetű caesari gócot kiküszöbölni törekednek. Sőt a csodálatos fiziológiai törvényszerűség rendje még abban is érvényesül, hogy ott Oroszországban mindaddig stagnált a modern élet irányzata, mindaddig elmaradt a nyugattól, míg nyugaton az alsóbb rendű primordiális bontakozások folytak, mivel ennek megfelelő fokozatok Oroszországban nem is voltak, mint az korábban kifejtettük. Mihelyt azonban a nyugaton a fejlődés azon fokra ért, hogy a primordiumok fölött az egységes élet felé irányuló szövettörekvések megindultak, nyomban megindult Oroszországban is, de csak ekkor: az új élet bontakozása. Innen ered az orosz kultúrának az utolsó időszakban kifejtett óriási rohama. Ez primordiálisan párhuzamos folyamat az egykori bizánci és római testrészek között, amelyben mind a kettőnek ez azonos természetű életműködése bontakozik.

Ez pedig itt is odairányul a bizánci caesari góc kiküszöbölésére. Fiziológiámra kell utalnom azokat, akik az orosz alakulást részletesebben akarják figyelmükre méltatni, ott

kifejtem, hogy miért lesz ennek más alakú lefolyása, mint a nyugaton, miért igen hasonló idők állanak Oroszország előtt, mint aminő a francia forradalom volt.

Mindenista caesari góc és Oroszország között azonos irányzatú folyamatok vannak már kifejlődőben, mint nyugaton a kultúrszervezetekben. Ott is az általános civilizatórius egység felé húznak az kultúréletműködések, amelyek ott éppúgy megbénítják a caesari műveleteket. Az egyetlen amire még megmozdítható az orosz primordium, az, a mi az ő kultúrfejlődésének a természetes folyománya: az idegen, török kultúra irányában, a török kiszorítása: Ez mintegy a végső szoros kapcsolata az orosz primordiális szervezetnek a nyugati alakulásához. Ezen túl már a civilizatórius egység életműködése, az orosz új életnek az összeolvadása a nyugati megújódott világgal, vezérli az orosz folyamatokat is.

Mindaz, ami a bizánci orosz-szláv kultúrának a tartozéka a balkánon, – meghatározza a keleti egyházhoz való tartozósága – orosz primordium. Azon túl nem terjeszkedhetik már az életműködése. Ilyen kultúrfiziológiai folyamatok környezdik a Hohenzollern királyi Magyarországot, a primordiális caesari műveletek mind erősebb bénulásának kíséretében.

A caesari militáris folyamatoknak a végső erősfeszítése most már nem is primordiális, nemzeti alakulásokra irányul, hanem pusztán csak a caesari góc fenntartására. A magyar is. A fennálló caesari szervezet társadalmi rendjének védelmére a szociális fejlődés ellen.

Ezeknek az ellentétes folyamatoknak gyúpontja a német caesar körül van. Ma már a politikai, az államszerkezeti struktúrába hatolt a szocializmus. Kifejtettük e tanulmány elején, hogy mennyire lépésről lépésre végzi minden nemzedék az ő organikus munkáját. A politikai szervezet és a caesari góc között még csak egyetlen államszerkezeti rész van. A militarizmus. Egyetlen egy nemzedék számára nyíló tér. Az ezután következő már elérte a góc izolálását az egész szövettől. Éhen hal. És ez a fordulópont a régi és egymegszülető új civilizáció között.

A Hohenzollern caesarizmust így éri a német gyúpontra így éri a német gyúpontra a kiküszöbölődés válsága egy nemzedék múltán. Ti. annak az utolsó,, most következő nemzedéknek az organikus munkája befejezésével, amely folytatja az előzőekét. Egy nemzedék sem él céltalanul az organizmusban. Mindegyiknek megvolt a maga egészen határozott munkája. Így a kultúrtesti átalakulás amaz utolsó szakaszában is, amelyben már az összes nemzeti primordiumokat lefödő nemzetközi produktív egységnek a szövete növekedett elő, ezt látjuk. Azt, hogy az első nemzedék a caesari szerkezetnek ama szervei, a tőkék körül szerveződik, amelyek a szövetprduktivitás elvonó szervei, a tőkék körül szerveződik, amelyek a szövetprduktivitás elvonó szervei. A következő ezen gyűrűket egységes szervezetbe rendezi össze. A következő ezen így már egységes működésével benyomul a municipális

szervekbe, mint annak alapos képe leginkább Angliában látszik, míg Németországban és Franciaországban a municipális szervek nem olyan szerepűek, ahol is egyenesen benyomul a következő nemzedék már a politikai struktúrába mint politikai párt növekedik tovább. Megbontani, szétbontani, a caesari szerkezetet mindaddig nem lehet, amíg a caesari góc él és működni képes. De nemzedékről nemzedékre közelebb nyomul hozzá a szocializmus, hogy megbénítsa, kiküszöbölje. A politikai szerkezeten túl a caesari gócig már csak egyetlen szerkezeti rész van. A katonaság. Egyetlen nemzedék munkája számára való tér. A következő nemzedék átalakító művelete, propagandája számára már csak a katonaság marad. És amint a katonaságot is keresztülszötte a szocializmus: vége a caesar működő képességének. Ebben a haladásban tűnik ki, hogy egy-egy nemzedék a feltratózhatatlan kiküszöbölődés időlépése. Nem egy eberélet, hanem az emberélet virulens cselekvő időszak. Mintegy 20-25 év. Egyetlen következő nemzedék organikus szövetéleti munkája miután a német caesar elvesztette kapcsolatát a szövethoz: kiküszöbölődött a nagy, általános, óriási, két évezredes kultúrfiziológiai folyamatból.

A nyugati egységből kiküszöbölődik, csak itt a mi sajátságos, idegen eredetünkénél fogva a primordiális folyamatoktól némileg elkülönült országunkban marad egy darabja. De már ez is tarthatatlanul, mert elveszítette összefüggését. A szövet már a nyugati áramlatokban él, és a kiküszöbölődés itt is csak pillanatok kérdése már.

Így az utolsó magyar király Hohenzollern, és az utolsó Hohenzollern magyar király.

V.

Amidőn a történelemnek olyan megingathatatlan fiziológiai folyamatát látjuk, mint aminő a primordiumokra való felbomlás és annak utána ismét primordiumról primordiumra a kultúrtesti egység felé való épülés és ezekben a szövetéleti processzusoknak feltartóztatlan érvényesülése; és amidőn mos is, a jövő felé való alakulások elé nem nézhetünk másképp, minthogy csak ugyanazon törvényszerű rend folytatódik megingathatatlanul tovább, akár emberi teszésünkre van az, avagy nemtetszésünkre: – akkor kérlelhetetlenül feltolul elénk a kérdés: hogy így tehát mi akárhogy cselekszünk is akármiképpen működünk is az események előidőzésben, az teljesen mindegy.

Ez úgy is van, odáig, hogy mi a kultúrtest alakulásait, történelmét meg nem változtathatjuk, azok jönnek a maguk fiziológiai rendje szerint.

Nekünk magunknak azonban mégis van egy feladatunk, egy inkább ránk nézve, mint a kultúrtestre fontos. Ti. mi, mint civilizáció, összefüggő életet alkotunk annak a fiziológiai

követelményei feltétlenül teljesülnek. Ennek az életnek az összefüggései bizonyos kényszerű folyamatokat hoznak a test többi összefüggéseiből, annak egyes részeire. Mi reánk is, kiváltképpen mireánk, mi alárendelt része lévén az egésznek. Keresztül kell mennünk rajtuk.

Már most ezeknek a lefolyása amaz egyes részekben, például minálunk aszerint történik, amennyire kevésbé vagy jobban vagyunk ama folyamatok számára készen. Azaz mennyire teljes a mi összefüggésünk az egész fiziológiai folyamattal.

Ha kevésbé vagyunk készen, ha el vagyunk maradva azoktól, úgy az a reánk toluló kényszerűség, bizonyos kríziseket hozhat. Az elmaradt, elkésett alakulásoknak erőszakosabban kell az egész fiziológiai folyamathoz módosulniuk. Bizonyos meglevő alakulásoknak a lassabb módosulások helyett hirtelen, erőszakosabban kel megváltozniuk. Ami a szövetben még hevesebb izgalmakat idéz elő. A beköszöntő fiziológiai folyamat hirtelenebbül változtatja meg az egyes egyének életfeltételeit. Azok, kik az általános folyamatokban előrehaladottabbak, élesebb ellentétbe kerülnek azokkal, akik ettől elmaradottabbak. Az ellentét a közös életfolyamatok súlyosabb szakadásával jár. Ez idézi elő a testi fájdalmakat. A válság súlyosabb, fájdalmasabb lesz. Az ellentétek súlyosabb dezorganizációt hoznak magukkal, amelyek mind a mi fájdalmaink, a mi lokális gyulladásunk.

Ellenben, hogy ha a mi részünkben amaz általános fiziológiai folyamat már bizonyos készenlétet talál, ha a mi helyi életfolyamataink a fiziológiai összefüggésbe már jobban kiképződnek, azzal jobban lépést tartottak, ha a kényszerű módosulások már eleve fokról-fokra kiképződtek ama fiziológiai kapcsolat számára: úgy ennek a kényszerű folyamatai csak mint normális alakulások jönnek reánk, amelyekhez hozzáidomultunk a normális fejlődés útján. Az ellentétek sokkal kevésbé élesek azok közt, akik elmaradottak. Már sokkal többen hajlamosak önként is azokra a módosításokra. Sőt ennek a fokozott hajlamosságnak a következtében jó érzet, megváltás, örömként is jöhet egy egész országra valami átalakulás.

A dolgoknak ilyen természeténél fogva ama nagy fiziológiai folyamat alatt, amely fölöttünk megingathatatlan törvényszerűséggel uralkodik, és amelyben a Teremtés működését kell látnunk, ahogy az emberiséget mind magasabb rendű élethez, civilizációkhoz vezet, ama fölöttünk uralkodó fiziológiai élet alatt a mi számunkra egy ránk nézve igen nagy horderejű tevékenység marad. Ti. az átalakulások lefolyása attól függően, hogy a mi egyéni alkatunk mennyire alakult meg ama fiziológiai összefüggés számára, amelynek kényszerű folyamataiban részt kell vennünk: emez egyéni alkatunknak a kikészítésére, előkészítésére törekedhetünk, hogy amaz alakulás minél kevesebb fájdalommal járjon, minél kevésbé válságos legyen.

Az ilyen egyéni módosulás, egyéni alkatunknak az igazítása pedig akként folyik, hogy a szövetéleti összefüggésünkben, civilizatórius együttműködésünkben mindama kölcsönös hatásokat minél élénkebben fejtsük ki, olyan értelmi műveletekre minél inkább izgassuk egymást, amelyektől a mi belső módosulásunk a civilizatórius irányban függ.

Azaz a civilizáció, a kultúrélet irányában minél inkább izgassuk egymást, amelyektől a mi belső módosulásunk a civilizatórius irányban függ.

Azaz a civilizáció, a kultúrélet irányában minél általánosabbá tesszük fogékonyságaink kölcsönös élesztgetésével és fejlesztésével az országot: annál jobban elhárítjuk magunkról és gyermekeinkről a válság fájdalmait. A civilizáció, a kultúrélet minél általánosabb fejlődéséért egyénenként fejthetjük ki tevékenységeinket, hogy annak fiziológiai természetéhez minél teljesebben módosuljunk.

Közeledik a pillanat, amidőn a római keresztény eredetű kultúrtestnek szerkezete, a caesari militáris szerkezet felmondja a fiziológiai szolgálatát. Amint az ezt összetartó utolsó caesari góc is kiküszöbölődött, abban a pillanatban a civilizáció a régi összműködés szerkezetének a felbomlása és egy megalakuló újnak az időszakába esik. Egy pillanatra összműködések szervei nélkül marad, bárha a keletkezendő új civilizáció összműködésének szervezeti elemei már mind készen is vannak.

Az a pillanat, egy pillanatnyi teljes dezorganizáció, anarchia. Pillanatnyi ott, ahol a dolgok fiziológiai rendje érvényesül. Ha mi ettől elmaradunk, az a pillanat, az anarchia, gyermekeink kultúréletének a válsága addig húzódik, míg elkésett életfolyamataink utol nem érik azt, amitől késtek.

A politika ma már azon pillanat elé vezérli az országot. A politika, amely mindeztől azon életfolyamatok felől teljes tudatlanságban leledzik, amelyeknek alakulása ott folyik. Az alakulás egy új civilizatórius világ felé, amely kiküszöböl magából minden improduktív életet és a maga kultúrproduktív teljességével akar megszületni. A politikának előre kell látnia a nagy, hatalmas, tisztul életenergiákkal meginduló új, egységes európai civilizáció eljövételét. Különben vakon akarja vezetni a mi kultúréletünk törekvéseit. Látnia kell a politikának, – az utánunk következő nemzedék legéletbevágóbb dolgainak normális vagy fájdalmasan gyulladt lefolyása függ ettől, – hogy unokáink itt már nem a régi magyar államszerkezetet fogják fenntartani, hanem egy új civilizáció egységében élnek már, kulturális, produktív képességük szerint, tisztán kulturális, civilizatórius, produktív, tudományos és művészeti életüket, amelyben a magyarság csak nyelvi, művészi, az értelem kifejező műveletének formái, esztétikai kérdése.

-
- Sejttem, hogy mindezekkel én is úgy leszek, mint a járványok idejében a tudományt gyakorló orvos: őt vernék agyon, hogy ő mérgezi meg a kutakat...

Somló Bódog

Állami beavatkozás és individualizmus

A tudomány szerepe az emberi cselekvésben.

A cselekvésüket determináló általánosításoknak szabatosabb részét, a mely bizonyos rendszerbe van foglalva és egyéb konvencionális módozatokat követ tárgy és eljárás tekintetében, tudománynak nevezzük.

Már a tudomány e hozzávetőleges meghatározásából is nyilvánvaló, hogy cselekvésünk egész körét tudományosan megállapítani lehetetlen volna. A cselekvésünket illető legtöbb probléma annyira speciális és annyira komplikált, legtöbb tettünk következményei a tényezők oly beláthatatlan számától függnék, hogy azokat tudományosan, vagyis elég rendszeresen és szabatosan megállapítani képtelenek vagyunk. De ha tudományosan nem is járhatunk el valamely kérdésben, érdekeink, ismereteink valamilyen konklúzióra csak juttatnak. Naponkint százszor s gyakran éppen a legéletbevágóbb kérdéseknél tapasztalhatjuk, hogy döntenünk kell, cselekednünk kell a nélkül, hogy cselekedeteink következményeit szabatosan megállapíthatnók. Cselekvéseink napról-napra nem akart, sőt gyakran éppen a célba vettekkel ellentétes következmények okaivá válnak; napról-napra tapasztaljuk, hogy cselekvéseink szándékolt következményei nem állanak be és még sem tehetünk egyebet, minthogy ezen az uton tovább tapogatódzunk. Az emberi szervezet ott is kénytelen funkcionálni, a hol ismereteink tudományos általánosításokra nem képesítenek. Az ember pályát választ, házasságot köt, gyermekei nevelésének irányt szab, kénytelen sorsukra nézve bizonyos irányban intézkedni, kénytelen nekik tanácsot adni, kénytelen üzleti dolgaiban határozni, jóllehet mindezeknek távolabb eső következményit nem képes előrelátni és noha ez által akárhányszor akaratlan, sőt az akartakkal ellenkező

következményeknek válik okává. És napról-napra tapasztalhatjuk, hogy cselekvéseink szándékolt következményei be nem állanak.

Az emberi cselekvésnek alaptörvénye, hogy az az ember átörökölt és szerzett benyomásainak eredménye, azoknak okozata. Minél számosabbak, sokoldalubbak, pontosabbak ezek a benyomások s minél egyszerűbb az eldöntendő kérdés, annál inkább megegyezik a cselekvés eredménye a szándékolt céllal; minél kevesebbek, pontatlanabbak, hibásabbak ezek a benyomások és viszont minél bonyolultabb az eldöntendő kérdés, annál nagyobb lesz eltérés a között, a mit akartam és a között, a mit elértem. De akár így, akár amúgy, az eredményességnek akár kisebb, akár nagyobb fokával, az embernek cselekedni kell, a benyomásainak megfelelő mozgásokat ki kell váltania.

A cselekvés a fejlődés rendén ugyan egyre tervszerűbbé és tényleges következményei a szándékoltaknak mindinkább megfelelőbbekké lesznek. A fejlődés legelső fokán csakis az okok birodalmában vagyunk; az okozati összefüggés minden akarás, szándék, cél közbevetése nélkül folyik le. Majd fellép az öntudat; a szervezetekre ható okok mindegyre több szándékot, akarást, tervet, *célt* hoznak létre és egyre nagyobb mértékben csak ily közvetítéssel jő létre a szervezet működése. A céltudatosság tetőfokát az emberben érte el és a fejlődés további haladásával az embernél is egyre fokozódik. De még a leghaladottabb ember is végtelenül távol áll attól, hogy minden működése tényleges következményei előrelátott következmények legyenek.

Az ember nemcsak azt nem tudja, hogy honnan jő és hova megy, de rövid életútja legnagyobb részén is vakon tapogatózva halad. Életünk legfőbb problémája megoldhatatlan egyenlet, a melynek ismeretleneit csak megint más ismeretlenekben tudjuk kifejezni. De azért mindezen tudatlanságunk mellett is, tévedéseink minden valószínűsége mellett is nem maradhatunk tétlenül. Ha nem is cselekedhetünk érdekeink távolabb menő, világos felismerésével, cselekednünk kell próbálkozva érdekeink homályos felismerése, sejtése szerint.

A tudomány szerepe a politikában.

Azok a cselekvéseink, a melyekkel *társadalmi intézményeket* alkotunk, a melyek jogi, erkölcsi, vagy bárminő más *szabályok megállapítására* vezetnek, végelemzésben csak úgy folynak le, mint egyéb cselekedeteink. S így az előző szakaszban annak megállapításával, hogy minő viszony van tudományunk és egyéb ismereteink közt cselekvésünk terén

egyáltalában, megoldottuk egyszerismind azt a kutatásaink szempontjából igen fontos kérdést, hogy minő szerepe jut a tudománynak a jogalkotásnál.

A szociális intézmények létesítésére irányuló cselekvés legnagyobb részt tudományosan épp oly megállapíthatatlan, mint mindennapos életünk egyéb ténykedései. Itt sem vagyunk képesek az érdekeink kielégítésére vezető utat egész határozottsággal és szabatossággal felismerni, hanem éppen úgy ismereteink empirikus, rendezetlen tömege szerint kell eljárunk, mint ezt a magánéletben tesszük. Vagyis, hogy oly törvényeket hozunk, hogy oly intézmények mellett küzdünk, a melyek távolabb fekvő következményeit már nem vagyunk képesek belátni, az – miként láttuk – egyáltalában nem különlegessége a közéletnek, hanem közös jellemvonása mindennemű emberi cselekvésnek. Spencer Herbertnek egyik legkedvesebb témája az állami tevékenység rövidlátóságának és eredménytelenségének kigunyolása. Nem fáradt bele annak újabb meg újabb példákra való kimutatásába, hogy a törvények mennyire nem érték el céljukat, hogy mennyire más, sőt gyakran éppen ellenkező eredményeket hoznak létre, mint a milyenek kedvéért hozattak; újból meg újból kimutatja, hogy az állami élet mennyire kapkodó, hogy a mit ma behoznak, azt holnap meg kell szüntetni.

Spencer-nek államellenes kifakadásait mindenekelőtt *Ritchie*-nek találó kritikájával kell helyreigazítanunk, a ki szerint „If the State had done nothing in the past, we should be infinitely worse off, and we should not know so well the evils we have to remedy. It is nonsense to speak as of legislation in the past had been one continued failure. Many of these Acts of Parliament have been „repealed” not because they are useless or mischievous, but because they have proved so useful that new Acts have been passed extending their principles and applications or consolidating previous legislation in the subject. In any case, Mr Spencer surely cannot deny the advantages conferred on trade by coining money, opening up roads, making harbours, providing lighthouses, etc. Of, he questions this, let him only consider the condition of trade in places where the State, being in a rudimentary stage, has done nothing of the sort.”*

E tuzásokat leszámítva azonban Spencernek igen nagy részben igaza van az állami intézkedések rövidlátó volta tekintetében, csaj az nem igaz, hogy ez az állami tevékenységre nagyobb mértékben állana, mint bárminő más tevékenységünkre nézve, mihelyt a környezet behatásainak bonyolultabb eseteivel állunk szemközt. Életünk legnagyobb és legkisebb lépései nyomán éppen annyi akaratlan, sőt az akarttal ellenkező eredményt találunk, éppen

* Ritchie, *The Principles of State Interference*, 56–57.

annyi kapkodó, s annyi helytelen intézkedést teszünk, mint a közéletben. Magántevékenységünk éppen olyan tudománytalan, mint közéletünk, s midőn Spencer maró gúnynyal beszél a közélet tudománytalanságáról, gúnyja nemcsak az államot éri, hanem szándékán messze túlmenve az embert illeti, a ki cselekedni kénytelen a nélkül, hogy cselekvésének távolabb eső következményeit ki tudná számítani.

A köznapi politikának az a lenézése és megvetése, a melyet Spencer számos követőjénél találunk, a közélet szigorú tudományosságának követése tehát teljesen jogosulatlan. Az állami tevékenység a köznapi élet módszerét kénytelen követni, mert más módszer nem áll rendelkezésére; ennek a módszernek a közéletre való alkalmazása pedig a politizálás.

Az államférfi munkáját igen helytelenül szokták az orvosához hasonlítani, az csakis a mindennapos élet munkájához hasonló, a melynek folytatása. Az természetesen jogosan ostromozandó, ha egyes, a tudomány által már megállapított tételek a közéletben nem nyernek alkalmazást. Ez éppen oly helytelen eljárás, mint a midőn magánéletünkben nem tartunk lépést a tudománnyal és például tovább is kuruzsoljuk magunkat, még ha az orvosi tudomány határozott tételekre is jutott valamely betegsége vonatkozólag. Csakhogy egyes ilyen tételek alkalmazása a közéletet, az állami tevékenységet épp oly kevésbé tehetik tudományossá, mint a hogy a magánélet sem veszti el az által empirikus jellegét, hogy egyes esetekben a szigorúan tudományos eljárás lehetséges.*

Spencer maga nem is követeli mindezek alapján a tudományos közéletet, hanem az állami tevékenység megszüntetését és a szabad magántevékenységet követeli. E kérdéssel és Spencer egyéb érveivel könyvünk csaknem egész hátralevő részében fogunk foglalkozni. Ezzel az egy érveléssel azonban már itt kell szembeszállnunk és rá kell mutatnunk, hogy hasonló alapon minden tekintetben teljes fatalizmust és teljes tétlenséget kellene követelnünk alapvető erkölcsi tételképen. Ebből az érvelésből nem az individualizmus folynék, hanem a legteljesebb passzivitás; az nem az állami tevékenység ellen, hanem egyáltalában mindennemű emberi tevékenység ellen szólna. És éppen úgy, miként az ember cselekvésének fent vázolt természetéből nem következtethető, hogy az ember tartózkodjék mindennemű cselekvéstől, úgy nem következtethető belőle az sem, hogy tartózkodjék az állami tevékenységtől. Miként

* *Eduard Bernstein, Wie ist wissenschaftlicher Socialismus möglich?* (Berlin, 1901) című füzetében a szocializmusra nézve veti fel ezt a kérdést; de nem helyezkedik elég széles alapra, mert a szocializmusra természetesen nem találhatunk olyan külön megoldást, a mely nem állana mindennemű politikai tevékenységre éppen úgy. *Bernstein*-nek tehát mindenekelőtt azt a kérdést kellett volna felvetnie, hogyan lehetséges a tudományos politizálás? *Bernstein* más szempontokból sok talált is mond, végső következtetésének azonban éppen megfordítottja áll. Azzal végzi tanulmányát: „Es ist so viel wissenschaftlicher Sozialismus möglich, als nötig ist.” Ezzel szemben azt kell mondanunk, hogy annyi tudományos politika és így annyi tudományos szocializmus is szükséges, a mennyi lehetséges.

az embernek pályát kell választania, gyermekeit neveltetnie kell, üzleti dolgaiban intézkedni kénytelen a nélkül, hogy mindezek messzebb fekvő hatásait beláthatná, úgy kell érdekeinek megóvására intézmények mellett vagy ellen küzdenie s törvényeket hoznia szintén a nélkül, hogy mindennek távolabb eső következményeit kiszámítaná.

Érdekharc és osztályállam.

De van az állami élet tudományosságának még egy további akadály, a mely a magánéletben már nincsen, és ez az érdekek kiegyenlíthetetlen ellentéte. Az állami élet, a törvényhozás s a politika nemcsak *közös* céljaink, közös érdekeink eszköze, hanem egyszersmind ellenkező érdekeink küzdőtere. Ha tehát a tudomány képes is volna a társadalmi élet bonyolult szövevényét teljesen átpillantani, ha minden tényezővel számolva képes is volna minden intézkedés összes követelményeit kiszámítani, még ha képesek is volnánk szükségleteink kielégítésére a mindennapos életben szigorú tudományossággal eljárni, a közéletben a tudományosság újabb gátja emelkednék az érdekek ellentétes voltából.

Az állambölcseletnek éppen úgy, miként az állam laikus felfogásának közös hibájuk, hogy az államban a küzdő érdekek felett álló intézményt látnak, a melynek feladata az ellenkező érdekek között igazságot tenni. Hobbes, a ki világosan látta, hogy a társadalom mennyire az emberek egoizmusán nyugszik, és mennyire érdekharcokból áll, szintén azt hitte, hogy ez az államban másként van. Pikler Gyula, a ki igen mélyrehatóan mutatja ki a társadalmi intézményeknek az önzéssel való kapcsolatát, mégis ebből az általános önzésből harmonikus államot konstruál, a melyben a jog a *megegyező* szükségletek kielégítése, az igazságosság pedig az eltérő szükségletek közötti döntésnek az a módja, a mely a lehető legkisebb fájdalommal jár. Pedig valójában a jog nemcsak a megegyező szükségletek kielégítése, hanem éppen oly gyakran a szükségletek legegyszerűbb kielégítése, a mely mások érdekeire semminemű tekintettel sincsen.

Egyedül a történelmi materializmus iskolája az, a mely tisztán felfogta, hogy a jog és az állam nem áll felette a társadalom érdekharcainak, hanem hogy az maga is csak ezeknek a harcoknak eszköze, és eredménye. Csak a történelmi materializmus ismerte fel, hogy az állam mindig *osztályállam*.

Teljesen hibás úgy fogni fel az államot, mint valami békés kompromisszumot és azt hinni, hogy tényleg a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogságáról van szó, azt

hinni, hogy csak eléggé kiterjedt és elég rendszeres ismeretünk kellene hozzá, hogy ezt a közös feladatot a tudomány segítségével helyesen megoldjuk.*

Még ha ezek az ismereteink meg is volnának, akkor sem volna a jogalkotás tisztán tudományos feladat, mert az egyszersmind ellenkező szükségletek kiküzdése, nem pedig csak közös érdekek békés kielégítése.

Politikatudományi gondolkodás a két háború között

Balla Antal

A liberalizmus eredete és fogalma

A politikai és a gazdasági liberalizmust legújabbán elavult és idejétmúlt álláspontnak kiáltották ki azok, akik visszavárják valami új formában az elvesztett középkort. A legmeggyőződésebb liberálisok sem tagadják, hogy az irányzat nem felelt meg a hozzáfűzött várakozásoknak, s nem tudta megteremteni azt az általános jólétet és békét, amit a felvilágosodási kor gondolkodói és később a manchesteri iskola agitátorai reméltek tőle. Az is lehetséges, hogy a liberalizmus túlélte önmagát, de ez magában nem volna nagy baj. A mostani zűrzavaros időszaknak az az igazi szerencsétlensége, hogy a szabadelvűség ellenfelei sem nyújtanak semmit, ami több kilátással biztatna a jövőre nézve, és ma itt állunk reménytelenül: van egy csomó tan, még több kétes értékű kritikai álláspont, egy sereg bizonytalan, ki nem forrott eszme, és nem tudunk mit kezdeni az elmúlt évszázad devalvált értékű hagyatékával.

A magyar politikai élet elmúlt hét esztendeje a nehéz megpróbáltatások mellett igen érdekes és tanulságos képet nyújt. Az új rezsim, mely nálunk az összeomlást és a forradalmakat követte, a háború előtti korszak állítólagos liberalizmusát tette felelőssé minden romlásért. Az antiszemitizmus jegyében működő pártok minden rosszat a múltra hárítottak; a 67-es kormányoknak szerintük túlságba vitt és meggondolatlan szabadelvűsége juttatta vagyonhoz és hatalomhoz a zsidóságot; a szabadelvűség és a demokrácia zsilipjén áradtak az országra a közerkölcsöket megrontó tanok, szóval minden csapás, mely bennünket sújtott: a

* Teljesen ellenkező nézetten van *Kuncz Ignác*, a ki azt tanítja, hogy a világtörténelmi fejlődést az egyéni erők szabad kifejlődése alapján az állam van hivatva részrehatjlatlanul vezetni; „azért az állam ne legyen se kapitalista állá, se munkásállam, hanem a társadalmi érdekharc fölött álljon, mint az élő jogeszme.” *A nemzetállam tankönyve*. Kolozsvár, 1902. 152.

forradalmak, Magyarország szétdarabolása ennek az „átkos” liberalizmusnak szülötte. A magukat keresztényeknek nevező politikai szekták ezzel a tagadással szemben azonban nem nyújtanak semmiféle pozitívumot, és nem tudták önmagukat pontosan meghatározni. Napisajtójuk és demagógjaik ezt az új politikát világnézetes politikának szokták nevezni, ami veszedelmes eltévelyedés. A szabadelvűséggel kapcsolatos véres forradalmaknak az a legnagyobb és legszebb vívmánya, hogy az emberek nem bolygatják, hanem kölcsönösen tiszteletben tartják egymás világnézetét, és kormányzati elvek szerint szerveznek politikai pártokat. Ha a világnézeteket belevisszük a napi politikába, az ellenreformáció sötét századaiba süllyedünk vissza.

De a liberalizmus súlyos válság tüneteit mutatja máshol is. A szociáldemokraták Európa több északi országában alkotják a parlament többségét. Negyedik esztendejét érte meg a legnyíltabb antiliberális elv: az olasz fasizmus. Ez a sajátságos olasz lelki termék a bolsevizmus ellenhatásaként jelentkezett, mint más színezetű, de belső lényegében a bolsevizmussal azonos véglet. Egész Európa-szerte fertőzőleg hatott, és infekciójának tulajdonítható a diktatúramánia, különösen azokban az országokban, ahol politikai klikkek a népkarát kijátszásával akarják megkaparintani a maguk számára az államhatalmat.

Az európai reakció nagy örömujjongással üdvözölte annak idején az angol liberális párt bukását. Ez a nagy múltú párt 1924-ben az őszi választásokon kis, jelentéktelen politikai csoporttá zsugorodott össze. A következtetések azonban, melyeket a reakciós tábor a párt lezüllesztéséhez hozzáfűzött, teljesen hamisak. Angolországban ugyanis csak a párt bukott meg. Programját, követeléseit a múlt század folyamán a konzervatívok annyira kisajátították maguknak, hogy egykor forradalmiságszámbamenő követeléseik teljes mértékben átmentek az életbe. Így a liberális párt létjogosultsága voltaképp megszűnt.

A liberalizmus fogalma meglehetősen szétfolyó, és korántsem jelent olyan minden részletében kidolgozott, véglegesen megrögzített, dogmaszerűen lezárt gondolatrendszert, mint például a Marx-féle szocializmus. Ezért szabatosan, hogy úgy mondjuk, tudományosan kifejteni és meghatározni a szabadelvűség értelmét rendkívül nehéz. Mi a liberalizmus: történelmi vagy társadalmi jelenség-e? Pontosán körvonalazható, gazdasági vagy politikai doktrína, világnézet, vagy csak koronként felmerült társadalmi, politikai és gazdasági jelszavak tömege? Ez a kérdés.

Az 1820-i spanyol forradalom népszerűsítette ezt a szót egész Európában. Szabadelvűeknek nevezték magukat azok, akik a középkori eredetű korlátlan uralkodói hatalom megszüntetéséért s a választott népparlament felállításáért harcoltak. És ugyanezek a szabadelvűek követelték akkor a haldokló feudalizmus utolsó maradványainak eltörlését, a

teljes polgári egyenlőséget, és még ennél többet is: az egyéni szabadság mellett kívánatosnak tartották az idegen uralom alatt sínylődő nemzetek felszabadítását.

Ennek a munkának szűkre szabott kerete nem engedi meg, hogy a szabadelvűség szemléltetése végett részletesen ismertessük a középkor eszmevilágát. A középkor mai értelemben vett egyéni szabadságot nem ismer. Az univerzalizmus gondolatának az a lényege, hogy az ember, az egyén, bele-semmisül az emberiség nagy egységébe. („Homines sunt nomina”). Az ember önmagában valósággal semmi, hitvány szám, mulandó porszeme a nagy mindenségnek, és az emberiség fogalmában kifejeződő valósághoz képest haszontalan pozdorja. A valóság ugyanekkor kölcsönösen alárendeltségi viszonyban álló csoportokat mutat. Az egyén nem fejt ki önálló tevékenységet, mert mindenki beletartozik valamely osztályba, valamely csoportba, céhbe vagy egyesületbe. Ezek a csoportok szabadok voltak, mint olyanok, de a beléjük tartozó egyéneket teljesen paralizálták.

Jacob Burckhardt* kutatásai óta az olasz reneszánszt tekintik a nagy felszabadulási folyamat kezdetének, amelyet individualizmusnak nevezünk. Az olaszok zabolátlan individualizmusa volt az emberiség első lázadása a középkor univerzalizmusa és a minden emberi tevékenységet és gondolkozást bilincsekbe kötő tekintélyi elv ellen. Ez a nagy felszabadulási folyamat folytatódott a germán népek reformációjával. És a reformációt gyors egymásutánban nyomon követték az új racionális bölcsészeti és jogi iskolák. Az újkor individualizmusába a Grotius-féle természetjogi iskola és Descartes racionalizmusa szervesen belekapcsolódnak, és együtt alkotják a nagy szellemi forradalmat, amely végeredményben az angol, majd pedig a francia forradalom intézményeihez vezetett. A reneszánszból, a reformációból, a természetjogi iskola tanaiból és a bölcsészeti racionalizmusból, ezekből a nagy dátumtalan világeseményekből összeredményképpen eljutunk az individualizmus fogalmához, amelyet a politikában először a Locke-féle angol szabadgondolkodó iskola juttatott legtisztábban kifejezésre. A XVI., XVII. és XVIII. század nagy tekintélyromboló mozgalmai végre visszaadták az embert önmagának. Kialakultak a különböző protestáns szekták, új alapokat nyert az emberi gondolkodás, végül megbukott a korlátlan uralkodói hatalom, először Angolországban, majd száz esztendővel később Franciaországban és az európai kontinens összes Európához számító országaiban.

A szabadelvűséget tehát nem ragadhatjuk ki az újkor szóban levő lelki forradalmaiból, és nem tekinthetjük úgy, mint valami merőben új szellemi áramlatot, amelynek az előzményekkel semmi kapcsolata nincs. A felszínes és az első tekintetre kínálkozó meghatározás szerint a szabadelvűség nem is egyéb, mint az egyén jogainak realizálódása a politikában és a gazdasági életben. Egy régi szociológiai megállapítás értelmében a tanok, a

filozófusok elméleti elgondolásai szoktak megelőzni minden nagy mozgalmat. Ezt a megállapítást azzal egészíthetnénk ki, hogy az emberiség fejlődése voltaképpen filozófiai. Minden újkori nagy intézmény, akár a gazdaságiakat, akár a politikaiakat is vesszük, meg volt előzőleg valamely nagy gondolkodó csöndes dolgozószobájában megírt könyvében. Az újkori liberalizmus megszületett a reneszánszsal és a reformációval, irodalmi formát kapott a jogbölcselek könyveiben, és végül testet öltött az angol dicsőséges forradalom vívmányaiban. Amint mondtuk, a liberalizmus nem egyéb, mint individualizmus a politika és a gazdasági élet területén. Ilyenformán az individualizmus tüzetes magyarázatából és meghatározásából megkapjuk a liberalizmus tartalmát és értelmét.

Az individualizmus mint jelenség az etika körébe tartozik. Erkölcsi értékelő álláspont, amely azt követeli, hogy az egyes embert a nagy társadalmi közösséggel szemben autonóm egységnek, önmagáért való célnak tekintsük. Tisztább és világosabb értelmét megkapjuk akkor, ha ellentétével, az antiindividualizmussal, azzal a másik etikai értékelő nézőponttal összehasonlítjuk, amely a középkorban úgy nyilvánult, mint univerzalizmus, ma pedig úgy ismerjük, mint szociális vagy kollektivistá felfogást. Az előbbi az egyént a közösség öntudatos, tiszteletreméltó és felelős egységévé magasztalta, az antitézise viszont megfosztja mindazoktól a kiváltságoktól, melyeket az individualizmus ráruház. E szerint a felfogás szerint az ember autonómiájának nincsen semmi értelme vagy jelentősége, mert a közösségtől elkülöníthető individuum a valóságban nincs. Azok, akik ezt a nézetet ma is vitatják, álláspontjuk igazolására igen sok figyelemreméltó érvet tudnak felhozni. Őket támogatja az egész francia szociológiai iskola, amely August Comte pozitivizmusával kezdődik. Minden fogalom, minden képzet, amely egyéni öntudatunkat alkotja, részben a megelőző nemzedékekből szűrődött le, és úgy jutott hozzánk kívülről. A társadalmi közösségnek köszönhetünk mindent: a nyelvet, amelyen beszélünk, a vallást, amelyet magunkénak vallunk, politikai, erkölcsi és egyéb nézeteinket, mindazt tehát, amit mi egyénileg érzünk, ami egyéni öntudatunkat alkotja, egész Éntudatunk a bennünket körülvevő társadalomnak visszhangja. És éppen azért – mondják a szociális felfogás hívei –, mert az izolált ember önmagában ilyen csekélység, sőt jóformán semmi a nagy társadalmi közösséggel szemben, az az állítás, hogy a család, az állam és a társas életnek egyéb tényei az egyén jólétét szolgálják, tarthatatlan és hamis. Szerintük az ember fajában él valóban és nem az egyedekben, amiből logikusan az következik, hogy a faj életének és jólétének istápolása és emelése lehet a legfőbb cél, nem pedig az egyes emberé.

Melyik fontosabb, a faj-e vagy az egyén, üres és meddő skolasztikus vita. A faj virágzását nem lehet elkülöníteni az egyestől, abból az egyszerű okból, hogy a faj az egyedet

magában foglalja. Az individualizmus, nem számítva a Nietzsche-féle és az anarchista szélsőségeket, nem tagadja azt, hogy az embert a kollektivitásból lehetetlenség kiszakítani, mert hiszen a társadalomhoz tartozásunk ténye által lettünk emberré. De feláldozni az egyes embert a fajnak, és védtelenül kiszolgáltatni a közösségnek, ellenkezik az emberi méltóság érzetével. Az individualisták a szociálisokkal szemben arra is hivatkozhatnak, hogy a civilizáció egész haladása, a művészet, a tudomány, az irodalom és a technika összes nagy alkotásai mind egyesek művei. A világot ma a tömegek korában is az emberiség egy kis szellemi elitje mozgatja, és mentől jobban degradáljuk az egyént, annál inkább korlátozzuk a haladás lehetőségét. Az ember, amint a német idealista filozófusok, Kant, Hegel és Fichte tanították, akkor éri el rendeltetésének egyetlen célját, ha eléri személyiségének tudatát. A faj célját sokkal inkább szolgáljuk akkor, ha az egyes ember autonómiáját elismerjük, és ha a társadalom tudatos, de egymással szolidaritásban élő lények tömege, s nem olyan alkotó elemekből áll, akik nem egyebek, mint magukat senkiknek érző senkik.

Az individualizmus és a szociális irányzat, ha helyességüket így elméletileg vitatjuk, a szavakkal való céltalan játéknak látszik; hol van az a határ, ahol a közösség beavatkozása az ember egyéni életébe véget érhet, meddig terjedhet az ember autonómiája, valószínűleg örökre vitatott kérdés lesz. Az értékelő álláspontok természetüknél fogva szubjektívek és viszonylagosak, s megnyilvánulásuk módja társadalmak szerint változik, így rendkívül nehéz, sőt csaknem lehetetlenség pontos határt megvonni abban a kérdésben, hogy meddig terjedhet a társadalomban élő egyes ember önállósága. Eddig a legliberálisabb politikai és gazdasági program sem vonta le a legvégsőbb konzekvenciákat. A legszélsőbb liberális iskola is elismerte, hogy szükség van az államra, szükség van egy legfőbb ellenőrző hatalomra, csak annyit követel, hogy a beavatkozásnak legyen bizonyos határa. Az individualizmus egyben nem ismer megalkuvást: a leghatározottabban elkülöníti az egyént az államtól. Mert bármennyire része is – mondjuk – a legszélsőbb demokrácia mellett az ember a közhatalomnak, folyvást belebotlunk az állami hatalom különböző szerveibe. Hasztalan mondják a szociálisok, hogy a közhatalom az összes egyén akaratának eredője, az államot mindig valami kellemetlen külső nyomásnak érezzük.

Az individualizmus legelőször az angol forradalomban szerepelt, mint program és célkitűzés, s itt tisztázódott először félre nem magyarázható módon az egyes ember és a különböző társashatalmak viszonya. Az angolszász liberalizmus felszabadította az embert egészen addig a mértékig, ameddig az jónak, célszerűnek és a közös érdekek szempontjából racionálisnak látszott. A szabadságjogok legelőször a Declaration of Rightsban öltöttek konkrét formát, majd a XVIII. század végén az Egyesült Államok alkotmányában. Az újkori

politikai írók közül az állam és az egyén viszonyait az individualizmus szellemében legtisztábban Wilhelm Humboldt körvonalazta.* A francia forradalom legvéresebb napjaiban (1791–93) írta művét, mely a maga nemében klasszikus. Az összes író és gondolkozó, akik a múlt század folyamán a szabadságjogokat vizsgálat tárgyává tették, valamennyien Humboldt művéből indulnak ki. Az ő megállapításain alapszik Stuart Mill híres Liberty-e, Franciaországban pedig Simon Jules és Edouard Laboulaye politikai fejtegetései.

Humboldt abból az alapvető etikai problémából indul ki, hogy mi voltaképpen az ember végcélja és rendeltetése? Minthogy pedig értelmes lény, számára nem lehet elképzelni magasztosabb és emberibb célt, mint a lelki tehetségek mentől szabadabb kifejtését, tehát az állam célját és rendeltetését is ebből a szempontból kell vizsgálni. Ennek a célnak elérésére legelsősorban a szabadság és a helyzet változtathatósága szükséges, hogy a szellem kifejthesse a benne rejlő képességeket. Ezért értelmes emberi lény csak olyan állapotot tarthat a maga számára kívánatosnak – mondja Humboldt –, „amelyben nemcsak minden egyes a legkorlátlanabb szabadságot élvezi és kifejtheti önmagát a maga sajátosságaiban, hanem amelyben maga a külső természet sem nyerhet emberi kéztől más formát, mint amilyent az egyes szükségletének és hajlamának mértéke szerint, erejének és jogainak határai által önmaga önként ad neki”.

Az most már a kérdés, hogy az államnak lehet-e befolyása és milyen befolyása lehetséges az ember képességeinek kifejtésére? Humboldt ezt a kérdést két szempontból vizsgálja: az egyes ember pozitív és negatív jóléte szempontjából. Pozitív jólét azt jelenti, hogy az állam direkt beavatkozással előmozdítsa az állampolgárok boldogulását. Az államnak minden ilyen működése azonban Humboldt tanítása szerint káros. Káros legelsősorban azért, mert meggátolja a képességeknek szabad érvényesülését, elfojtja az egyéni sajátságok kibontakozását, végül akkora terheket kényszerít rá magára az államhatalomra, hogy az nem is tud megfelelni a kötelezettségeknek. Végző következtetését a következőkben foglalja össze: az állam tartózkodjék a polgárok pozitív jólétéről való gondoskodástól, és egy lépéssel se menjen tovább, mint amennyi az egymás ellen és a külső ellenség ellen való biztonság végett szükséges.

Az államhatalom egyetlen kötelessége a gondoskodás a negatív jólétről. Negatív jólét azt jelenti Humboldt fogalmazása szerint, hogy a közhatalom semmit sem törődjék azzal, hogy a polgárok milyen eszközökkel gondoskodnak a saját javukról, kivéve természetesen azt az esetet, amikor ezek az eszközök akadályoznak másokat a saját boldogságuk elérésében. Az államnak természetesen vannak kötelességei, s ez a kötelesség a közjólét tekintetében rendkívül fontos; ez pedig a következő: az állam tartozik úgy a külső ellenség, mint a belső

viszálykodások ellen a polgárokat megoltalmazni. Ez az úgynevezett negatív gondoskodás ennél tovább nem terjedhet. Humboldt egyébként pacifista, nem túlságosan lelkesedik a háborúk hőseiért és elutasít minden hódító háborút. A harc azonban még benne van az ember természetében, ezért az államnak kötelessége nem külön katonai kasztot nevelni, hanem polgárait kiképezni olyan katonákká, akik az adott pillanatban önként sietnek a haza határainak a megvédésére.

Az államosító mánia a legtöbb országban kivette a magánkézből az oktatást és a nevelést. Az etatisták, a szocialisták és a különböző radikális szekták hívei is szüntelenül azt hangoztatják, hogy a nevelés, az iskolák, óvodák, elemi és középiskolák és egyetemek felállítása állami kötelezettség. A nevelés és az állam kapcsolatait Humboldt igen szépen megvilágítja szóban levő könyvében. Szerinte a nyilvános nevelés az uniformizált, a sablon szerint működő állami iskolákban a magasabb és igazibb műveltséget veszélyezteti. Veszélyeztetni pedig azért, mert egyforma tucatembereket nevel, s minden iniciatívát megöl bennük, még a serdülőkorban. Az emberi haladásnak legfőbb faktora a jellem és az akaratérő, ez pedig elsilányul, elsorvad akkor, ha a gyermekeket berakják állami intézetekbe, és egyenlő sémák és ugyanazon dresszúra szerint nevelik őket. Arról nem szól részletesebben, hogy milyen legyen az iskoláztatás. Ezt a liberális felfogás szerint való nevelést csak Angolországban és az Egyesült Államokban tudták megközelíteni, ahol a középiskolák, sőt az egyetemek nagy része is magánvállalkozás, és céljuk elsősorban nem a tanítás, nem tankönyvek biflázása, mint nálunk Magyarországon, hanem az akaratérő megedzése és a jellem képzése.

A vallás az ember legszentebb magánügye. Humboldt elismeri a vallásnak az emberi gondolkodásra és jellemre gyakorolt nagy befolyását, de hangsúlyozza, hogy a különböző felekezetek lélek- és erkölcsnemesítő hatásukat csak úgy tudhatják kifejezni, ha az állam tanítói munkájukba nem avatkozik. Ennélfogva minden, ami a vallással kapcsolatos, kívül esik az állami beavatkozás határán, a vallás tanítása, az egész kultusz ne legyen más, mint a községeknek saját belső ügye, a közhatóságok legkisebb kontrollja nélkül.

Az államhatalom legfőbb és Humboldt tanítása szerint egyetlen kötelezettsége őrködni a biztonság felett. A biztonságna a következő definícióját adja: „Biztonságban élőnek nevezem a polgárokat akkor, ha az őket megillető jogoknak; úgy a saját személyükre, mint tulajdonaikra vonatkozó jogaiknak gyakorlásában idegen befolyás őket nem zavarja”. A biztonság eszerint nem más, mint a törvényszerű szabadság bizonyossága, és ennek fenntartása végett az állam tiltson meg minden olyan cselekvést, mely alkalmas arra, hogy az emberek egymást jogaik élvezetében bántassák. A polgárok magánjogi viszonyai ellen-

őrizhetők, és szabadságában áll a hatalomnak felügyelnie arra, hogy az emberek például szerződések kötésekor egymás kijátszásával a mindenkit megillető jogokat meg ne csorbítsák. Az igazságszolgáltatás, melynek sarkalatos princípiuma, hogy részrehajlatlan és objektív legyen a pörösködő felekkel szemben, szintén állami hatáskör. Ez együtt jár a büntetőhatáskörrel, ami szintén nem ellenkezik a szabadság szellemével, ha azt igazságosan és úgy gyakorolják, hogy az kizárólag csak a biztonság fenntartását érintse. A büntetések emberiségét és enyhítését, amit Humboldt többször nyomatékosan hangsúlyoz, a kornak racionalizmusa hozta magával. A társadalmat és a közbiztonságot nem a középkori eredetű elrettentő és borzalmas büntetések, nem a brutális megtorlás, hanem a polgárok jogtisztelete és erkölcsi érzéke tartja fenn – mondja Humboldt –, ez a jogtisztelet pedig és a törvényeknek kényszer és büntetések nélkül való respektálása csak szabad emberek között képzelhető el.

Rudai Rezső

A politikai ideológia és a pártszervezet szerepe a magyar kormánypártok életében (1861–1935)*

„A nemzet vonatkozásainak, viszonyainak összessége azáltal a szubjektív köztudat által összefoglalva, hogy a nemzet a lényeges, a kívülről reá vonatkozó mellékes, tőle függő – adja a nemzeti érdeket, az általános érdeket. Ez az érdek, mint a végső, az első, a kezdő ok, mely a nemzetet mozgatja, egyben elv is..., mert összes mozgásainak, törekvéseinek kezdője, eleje, princípiuma” – írta Concha Győző 1917-ben, majd ezt is olvasuk ugyanott: „A pártoknak, a nemzeti érdek e pars-ainak, részeinek elvei, érdekei természetesen azon feltétel alatt jogosultak és egyesíthetők nagy, mondjuk: két nagy csoportba a parlamenti kormányzás fenntartására, ha a mögöttük lévő érdekek valóban tárgyilag is az általános nemzeti érdek részei, nem személyes érdekek s e részérdekeket is az általános nemzeti érdek mérsékli, amit a pártok hazafiasságának nevezünk.”¹

Ezt a szellemet és ezt az érdeket kerestük, amikor a magyar parlamentarizmus népképviselői korszakában a magyar kormánypártokat vizsgáltuk 1861-től máig, s adatokkal igyekeztünk a politikai történet külső látszata mögül feltárni az események rejtett rugóit és valódi okait. Az egybegyűjtött adatok törvényhalmaza határozott erővel utal arra, hogy a magyar nemzet őseire mindig elevenen élt és hatott s – a múlt tanúságai szerint – mindig elevenen élni fog.

Magyarország sorsát az abszolutizmus megszűnése óta hét kormánypárt irányította (a választások éveit csoportosítva):

1. Deák Ferenc Felirati Pártja (1861–1875), 2. Tisza Kálmán Szabadelvű Pártja (1875–1906), 3. a Függetlenségi Párt koalíciója (1906–1910), 4. Gróf Tisza István Munkapártja (1910–1918),

5. a keresztény-nemzeti egyesülés koalíciója (1920–1922), 6. Gróf Bethlen István Egységes Pártja (1922–1935) és 7. Gömbös Gyula Nemzeti Egység Pártja (1935–).

A hét kormánypárt az egypártrendszer alapján, azaz a választások többségi eredményeire támaszkodó párttal állt a kormány mellett és adta meg a politikai éra sajátos alapszínezetét, irányát és változatait.

A magyar népképviselői parlament első kormánypártja kizárólag a közjogi eljárásmodban kifejeződő államjogi felfogást állította a programja középpontjába, s ez a

törekvés sikert is ért el az 1867-es koronázás bekövetkeztekor. Ezt a politikai érárt egy új áramlatra támaszkodó három évtizedes korszak, a Szabadelvű Párt uralma követte, mely mint magyar politikai éra, sokszor lojális volt mindazzal szemben is, ami elsősorban nem magyar érdeket követett, így a nemzetiségek és a külföld, annak minden divatos áramlata s Ausztria iránt is. Egy, a szabadság és függetlenség iránti küzdelemben belefáradt nemzedék rendezkedett be a '67 utáni status quóra és élvezte a monarchia nagyhatalmi állásának biztonságát és az európai külpolitikai helyzet tartósnak látszó nyugalomát. Az 1875-ben magyar szívrrel és akarattal, jóhiszeműen elindult politikai liberalizmus – a nyugalom és változatlanság harminc éve végén – a következő nemzedék porondra léptekor, már más értelmet nyert, mert a politikai liberalizmusból világnézeti liberalizmussá lett, más tartalmat kapott, mert – bár sok újat teremtett és új lendületet hozott – a magyarság és főleg a magyar vezető réteg elerőtlenedését is eredményezte, s más célokká formálódott, mert sokszor már a magyarság ellen is sorakoztatta fel az erőket. Ezért is omlott 1905-ben össze a szabadelvű éra és jött létre a három évtizedes ellenzéki harcot vívott Függetlenségi Párt diadala, mely győzelmet azonban az európai külpolitika közelgő vihara és a magyar földön gyülekező nehézségek árnyai, valamint a párt belső összetételének lazaságai is nagyon erősen beárnyékolta. A Munkapárt megjelenése 1910-ben azt célozta különösen, hogy a belső erőket egybefogja, a külső államoknak az itt élő nemzetiségekre gyakorolt propagandisztikus hatását ellensúlyozza és a magyar társadalomba időközben bekövetkezett új belső elhelyeződést a nemzet érdekeivel összhangba hozza. A súlyos és hosszú világháború azonban más eredményt hozott. A bolsevizmus után elemi erővel tört elő a magyarság nemzeti érzése és tudata. Az 1920-as, az 1922-es és az 1935-ös elindulás mottója az egyesülés, a belső egységesülés volt, ami a kormánypártok elnevezésében is kifejezésre jutott, mégis azzal a színeződéssel, hogy 1920-ban a hangsúly inkább a kereszténységen, 1922-ben inkább a párt egységén és 1935-ben inkább a nemzet egészének egységén nyugodott, illetve nyugszik.

Ennyi színeképet, irányt, törekvést mutat fel az eddigi hét kormánypárt politikai élete.

Vajon megnyilvánul-e mindez a választási eredményekben, és ha igen, hol és miképpen? Továbbá miben gyökerezett a kormánypártok mindenkori ereje? S végül miért volt ez eddigi háromnegyed évszázadon keresztül – az 1906. évi és az 1920. évi rövid tartalmú koalíciós kormányzástól eltekintve – mindig parlamentáris egypártrendszeren nyugvó kormánypárt uralmon?

Súlyos, fontos kérdések ezek, melyek a magyarság számára egyben mindig aktuálisak is.

Magyarország nemcsak földrajzilag, hanem a tájak jellemző geopolitikai jellege szerint is több részre: az északi, az erdélyi, a dunántúli, az alföldi s bányásági részre, valamint Fiumére és Budapestre tagozódott. Mindegyik résznek megvolt a maga sajátos földrajzi és geopolitikai adottsága, sajátos társadalmi szerkezete és szelleme, sajátosan színezett magyar kultúrája és különlegesen kihangsúlyozott politikai ideológiája is. A magyarság számaránya: az északi részen 1910-ben 38,1% (1930-ban 98,2%), Erdélyben 35,2%, a Dunántúlon 72,6% (86,8%), az Alföldön 83,5% (93,6%), (a Bányáságban 59,6%), Fiumében 13% és Budapesten 85,9% (94,3%) volt.

1861 óta tizenkilencszer választottak képviselőket az ország választói, mégpedig a mandátumoknak földrajzi megoszlása szerint a következő eredménnyel:

A magyar képviselőház összes mandátumai közül az egyes országtájakra a következő mandátumok estek 1875–1918 és 1920–1935 között:

Ha ezen országos arányszámok segélyével a mandátumoknak az egyes pártcsoportok által egy-egy tájon elért egyes arányszámait vizsgáljuk, vagyis, hogy mikor mely pártcsoport arányszáma haladta meg az országos arányszámot, érdekes törvényszerűség látszik kiütközni.

Az adatsorokból azt látjuk, hogy Fiume 1892-ig kormánypárti, azután pedig 1910-ig – 1896 kivételével – már más pártállású vagy pártonkívüli képviselőt választott. Az északi rész csak egy ízben, 1906-ban választott többségében nem kormánypártiakat, amikor is a kormánypárt mandátumainak 21,7%-a, a többi mandátumoknak 38,2%-a esett erre a részre; az összes többi választásokon mindig a kormánypártra esett a nagyobb arányszám. Ehhez hasonlóan Erdélyben is csak 1906-ban fordult elő egy ízben, hogy a kormánypárt mandátumainak 15,4%-át, a többi pártok mandátumaiknak pedig 22,3%-át szerezték itt meg, a többi tíz választáson (csak ennyiszor volt itt parlamenti választás) mindig a kormánypárt arányszáma volt a magasabb. A Dunántúl csak a Deák-párt (1861–1872), a Függetlenségi Párt (1906–1910), a Keresztény-nemzeti Egyesülés (1920–1922) és a Nemzeti Egység Pártja (1935) érája alatt szavazott nagyobb arányszámban a kormánypárti képviselőkre, míg a Szabadelvű Párt (1875–1905), a Munkapárt (1910–1918) és az Egységes Párt érája alatt többségében mindig a nem kormánypártokra adta le a szavazatát. Az Alföld és a bányásági rész 1920-ig csak egy ízben: 1906-ban foglalt a kormánypárt mellett állást (39,4%-ban) a nem kormánypártok 23,6%-ával szemben, a többi esetben az arányszám mindig a pártoknál magasabb vagy legfeljebb egy ízben (1884-ben) azzal egyenlő; 1920 óta pedig – kivéve az első nemzetgyűlést – a kormánypártnál volt magasabb arányszám, bár ez a szám azóta lassan

csökken. Budapesten a világháború előtt csak kétszer volt a nem kormánypártok arányszáma magasabb: 1878-ban és 1910-ben, míg a világháború után mindig a nem kormánypártok arányszáma a magasabb, bár a kormánypártok arányszáma 1922 óta lassan emelkedik.

A világháború előtti politikai állásfoglalás tükrképét legjobban az 1906. évi függetlenségi párti választás eredménye tárja elénk, amelyben ugyanis az összes részek állásfoglalása pontosan megfordul (így az északi részen a kormánypárt arányszáma kisebb, ugyanígy Erdélyben is, míg a Dunántúlon és az Alföldön a kormányzópárté lett magasabb). Ezt a tényt az alábbi összeállítás még csak jobban szemlélteti, melyben Fiume, Észak és Erdély összesített (1920 óta csak Észak) adatai (I.) állanak a Dunántúl, az Alföld és Budapest (II.) adataival szemben:

A történelmi távlatban elmosódnak az emberek (politikusok, képviselők), a pártagitációk, a választási győzelmek és sérelmezése, a választási jogrendszerek, csak egy tény áll elő törvényszerűséggel, az hogy a magyarságnak politikai állásfoglalása mindig erősen magyar volt s ez az állásfoglalás mindig bátran ki is fejeződött, ha nem is járt mindig számszerű teljes győzelemmel. S mindez az állandó színpompás kormánypártonként nyeri sajátos árnyalati színeződését, mert más és más a kormánypártok arányszáma Deák vagy Tisza Kálmán vagy a függetlenségi koalíció vagy Tisza István vagy a ker. nemzeti koalíció vagy Bethlen István avagy Gömbös Gyula irányította politikai éra alatt, bár az alapszínpompás mindig azonos marad lényegileg.

A tények alapján megállapítható, hogy minden geopolitikai tájnak megvan a maga sajátos politikai színpompája és minden geopolitikailag adott táj lakosságának megvan a maga sajátos politikai érzülete. Arra a kérdésre, hogy részint a világháború előtt és részint a világháború után nagy részben a nem kormánypártok sorában mi színezte ezt a képet, mi jellemezte és alakította ki ezt az érzületet, feleletet az ad, ha a Függetlenségi Párt és a Keresztény (Nép)párt mandátumainak földrajzi és geopolitikai elhelyezkedését nézzük, és a Függetlenségi Pártét 1875–1918-ig, s a Keresztény Pártét 1892 óta máig, mint olyan pártokét, melyek a nem-kormánypártok közül a legnagyobb állandósággal állottak fenn és határozott világnézeti állásfoglalásukkal befolyásolólag is hatottak.

A Függetlenségi Párt mandátumainak elhelyezkedése:

A tényeket feltáró számadatok világosan megmutatják, hogy a függetlenségi politikai ideológia és politikai érzület legerősebben és állandóan az Alföldön gyökerezett, s részben még a Dunántúlon is gyökeret vert. A keresztény politikai ideológia és érzület mindig a Dunántúlon gyökerezett legmélyebben, kivéve 1906-ban, amikor az északi részen aratta a

nagyobb diadalt; a világháború óta pedig Budapest játszik egyre nagyobb szerepet a párt életében.² Ezek az adatok egyben arra is rávilágítanak, hogy ez a két párt jelentős mértékben járult hozzá – a többi pártok mellett – a nem kormánypártok politikai színképének sajátos színeződéséhez, de ugyanakkor csak mindenben megerősítik előbbi megállapításunkat, mely szerint – a különböző választójog és választási (titkos, nem titkos) rendszerek ellenére – minden geopolitikai tájnak megvolt és megvan a maga sajátosan színezett politikai állásfoglalása és sajátosan jellemzett politikai érzülete, amely a választási eredményekben állandósággal, törvényszerűséggel mindig vissza is tükröződik. S ebben a visszatükrözésben élénk társul az a kép, melyet a pártideológiákról az első szakaszban megállapításként elmondottunk. Az életkörülmények s az élet követelményei, valamint a nemzeti múlt tradíciói szabják meg a politikai cselekvés irányát és a politikai életformák milyenségét. S minél inkább távolodnak el egyes pártok attól a kötelességüktől, hogy a nemzeti érdek parsai, részei legyenek, ahogy azt Concha Győző – mint bevezetőnkben idéztük – mondotta, s minél inkább lesznek némely pártok az önérdek egyoldalú követése miatt frakciókká, annál inkább szükségesnek látszik a nemzet életében a politikai egységes erő és erős szervezet, melynek az egyik legaktívabb parlamentáris kifejeződési formája az egypártrendszer.

Összefoglalva az adatok megvilágította tényeket, megállapíthatjuk, hogy a magyar kormánypártok változó politikai ideológiája különböző módon tükröződik vissza a választókerületek geopolitikai adottságaival összefüggő és a különböző területeken lakó és élő lakosság állandó jellegű politikai állásfoglalásának képében, s láttuk, hogy ezen az állandó képen sem kormány, sem ellenzék vagy választójog hetven év alatt lényegileg nem volt képes változtatni, legfeljebb a szavazatok száma tolódott időnként valamilyen irányban el. Láttuk a beszédes adatok bizonyosságát arra nézve is, hogy a kormánypártok erejét mindig a párt belső összetételének szilárdsága adta meg akkor, amikor az az állam és a nemzet iránt határozott tudattal és felelősségérzettel telített hivatási rétegeknek biztosított befolyást. S láttuk, hogy a háromnegyed évszázados magyar parlamenti egypártrendszer a nemzet geopolitikai helyzetének adottságiból és különböző (kül- és belpolitikai, gazdasági és világnézeti) szerteágazó és széttartó irányú törekvések ellensúlyozásának szükségességéből is adódott és adódik; ezen nemzeti ellensúlyozó törekvésnek és szervezőmunkának az eredménye csak hosszabb folyamat során észlelhető lassú haladásként.

A magyar kormánypártok által követett politikai szellemnek, ideológiának és a nemzeti közérdek közötti kapcsolat milyenségére is – közvetve – rávilágítottak a közölt adatok, s láthattuk, hogy nem volt olyan kormány vagy más párt, mely a nemzeti általános

vagy részérdek figyelembevétele nélkül tudott volna fennmaradni, mert a nemzet elevenen él, bár mindig csak az élő nemzetta tagok tettei, érzései és akarásai által.

A magyar népképviselői parlament közel hetvenöt éves életéből emeltük ki a közölt adatokat, hogy a múlt tanulságait és az élet törvényszerűségeit kutassuk s vele az államtant, a történetírást és a magyar jövőt szolgáljuk.

Krisztics Sándor:
Elméleti és gyakorlati politika*

Mínt hogy a politika az emberi életnek az államban való módosulásaiból áll elő, mint tudomány jelenti ezeknek a módosulásoknak elméletét, mint az elmélet alkalmazása jelenti, az életviszonyok rendezésének közvetlen gyakorlati keresztülvitelét. A politika tehát tudomány és gyakorlat, elmélet és funkció együtt. (Így van ez a többi tudományoknál is. A pedagógia elmélet, a közoktatásügy funkció. A közegészségtan elmélet, a közegészségügy funkció.)

Minden olyan ténykedést, mely az összesség érdekét szolgálja, politikainak szoktak nevezni. De minden tudományt is, mely az összesség érdekeivel foglalkozik politikai jelzővel lát el a köznyelv. Ha a politika fogalmában összefut az elmélet és gyakorlati alkalmazás, úgy a szóhasználat inkább az utóbbit tekinti politikának,¹⁵ az elmélet alatta államtant, alkotmánytant, közgazdaságtant ért.

A mindenkori politikai helyzet mindig kritikát vált ki és bizonyos követelmények felállításához vezet, melyek prejudikálnak a jövő számára. Ezek a postulátumok jelentkeznek elméletek felállításában is.

Amint meg van az elmélet, következik annak tapogatódzó alkalmazása, majd elfogadása, végül a megszokás. Ezután újból jobb elméleti megoldás kerül előtérbe.

Az atheni demokrácia ferdeségei nyomán éppen úgy keletkeztek új elméletek, mint az újkorban az abszolút-monarchiák nyomásának megszűnésével kapcsolatban.

Az új elméletek a jövő szükségleteinek formulázásai. Mindig hathatós eszközök a gyakorlati politikus számára.

* Az alábbi szöveg a szerző Politika című könyvének (1931) II. fejezete. A dolgozatot eredeti helyesírással közöljük.

¹⁵ Nelson szerint „politikai a szó legáltalánosabb értelmében mindaz, amit a társadalom külső formájának meghatározott alakítását célozza”. System der philosophischen Rechtslehre und Politik. (1924.) p. 125.

Az élet mélységeiben igen lassan érnek az eszmék. Amint egyik generációról a másikra, íróról íróra átszármaznak, szüntelen formát cserélnek. Egy-egy jelentéktelennek látszó bírálat, új gondolat, idővel felszínre kerülve egész rendszereknek lesz kiinduló pontjává.¹⁶

A politikai gondolkodás nemzetenként is változik. Meghatározza azt a nemzeti sajátos szellem, (Főként a szabadságszeretet, vagy a kényelmes kormányoztatni hagyás), és a történelmi fejlődés.

A nemzeti szellemet legjobban a nagy bölcselők elméleteinek tükrében figyelhetjük meg.¹⁷

Elméleteik bár a politika tudományának egyetemes értékű alkatelemeivé váltak, mégis a legnagyobb mértékben saját nemzetüknek voltak javára. Amint pedig egy elmélet valamely nemzet javára szolgál, gyakorlati értékű is egyúttal. Az elméleti politika nem érne mit sem tételeinek gyakorlati érvénye nélkül.

6. §. A politika tudománya és gyakorlata közötti különbség.

A politika tudománya és gyakorlati alkalmazása között a határvonalat úgy vonhatjuk meg, hogy a gyakorlati politikát az állami életben való jártasságának, tapasztalati ügyességének tekintjük, melynek különböző foka lehet meg az emberben, anélkül, hogy tudományosan valaha készült is volna arra, de van tere a gyakorlati politikában elméleti ismeretek alkalmazásának is.

A gyakorlati politikának nagy jelentősége van az elméletre nézve annyiban, hogy amikor a tudomány még nem dolgozta ki valamely életviszony módosulásának az államban való megoldását, helyes módját, akkor csak viszonylag helyes megoldás következhetik, melynek azonban meg kell történnie. A gyakorlati politikában nincs idő várni a tudományos politika megállapításainak elméleti kidolgozásáram, hanem a helyzetekhez mért, a politikai életben való jártasságból fakadó megoldások következnek.

A gyakorlati politika éppen ezért nemcsak a politikai tudományos készséggel bírók számára, hanem általában az állami életben jártassággal bírók, sőt az átlagember számára is

¹⁶ „Rien n'est mystérieux comme la génération des choses d'esprit.” *Dupont-White. L'individu et l'état. Préface.* P. H.

¹⁷ *Bodin, Descartes, Montesquieu, Voltaire, Rousseau* a francia szellem igazi hordozói és még ma is jellemzői. (*Fleiner: Die Staatsauffassung der Französen.*)

Bacon, Hobbes, Locke, Bentham, Spencer az angol szellem kifejezői.

Wentscher: Englische Philosophie. 1924.

Leibnitz, Kant, Fichte, Schelling, Hegel, Treitschke a német nemzeti szellem oszlopai.

érvényesülési terület. Ez a tényállás a közvélemény, a tömeghangulat gyakorlati politikai hatásában nyilvánul meg legjobban.

Az állam kormányzása a közvélemény állandó ellenőrzése alatt áll. *Bryce* úgy állítja ezt be, hogy „a közvélemény egy atmoszféra fajta, friss, üde, napfénnel teljes, ... és ez a napfény megöl sokat azokból a veszedelmes gombákból, melyek ott teremnek ahol a politikusok összegyűlnek”.¹⁸

Lincoln Ábrahám is úgy találta, hogy „közvéleménnyel az oldalán minden sikerült, a közvéleménnyel szemben semmi”.¹⁹

A politikai elméletek, melyek átmennek a köztudatba is, vagy magyarázzák és indokolják a fennálló állami intézményeket, vagy bírálják azokat s jobb intézmények kigondolását tartalmazzák.

Még a legelvontabb bölcsekedés sem tud elszakadni az adott intézményektől, mert minden gondolkodó korának gyermeke.

Plato a görög város államok dekadenciájának korában a demagógok ellen jött rá a bölcsek által kormányzandó ideális állam elméletére.

A politikai elméletek általában visszatükrözik és magyarázzák a tényleges politikai helyzet motivumait. De a politikai elméletek befolyásolják is az intézmények fejlődését.

Az elméletek megelőzik, másszor követik a megfelelő intézmények mibenlétét, így azoknak okai és eredményei is lehetnek. Új viszonyok, új elméleteket szülnék. Viszont új elméletek szerint sokszor alakulnak a helyzetek.

A gyakorlati politika megold olyan helyzeteket is, amelyeket a tudomány szerint megoldani már csak azért sem lehet, mert adott időpontban még nincsenek a megoldásra nézve tudományos ismereteink. Sőt a gyakorlati politika állapítja meg, hogy az elmélet mily fokban érvényesüljön.

A politikát így lehet az állami életben lehetségesnek, a megvalósíthatónak tudományaként felfogni. Ez volt már *Aristoteles* szerint is, amikor a görög felfogás az igazi hazafit a jó politikusban látta, aki mindig tökéletesíteni képes az államot, kiindulva az adott helyzetekből. A görög hazafiság egyúttal a politikai lehetőségekkel való elszámolásban és azok kihasználásában nyilvánult meg. Ez azonban egyúttal *mérsékletet is jelentett* az állami ügyek intézése körül, mert a politikai műveltség az állam iránti kötelességeknek is helyes ismerését tartalmazta.

¹⁸ *Bryce*. American Commonwealth (1910.) Vol. H. p. 367.

¹⁹ „With public sentiment in its side, everything succeeds: with public sentiment against it, nothing succeeds.”

A tudományos politika mindig mérséklően fog hatni a gyakorlati politikára. Azért jó, ha a gyakorlati politikus egyúttal tudományos politikai készséggel is bír.

Legújabban Kurt *Riezler* indokolta, hogy ami nem valósítható meg, ami fantázia, utópia, mind az nem tartozik a politikához. A politikában minden elméletnek az értéke a megvalósíthatóság ismervétől függ.²⁰

Ily értelemben a politika nem más, ahogyan azt *Ostroald* is fogalmazta,²¹ mint az emberi tökéletesedés technikája, az a társadalmi tevékenység, mely az együttélő embercsoport önfenntartására, hatalmának továbbfejlesztésére vonatkozik.

Az a körülmény, hogy a politika tudományánál nem csupán megismerés van jelen, hanem a helyzetek alakítása és formálása is a politikusra van bízva, okozza azt, hogy az elmélettel versenyezni látszik a gyakorlat. Amidőn a nemzet életére vonatkozóan keressük a leghelyesebb, legtökéletesebb berendezési és szervezési módokat, akkor elméletileg állapíthatjuk meg a nemzetben együttélő összesség életének valamely irányban való előmozdítása lehetőségét. Ha ez az elmélet megvalósíthatatlan, akkor azt utópiának tekintjük, ami jelentőségét minimumra szállítja le. Ha a kigondolt lehetőség megvalósítható, akkor az elmélet próbája a gyakorlati alkalmazás lesz.

Burke szerint a rosszul kormányzott államban megállapítható az a szimptoma, hogy népében meg van a tendencia az elméletek felé való forduláshoz.

Legújabban pedig Leslie *Stephen* még tovább megy és azt tartja, hogy a politikai elméletek megjelenése általában előjele a közeledő változásnak, a fejlődő forradalomnak.²²

A politikai elméletek összehozzák az ugyanúgy gondolkodó embereket, de míg egyrészt pontos fogalmi megállapításokhoz vezetnek s így gátat vetnek a demagógiának, másrészt az elméletek vakítanak is és tömegeket lehet velük mozgásba hozni. Mindenképen a politikai elméletek magyarázatot adnak a történelmi események indokolásához, betekintést engedve abba a szellemi atmoszférába, melyben az események lefolytak.

Az elméleti megoldások kigondolása bizonyos fokig tapasztalaton is nyugszik, amit a politika tudománya számára viszont a gyakorlati politika tényei adnak meg. Így akik a politika tudományát a gyakorlati alkalmazhatóság síkjából tekintik és arra helyezik a fősúlyt, azok előtt a politika nem lesz más mint szellemi képesség, az államot és a közéletet megérteni és ezen megismerés alapján az államban és a közéletben közreműködni.

²⁰ Riezler, Kurt. Die Erforderlichkeit des Unmögliche. Prolegomena zu einer Theorie der Politik, und zu anderen Theorien. (1923.)

²¹ *Ostroald*. Forderungen des Tages. (1910.)

²² *Stephen*. L. A history of English thought in the 18th Century.

Minthogy pedig az államban és a közéletben való részvétel nem más mint az egyén hatalmi tényezővé válása embertársai irányítására, ezért a gyakorlati politika „törekvés a hatalomban való részesedésre, vagy a hatalom megosztásának befolyásolására az államon belül, vagy az államok között”.²³

A gyakorlati politika túljár az elméleti megállapításokon, melyeket az államtudomány felismer. Lerontani nem tudja azokat, de könnyen túlteszi magát rajtuk. Viszont a gyakorlati politikus zsenijével különböző helyzetekben feltalálja magát és így új törvényszerűségek alapját vetheti meg. Kétségtelen, hogy a politika tudománya a gyakorlati politikusok által elért eredményekből is merít.

A politika tudománya elvont törvényszerűségek megállapításával foglalkozik. Ezeknek alkalmazása alkotja a gyakorlati politikát. Ez azonban már nem tudományos működés, hanem alkotó teremtő működés. A gyakorlati politikai kérdések megoldásával való foglalkozás irodalmi műfaja a *publicistika*. A publicistika a politika tudományának történeti fejlődésében jelentős szerepet foglal el. Mondhatni a politika tudománytörténete alkalmi megoldások érdekében írott, tehát publicistikai művek sorozata. Ezekben a művekben azonban természetszerűen foglaltatnak már általánosítások, törvényszerűségek megállapításai. Minden ilyen tétel már nem egy-egy történelmi időszak politikai problémáinak megoldásával maradt kapcsolatos, hanem általánosított. A publicistikában már benne rejlik a politikának bizonyos fokú tudományos művelése, Bizonyos alkalmi cél megoldására a publicistika mindenkor figyelembe vette a politika tudományának megállapításait.

Ha a gyakorlati politika alatt teremtő új értékeket alkotó vagy ezekre törekvő és fenntartó tevékenységet értünk az állam érdekében, úgy ez a teremtő tevékenység új értékek és formák létrehozatala által valóságos művészet.

Ilyen értelemben nevezik a politikát államművészetnek (*Staatstkunst*). Így tartja ezt *Bluntschli*, – a politika inkább művészet, mint tudomány, amihez *Burke* azt fűzi hozzá, hogy a politika a legmagasabb méltóságú és jelentőségű művészet, melynél a siker a történelem alapos ismeretétől és tanulmányozásától és az emberi természet mélyebb ismerésétől függ.

Minden praktikus politikai ténykedésben is azonban bizonyos gondolkodási, elméleti elem is van. Minden művészet bár bizonyos képességet, talentumot, értékes lelki adottságot kíván, mégis csak a hosszú tapasztalaton nyugvó eredmények figyelembevételével tud valóban műalkotást hozni létre és nem kontár munkát. Továbbá, a művészetekben is korszakról-korszakra átöröklődő irányelveket találunk, melyeket mint szent hagyományokat

²³ Weber, Max. *Politik als Beruf*. Gesammelte politische Schriften. (1921.) p. 397.

tartanak be az utódok. A művészetek számára is bizonyos felismerések mint elméleti eredmények már eleve adva vannak. Ha ezt a tényállást a gyakorlati politikusra vonatkoztatjuk, úgy minden politikusnak és államférfiúnak magáévá kell tenni azokat az elméleti alaptételeket, melyeket a politika-tudomány évszázados tapasztalatokból leszárt.

A gyakorlati politikus teremtő tevékenysége az előtte tudatosan ismert, vagy öntudatlanul követett, de már adott elméleti szabályok alapján folyik le. Az bizonyos, hogy elméleti politikai tudással, még nem lesz valaki nagy államférfiúvá, de megfordítva is áll, hogy csak az ügyesség, éleslátás, határozottság még magukban nem elegendők a jó politikus portréjához.

Elméleti politikai ismeretek nélkül a gyakorlati politika csak rutin.

A politikában nagy szerepet játszik az alkalmilag célszerű, az alkalmilag legmegfelelőbb megoldásnak, azaz az alkalmazkodásnak a kérdése. A tudománynak pedig a fő jellemvonása, ami az ügyességtől, mesterségektől megkülönbözteti az, hogy általános igazságokat keres, egyetemes célra irányul, teleologikus.

Alkalmazkodni annyit tesz, mint valamely különös helyzetben magunkat fenntartani.

Az ügyesség annyit tesz, mint egy váratlan helyzetet kihasználni.

Az alkalmi célszerűség jelenti egy gondolatnak bármily úton-módon való megvalósítását.

Minderre vonatkozóan hasztalan keresünk általános igazságokat. Az egyes helyzet annyira eltérő a másiktól, hogy a konkrét rendezés inkább ügyességet, mint tudást igényel. Viszont az állandó, helyes rendezésnek az általános igazságokból kell kiindulnia.

Alkalmazkodás, ügyesség és célszerűség sohasem lehetnek irányadó elvek az államban, hanem csakis az erkölcsi, jogi, vallási, gazdasági tekintetek mellett lehet alkalmazkodni.

Nagyon sok olyan körülmény van az állami életben, melyeket csakis tanítani lehet, melyek a személyes tapasztalás határán túl vannak. Ha pedig ezeket tanítjuk, akkor nem lesznek államférfiak, akik számára a személyes tapasztalat az állami életben nem volt lehetséges. Viszont ha politika nem taníthatnák, ezek ki volnának zárva az állami élet tudományos ismeretéből. A politika tudományának taníthatósága állítja azt leginkább szembe a gyakorlati politikával, melynek mint ügyességnek tudománya egyébként nem lehetne.^{9a}

7. §. A politika cselekvés tényezői és a politikai beszámítás.

^{9a} A gyakorlati és elméleti politika viszonyát behatóan fejtegeti irodalmunkban Kérészy Zoltán: a politika mint művészet és tudomány (1926.)

A gyakorlati politika konkrét cselekvésben nyilvánulván meg az összesség érdekében, tényezői nem csupán egyes emberek, hanem tényező maga a szervezésre váró embertömeg is.

Az egyént, mint politikai tényezőt, a következő szerepkörökben látjuk:

1. mint uralkodót,
2. mint vezért (pártvezért),
3. mint megbízottat (képviselőt),
4. mint állami és önkormányzati hivatalnokot,
5. mint állambölcsest.

A tömeg mint szervezésre váró politikai anyag, szellemi közösség formájában (*nemzet*) és jogi szervezetében (*állam*) tényezője a politikai cselekvésnek.

A tömegakarat fikciójának alkotója a vezér. A jó vezér mindig úgy mutatja, hogy a tömeg kívánsága szerint cselekszik, még akkor is, ha a tömegakaratnak ő a formulázója. Először meg kell győzni a tömeget, többséget kell szerezni és azután következik a kisebbség kényszerítése.

A vezéri képesség a vezetettek alkalmazkodásra való bírásán nyugszik. Ezért a vezérnek a vezetettek törekvéseit és céljait kell felismerni és megvalósítani tudni.

A hivatott vezér a legnagyobb értéket jelentő szerepet tölti be az emberek között, s hatalma nyilvánvaló embertársai felett.

A tényleges vezér is a legnagyobb hatalmat jelentheti a társas együttélésben, de nem szükségképpen a legnagyobb értéket is.

Vezető tényezőkként látjuk a nagy államférfiakat, akik megszemélyesíthetik az egész államot, nagy szónokokat, valamely társadalmi osztály képviselőit, valamint a valláshirdetőket.

Mindig voltak hivatásos politikusok. Ezek száma sohasem volt nagy. Mégis a tömeg az ő irányításuk szerint helyezkedett el a politikai akciók tekintetében.

Max *Weber* állította fel a „*kis szám*” principiumát a politikában, miszerint csak kevés embere szerepel mint vezető, akik akár a tömeg nevében, annak megbízottjaként, vagy hivatalból, kötelességszerűen, vagy saját hatalmuknál fogva önállóan irányítják a tömeget.²⁴

²⁴ A képviselők nagy tömege pl. Angliában csak mint néhány vezér „*leader*” követője szerepel, kik a kormányt alkotják és vakon engedelmeskednek ezeknek, míg sikereik vannak. Max *Weber*: Parlament und Regierung. Politische Schriften. P. 167.

A tömeg politikai értelemben Nagy Napoleon szavaival jellemezve olyan „mint a víz, mely bármilyen edény formáját felveszi, melybe beleöntik: ha azonban nem öntik edénybe, úgy bizony céltalanul és haszontalanul szétfolyik”.

Egészen más jelentősége van azonban a nemzeti öntudat erejével összetartó tömegnek. A nemzeti öntudat, mint hazaszeretet, az állami intézmények elfogadásában és fenntartásában nyilvánul meg. Az az edény, melybe a tömeg elhelyezkedik adva van. A kérdés az, hogy megfelel-e a szervezet, az együtt tartó erő, a tömeg nemzeti érzésvilágának. Ezért tényezője maga a tömeg is nemzeti és állami formájában a politikai cselekvésnek.

Az államférfi nagysága nem egyedül az ő kívánságát jelenti, hanem az általa vezetett nemzet nagyságát is. Politikailag képzetlen nemzet polgárai körében a nagy politikus nehéz terhet vonsoz, – a *meg nem értés* terhét. Igazi tehetségét sem fejtheti ki teljesen, mert akadályozza a kicsinyesség. Ha a vezető politikus a nép akaratából az, akkor az ő nagyságát népének politikai képességei határozzák meg. Ezért egy nemzetnek sem lehet nagy államférfia, míg maga a tömeg műveletlen.²⁵

Mihelyt az emberi együttélés nem csupán mibenléte, állapot mivolta tekintetében vizsgáljuk, hanem az egymásra vonatkozók, a nemzettagok, a fejedelem, tisztviselők, képviselők, szavazók, polgárok, ténykedése szempontjából, akkor a dinamikus cselekvés áradatában felvetődik a kérdés, vajjon bizonyos eredmények létrehozása, vagy bizonyos állapotok módosítása, illetve változatlanul hagyása, mennyiben róható fel hibául, vagy egyenesen bűnül a politikai cselekvés tényezőinek. Hiba keresők mindig lesznek. Éppen úgy lesznek politikusok is. Köztük támad a politikai beszámítás problémája.

A siker a fő a politikában. Mindig ehhez mérjük a politikai ténykedést. A siker azonban csak akkor következhetik be, ha a cselekvés helyes volt, azaz ha mindannak figyelembevételével történt, ami a dolgok lényegéhez tartozik.^{11a}

Meinecke megkísérelte vizsgálat tárgyává tenni az államférfiak politikailag releváns cselekvéseinek okát.²⁶ Nem derítette fel azonban, hogy hogyan vitték keresztül eszméiket.

Pedig a politikában fontosabb annak az ismerete, hogy miképpen jön létre a politikai cselekvés, milyen tényezőktől függ, milyen erőkből tevődik össze, milyen összefüggés van a hatalmi alakulatok és a cselekvés között.

²⁵ *Blinder* (Philosophie des Rechis. P. 547.) Állam-pedagógiáról (Staatspädagogik) is szól, ami alatt a népnek politikai öntudatra való nevelését érti.

^{11a} Ezt a tételt ugyancsak *Nagy Napoleon* állapította meg.

²⁶ *Meinecke* tárgyalja Campanella, Spinoza, Puffendorf, Hegel, Fichte, Ranke, Treitschke, Macchiavelli, Nagy Frigyes véleményét saját politikai rendszereik felől. *Die Idee der Staatsraison*. (1924.)

Ha azt kérdezzük, meddig terjedjen az állam hatalma, össze kell-e hívni az uralkodónak az országgyűlést, ki legyen választó, megengedett dolog-e a forradalom stb., akkor mindezeket a kérdéseket mégis bizonyos általános elvek, a politika tudományának ismérvei alapján lehet csak eldönteni.

Az elvi megállapítás szempontjából a politikai cselekvés mértéke az, vajjon megegyezik-e az állam céljával, jogilag és erkölcsileg megengedhető-e?

Célszerűségi szempontból a politikai cselekvés mértéke az, hogy megéri-e bizonyos eszközök alkalmazása a cél elérését, vagy nem helyesebb-e bizonyos eszközök alkalmazásától eltekinteni és a célt megvalósíthatatlanul hagyni. A foganatosítás körüli eljárás szempontjából a politikai cselekvés mértéke az előírt formák betartását, a jogszabályok tiszteletét jelenti.

A politikai cselekvésnek is alkalmazkodnia kell a jog és az erkölcs elveihez. Követelmény, hogy a politikus minden cselekvésében szemelőtt tartsa a jogszerűséget és az erkölcsöt.

A politikai beszámítás éppen ezért a politikai cselekvés erkölcsi és jogi alapjainak figyelembevételét jelenti.

8. §. A politika és az erkölcs

A politika tudományának egyik feladata, hogy kimutassa, miszerint még az alkalmazkodás és célszerűség tekintetei mellett is miképpen érvényesülnek az erkölcsi és vallási, jogi és gazdasági elvek az államban. Ha a célszerűség és alkalmazkodás a gyakorlati politikai megoldások főjellemvonása, mégis a politika az erkölcsnek a közéletben való érvényesülésén épül fel.²⁷

²⁷ Az erkölcs mibenlétére nézve négyféle felfogást különböztethetünk meg:

1. A *theológiai* felfogás szerint az erkölcs nem más, mint az isteni kinyilatkoztatásban foglalt parancsok összege, melyeket az ember mint valamely vallásfelekezet híve tart be. Az erkölcsi rendszerek vallási rendszereknek képezik hitelvi alapjait.

2. A *racionalizmus* egyik iránya szerint az erkölcs az emberrel vele született oly képzetek összege, melyek őt az együttélésre alkalmassá teszik, mert az ember része a világszellemnek s az örök világrend követeli ezt így. A racionalizmusnak másik iránya szerint az erkölcs azoknak az együttélési szabályoknak az összege, melyek az ember számára az *esze* által a világ csodálatos harmóniájából vezettetnek le. Az emberi ész alapján kigondolt erkölcs a világ szellemet, az örök világrendet tekinti az erkölcs forrásának.

3. Az *autonom erkölcs* felfogása szerint az erkölcs olyan magatartási szabályok összege, melyeket az ember maga ad magának. Minden ember keresi az *erkölcsi ideált*, mert erkölcsös élete teszi őt tökéletessé. Erkölcsi ideál azonban csak egy van. Ehhez minden embernek magának kell eljutnia. Éppen ebben van az erkölcs jelentősége, mert az erkölcs autonom volta nem azt jelenti, hogy mindenki alkossa meg magának az erkölcsi szabályokat, hanem, hogy az ember szabadon keresi és szabadon tartja be az erkölcsi szabályokat.

4. Az *evolúciós* elmélet szerint az erkölcs a társas együttélés következményeképpen támadó magatartása az embereknek. Az erkölcs történelmi fejlemény, mely – társas együttéléssel együtt fejlődik.

Akik a politika és az erkölcs között ellentétet keresnek, azok olyan problémát vetnek fel, amely nem is létezik. A kérdés nem az, hogy a politika és az erkölcs összeegyeztethető-e, hanem az, hogy emberek meg tudják-e tartani ennek a szükséges egyezésnek a követelményeit.

Ami zavaró momentum mutatkozik, az abban nyilvánul meg, hogy az erkölcs követelményei az államban más körben érvényesülnek, mint nem az államra vonatkozóan. Ez azonban nem csupán az államra nézve áll így. Mert az erkölcs követelményei másképpen érvényesülnek a család tagjaira egymás között, mint a családon kívül álló emberrel kapcsolatban. A baráti viszonyban állók között ismét mást követel az erkölcs, mint a baráti viszonyban nem állóktól.

Az erkölcs ugyanaz, csak érvényesülési köre más.

Amikor a politika és erkölcs viszonyát keressük, nem az vizsgálendő, hogy van-e a kettő között viszony egyáltalán és hogy alá van-e rendelve az egyik a másiknak? Amit tudnunk kell, az az, hogy az állami élet terén egyes tettek, tények megengedhetők-e, amelyek a magánéletben nem engedhetők meg. A politikai cselekvés, amely az erkölcsi törvény megszegésével jött létre, de az állam érdekeinek előmozdítását célozta, igazolható-e? A hazaárulás erkölcsetelem de a politikus saját hazája érdekében felhasználhatja-e? Ha valakinek saját hazája és idegen állam iránti kötelességei összeütköznek, az idegen ország iránti kötelesség megsértése ellenkezik-e az erkölcs elveivel? Szabad-e az államnak ölni, akár bírói ítélet, akár háború viselése által? Az állami életnek különös természetű indokolja-e az általános erkölcsi elvektől való eltérést?

A politika és erkölcs összhangja sokáig nem volt kétséges a politikában. A görögöknél úgy, mint a rómaiaknál, valamint a középkori skolaszticizmus bölcsőinél a politika és erkölcs mint egymást kiegészítő részek, mint a különös és az általános állanak egymással kapcsolatban.

A tűnődés viszonyuk felett csak a XV. század végén, a renaissance-al kezdődik, a nemzeti államok kialakulásával, a feudalizmus zavaiból való kiemelkedés alkalmával.

A feudális kisuraságok kényuralma által darabokra tépett nemzetek eszmélése az igazi renaissance. Ennek a nemzeti ébredésnek alapgondolata az volt, hogyan lehet egységes nemzeti létre jutni, hogyan lehet a kis uraságok önkénye alól kiemelkedni.

Először Spanyolországban sikerült az eszme megvalósítása. Azután Franciaország és Anglia következnek. Németországban alig halad az egységesülés mozgalma. A legszomorúbb helyzetben azonban éppen a művészetek renaissance-ának hazája, az európai civilizáció zászlóvivője, Olaszország van. Ez az Olaszország, melynek a XV. sz. végén kifejlett irodalmi

nyelve van és a művészetek terén utolérhetetlen alkotásai, – az állami élet tekintetében a célszerűség és alkalmazkodás irányelvei szerint való berendezkedést mutat. Városok és földbirtokos urak versengése minden alkalmat saját javukra kihasználni és az eszközök megválogatása nélkül sikert elérni, volt a politikai alapelv. Ez a helyzet onnan eredt, hogy az általános erkölcsi elvek s ezek nyomán a jog követelményei nem tudtak meggyökeresedni Olaszországban.

Ily körülmények között lép fel Niccolò *Machiavelli*, s ennek a nyomorult erkölcstelen állapotnak, biztonsághiánynak megszüntetését követeli. De a renaissance embere semmire sem ment volna prédikálással, jó törvények meghozatalának ajánlásával, az erkölcs érvényesülésének hirdetésével, mert erre ugyan senki sem hederített volna. Azt ajánlotta tehát, hogy az *erőszak teremtette helyzetet erőszakkal kell rendbehozni*. A rendre, a nemzeti egység helyreállítására törekvő erőszak se riadjon vissza semmiféle eszköztől. Olaszország szent egységéért, a nemzet boldogulása érdekében ajánlja *Machiavelli* Medici Lorenzónak, hogy legyen erőszakos és nyúljon bármilyen eszközhöz.

Itt támad először az elméletben az a gondolat, hogy a politikai gyakorlat erkölcstelen eszközökhöz is nyúlhat. És ettől kezdve a csalás és vesztegetés, ravaszság és képmutatás, igazolt eszközeivé válnak a gyakorlati politikának.

Ha azonban *Machiavelli* téved abban. Hogy erkölcstelen úton is lehet eredményt elérni az államban, úgy tévedése enyhítendő olyan értelemben, hogy csakis a legszentebb célért, az olasz nemzet egységéért, szabadságáért és biztonságáért tartja ezt az elvei alkalmazhatónak. Minthogy törekvése végső fokon erkölcsös volt, habár erkölcsös célja elérésében az eszközök tekintetében tévedett, még őt sem lehet odaállítani, mint aki a politikát az erkölcstől elválasztotta volna.

Erkölcstelen politikai gyakorlat útján állandó állapotok létesítése, nyugodalmas fejlődés megalapozása, sohasem volt lehetséges. Erkölcstelen eszközökkel sohasem lehetett elérni azt, amit elérni kívánt a politikus. A politikát az erkölcstől elválasztani nem lehet, közöttük elvi ellentétet állítani veszedelmes tévedés, mert ha a politika az erkölcs kijátszását jelenti, minden lehet, csak a nemzet életének irányításával foglalkozó tudomány és tevékenység nem.

Kant categoricus imperativus erejével, mint a társas együttélés alaptörvényét hirdette, hogy „az igazi politika egy lépést sem tehet anélkül, hogy az erkölcs előtt meghajolt volna”.²⁸

²⁸ „Die wahre Politik kann keinen Schritt tun, ohne zuvor der Moral gehuldigt zu haben.” *Kant*: Zum ewigen Frieden. P. 198. Idézi *Waldecker*. Archiv für Rechts und Wirtschaftsphilosophie. Bd. 17. p. 241.

Az úgynevezett *reálpolitika*, mely az államférfit minden erkölcsi felelősség alól felmenti, a nagy tömegre nézve rossz hatással van. Ezért megdönthetetlen *Ratzenhofer* tétele: „Az erkölcsileg bátrak a politikában, azok az igazi aristokratái az emberiségnek, uralomra és vezetésre azok hivatottak.”²⁹ Ide vág *Treitschke* hatalmas erejű mondása is, hogy: „*az erkölcsnek politikává kell lennie, hogy a politika erkölcsi legyen, azaz a politikusnak fel kell ismernie, hogy az erkölcsi ítélet az állam felett az állam természetéből és céljából és nem az egyes emberekből meritendő*”.^{15a}

Hogy mégis nagy ellentét tapasztalható ma is a politika és az erkölcs között ez onnan van, mert az állami életben sem történik mindenkor az erkölcsi elvekhez alkalmazkodás, éppenúgy, mint ahogyan a magánéletben is könnyen megszegik az erkölcsi törvényeket.

A cél nem szentesítheti az eszközt soha, még ha egy nemzet boldogulásáról van is szó. Az utóbbi körülmény legfeljebb minősítőleg hat ki a tétel helytelenségének enyhítésére. A hazaárulás erkölcstelen, még ha saját hazánk érdekében követjük is el, Ha kötelességeink vannak idegen állam iránt. Úgy erkölcstelen, ha hazánkra való tekintettel nem teszünk annak eleget. Csalás és vesztegetés a politikában állandó eredmények létesítője nem lehet. A ravaszság és képmutatás eszközei csak időleges megoldáshoz vezetnek. Az állami életnek nem lehet olyan jelleget tulajdonítani, mely az általános erkölctől való eltérést megengedné.

A cél sohasem szentesítheti az eszközt azért, mert rossz eszköz még a jó céltól is eltávolítja az embert és minél tisztább a cél, melyet tisztátalan eszközökkel kívánunk elérni, annál végzetesebben tompítja le a lelkiismeret a rossz eszköz használata és a jó cél szem előtt tartása mellett a rossz eszköz lealacsonyító hatása fog diadalmaskodni a lelkeken.

Míg az egyén erkölcsi felelősséggel tartozhatik, – mondják, – egy nemzetet azonban nem lehet felelősségre vonni; míg az egyén erkölcstelen tettért vezekelni fog, – egy államtól nem lehet vezeklést követelni. Ez a megállapítás sem áll meg, mert bizony a nemzettek sokszor vezekelnek erkölcstelenségeikért, melyeket vezetőik követtek el.

Gladstone tétele, hogy „*ami erkölcsileg ártalmas, semmiképen sem lehet politikailag helyes*”. Nem lehet azért, mert az erkölcsiség az egyetlen biztosítéka minden politikai jelentőségű ténykedés állandó és áldásos eredményének. Az erkölcs maradéktalan érvényesülése nélkül az egész emberi élet, így a nemzetek élete is nagy káosszá válnék.

Felhozzák ezzel szemben, hogy az erkölcs mellett elegendő megkötést foglal magában a jog, mint az emberi magatartás szabályozásának minimuma, minek még erkölcsi megkötés is, mely az emberi magatartás szabályozásának maximumát tartalmazza!

²⁹ *Ratzenhofer*: Positive Ethik. P. 260.

^{15a} *Treitschke*. Politika. (1897.) Bd. I. p. 105.

Erre az a válasz, hogy a jog nem azért minimum, mert kevesebb jogszabály van, melyek meg vannak írva, míg az erkölcsi törvények az emberi lelkiismeretben vannak mind meggyökerezve, – hanem azért, mert a jogszabályok be nem tartása esetén konkrét büntetés következik, míg az erkölcsi szabályok be nem tartása esetén nincs konkrét büntető szankció, de a lelkiismeret szava annál inkább szenvedtetni az embert.

Az egyéni erkölcs és állami erkölcs szétválasztása is téves. Ez lélektanilag sem lehetséges. Minthogy az állam egyénekből áll, az állami erkölcs azért nem lehet más, mint az egyéni erkölcs, mert ha az egyén erkölcsös kíván maradni, nem lesz erkölcstelen még az állam kedvéért sem.

Björnson-nál olvassuk, hogy „mondom nektek, az olyan állam, mely olyasmire teszi rá a kezét, ami nem jár neki, köszörüli a tolvaj vasát, élesíti az előljáró kormány önkényét s elüzi jogából a lelkiismeretet a családban és társadalomban”.

9. §. A politika és a jog.

Az emberi együttélésnek az erkölcsön kívüli szabályozója a jog. Míg azonban az erkölcs belső szabályozója az emberi életnek, addig a jog külső szabályozását tartalmazza annak. A törvényhozó jogalkotó mindig adva van, az ember kész szabályokat kap, melyek betartását illetően külső kényszer alatt áll. Mint ilyen azonban a jog az emberi emelkedésnek, tökéletesedésnek is eszköze, amikor a gyengének rendelkezésére áll a hatalmassal szemben, amikor a gyengék védőjeként szerepel s így a társas együttélésben az ellentéteket kiegyenlíti. A jogszabályok igazi érvényessége akkor áll be, ha az ember éppen úgy alkalmazkodik azokhoz, mint az erkölcsi szabályokhoz. A jogszabályok általános elfogadása maga is erkölcsi alapon kell, hogy nyugodjék és nem félelmen, a kényszerszertől való tartáson. Mint ilyen, a jog az embereket célszerű magatartásra vezeti és az egymással való együttműködésüket lehetővé teszi. A jog védi is az erkölcsöt és annak minimális érvényesülését biztosítja. *Stammler* szerint *a jog és az erkölcs között véd- és dacszövetség van.*³⁰

A jog azáltal, hogy állandóságot teremt, olyan, mintha megmerevedett célszerűség volna. Az életviszonyok rendezését a jog egységesen viszi keresztül és kikényszeríti, ha valaki ellenkeznék. Minthogy azonban van egy másik célszerűség is, mely nem az együttélő összes emberek szempontjából indul ki, hanem az egyes ember szempontjából, azért ha ez az általános célszerűség sok embernek már nem felel meg, úgy a viszonyok változása révén

³⁰ *Stammler*, Rudolf. Die Lehre von dem richtigen. Rechte. (1902.) p. 87.

célszerűtlenné válik a jog. Ekkor azután az új helyzetnek megfelelően más célszerűség szerint alakítandó a jog. Az egyes emberre vonatkozó célszerűség áll szemben az összességre nézve a célszerűvel.

Ez a körülmény okozza annak az elvnek hirdetését, hogy a jog nem lehet a politikai cselekvés feltétlen korlátja. Nem lehet az azért, mert a jog csak bizonyos időben és meghatározott viszonyokra nézve tartalmaz helyes megoldásokat. Ha nem módosul olyan gyorsan, mint az élet, úgy a politikusoknak kell a jogon való változtatást eszközölni. A jogról az is állítható, hogy formájánál fogva csak tökéletlen szabályozása lehet az emberi életnek, mert nem lehet soha teljes. Éppen ezért a jog fejlesztése a gyakorlati politikusoktól függ. Már pedig a jogot nem lehet másként fejleszteni, mint hogy a gyakorlati politikus a jogszabályokon túlteszi magát. Egyenesen a jogszabályok megszegése tehát azok fejlesztése.

Még *Ihering* is azt igyekezett kimutatni, hogy a jog alakulásánál célszerűségi elvek érvényesülnek és minden jog a célszerűség gondolatán alapszik.³¹

Célszerűség azonban kétféle lehet. Vagy az embernek nagy tömege számára jelent célszerűséget, amikor az tárgyilagosan eltekintve az egyes ember külön érdekétől, nyer megállapítást. (Pl. célszerű, hogy a hitelező az adóstól megkapja a kölcsönt, ezt az emberek legtöbbször elismeri.) ez a célszerűség nyilvánul meg a jogban.

A célszerűség másik faja már nem az összesség szempontjából indul ki, hanem csupán az egyes ember szempontjából. (Pl. az adósra nézve nem célszerű, hogy fizetnie kell.) Így a joggal szemben nem a célszerűség áll, hanem az egyénnek anyagi érdeke.

Amíg a jog fennáll, addig a politikus attól nem térhet el. Semmiféle célszerűségért sem teheti túl magát a politikus a jogon, mindaddig míg az, az államakarat változott megnyilvánulásként át nem alakul. Az állam akaratát elsősorban magának az államnak és a törvényhozóknak, a politikusoknak kell betartani. Egyébként önmaguk a politikusok rombolnák össze azt, amit felépítettek.

A jog mindaddig feltétlen korlátja a gyakorlati politikai cselekvésnek is, míg jogszerűen át nem alakul az állam akaratára. A politika ezért nem állhat ellentétben a joggal. A politika lényegének a jog is alkateleme.

Továbbmenőleg, a jog biztosítja az emberi együttélésben az erkölcsnek legalább külsőleg, formálisan való érvényesülését. A jog a *minimumot* jelenti, amit az embernek be kell tartania, hogy az emberi együttélés lehető legyen. Az erkölcs viszont a *maximuma* annak, amit az embertől elvárható a társas együttélés lehetősége érdekében.

³¹ *Ihering. Zweck im Recht. (1887–1883.) Bd. 1–2.*

A politikától a jog éppen úgy elvonatkoztatathatatlan, mint az erkölcs. Amidőn a gyakorlati politika hatását vizsgáljuk a jogalkotásra, akkor *Rousseau* tétele nem hagyható figyelmen kívül, miszerint „*egy nemzetből nem lesz más, mint amit kormányának természete csinál belőle*”.³²

Egyedül a német irodalomban merült fel a jognak a politikával való szembeállítás. Robert *Mohl* és követőinek elmélete szerint az állami élet állandóságát a jog szabja meg, míg az államnak múltó életét a politika.

Ezzel szemben kézenfekvő, hogy a jog éppen a mindennapi életnek segédeszköze és ezért szükségképpen a múltó mindennapi életre kell alapítva lennie. Viszont, a politika az egyetemes irányító tényező az államban. Nem a múltó élet, hanem a jövőendő kijelöltje. Nem hiába tartották a nagy politikai gondolkodók a jó törvényhozást a legfontosabbnak az emberi együttélésre nézve.

Amint az erkölcs nem választható el a politikától, éppen olyan jelentős szerepe van abban a jognak is.

A politikában azonban a jogot nem a törvényhozó munkája szempontjából, hanem az egyetemes érvényesülés szempontjából kell tekintenünk. S ekkor a kételyek a jog és politika viszonyára nézve megszűnnek.

Amennyiben az állam a legfőbb kényszerítő hatalommal rendezett emberi közület, melyben a rend a jogon nyugszik, melyet az állam kényszerítő hatalommal tart fenn, úgy a jog és az állam egyszerre vannak adva, egymástól elválaszthatatlanok.³³ A politikusnak érvényesülése az állami életben a jog alkotásában való közreműködésében éri el tetőpontját.

Az emberi együttélés erkölcsi és jogi rendjének a politikával való összefüggése arra mutat, hogy a hatalom, mely az emberek között természetsszerűleg érvényesülni kíván, miképpen szorúl korlátok közé.

Ihering a jogot a *hatalom politikájának* nevezte.³⁴ Ebben a tételben az a nevezetes tényállás rejlik, hogy a jog eszköz arra, hogy a természetes hatalom korlátjául szolgáljon s a hatalmat, ha a jog korlátain túl hat, jogtalan hatalomnak tekintse az ember. Ha a jog a hatalom politikája, úgy, – amennyiben a hatalom miképpen való érvényesülése a jogrendszer minőségétől függ, – a politika a jogtudománynak az a része, mely azokat az elveket és szabályokat tartalmazza, melyek szerint a jog, a hatalom teljes korlátozása szempontjából, miképpen alkotandó meg.

³² *Rousseau*. Confessions. Oeuvres, ed. Hachette. Vol. VII. p. 288.

³³ *Tatarin-Tarnheyden*. Recht und Staat in ihrem begrifflichen Verhältniss. Stammler Festschrift. 1926. – *Schönfeld*. Die logische Struktur der Rechtsordnung. (1927.) p. 68.

³⁴ „Recht sei die Politik der Gewalt.” *Ihering*. Zweck und Recht (4. Aufl.) I. p. 193.

Ebből az összefüggésből látható, hogy a politika szoros értelemben véve jogtudomány.

10. §. A politika tudomány jövője.

A XX. század első harmadában az emberiség uralkodó eszméi új tartalommal telítődnek. A világháború vértengeréből új világ született, mely megdönteni látszik oly igazságokat melyek bölcséleti kidolgozásában annyira gyönyörködött még a jelen generáció is.

A politikai hatalom, a XX. században már nem tárgya többé oly irányú elmélkedésnek, hogy az a felsőbb osztályból való leszármazáson, vagy vagyonon nyugszik. Ha nem is következett még be teljesen, hogy az előkelő leszármazás megszűnt volna ható tényező lenni, vagy a vagyon többé nem gyakorolna befolyást az állami élet irányítására, mégis ma már bizonyos, hogy az államok sorsa *legegyszerűbb polgáraik* kezében van.

A tudás ezért éppen úgy kevés szerepet játszik a gyakorlati politikában ma is, mint valaha. De ma ezen kevés tudás nem a felsőbbek irányító hatalmának eltévelyedésében nyilvánul meg, hanem a szavazó tömegek tudatlanságában, melynek irányítása alá kerültek az államok.

A századforduló gyors menetben változást változásra halmaz az államok életében. Kipróbált rendszerek dőlnek össze s ebből a politika tudományának értéktelenségére következtetnek. Ugyanakkor azonban új rendszerek nyomán kísérletezések kezdődnek, melyek kigondolásához ismét csak a politika tudomány vezetett.

Szocializmus és szindikalizmus autonom foglalkozási csoportokra kívánja felbontani a társadalmat.

A szuverén hatalom pluralista felfogása rést ütni törekszik az államhatalom egységén.

A kommunizmus a magántulajdon eltörlésével bomlaszt.

E törekvésekkel szemben a diktatura eszméje ragad magával sok művelt embert is.

A következménye mindennek a sok támadás a parlamentarizmus ellen.

Emellett a hivatásos politikusok száma folyton növekszik s ezzel mértani arányban fogy az állami élet minden érdeklődést elvesztők száma.³⁵

Mélységes okok hatnak közre, hogy a jelen helyzetből új világ támadjon, új életfeltételekkel, új gondolkodásmódokkal.

³⁵ Mindezekről az égető problémákról jellemző képet adnak: Bryce. Modern democracies. (1923.) Vol. I–II. W. K. Wallace. The passing of politics. (1924.) E. C. Lindeman. Social discovery. (1924.) – Umano. Positiva scienza de governo. (1922.) – A. B. Wolfe. Conservatism, radicalism and scientific method. (1923.)

Kétségtelen, hogy a politika tudományának ezek felé az új irányzatok felé kell fordulnia, hogy azoknak értelmét megállapítsa, értékük szerint csoportosítsa.

Minthogy a megdőlt régi rendszerek helyére új berendezkedés kell, a politika tudománya szükségképen újraéled. Az új korszakban a politika tudományának igen ki kell fejlődnie.

A politika tudomány fejlődését már ma is elősegítik

1. a történet-tudomány új irányú vizsgálatai, melyek a tömegek jelentőségét helyezik előtérbe;
2. a közgazdaságtan számos új tétele, melyek az etatizmus, a szocializálás elméleti kidolgozásával a kormányzás új módjait jelölik ki;
3. a szociológia eredményei;
4. a statisztika és tömeg lélektan átalakulása, amennyiben mind nagyobb mértékben válnak felhasználhatókká a politika tudománya számára.

Az általánosan növekvő életstandard, a kötelező közoktatás, a mind nagyobb mértékben válnak felhasználhatókká a politika tudománya számára.

Főképen három tényező bír nagy jelentőséggel a jövő politikájára:

1. az általános kötelező oktatás,
2. a fajnemesítés,
3. mind tökéletesebb közigazgatás létesítése.

A kormányzás modern rendszerei rendkívüli mértékben számítanak az egyén képességeire. Többé nem a félelem, a vallásos meghajlás kihasználására való ügyesség az alapja a kormányzásnak, hanem az egyéni képességekre való építés. A közoktatás fejlődésével kapcsolatban a műveltség olyan foka következett be, mellyel a kormányoknak számolni kell. Bár a politikai művelés külön még nincs megszervezve, de a szociális szakszervezetekben erre már súlyt helyeznek.

Az általános kötelező közoktatás ma még durva kezű és tájékozatlan, de gyorsan fejlődik úgy a tanítás, mint a tanmenet tekintetében. Nemcsak lelki képességeket nyújt a gyermekeknek minél több ismeret szerzésére, hanem az állampolgári ismeretek szerzése révén politikai tételekre való tanítás is helyet foglal lassanként a tanmenetben.

A tanítók száma rendkívül megnövekedett, kikkel külön kell számolni a politika-tudománynak, mint tételei terjesztőivel. A politikai előítéletek terjesztése minden államban kitűnően meg van szervezve. Csupán a tudomány követelményeinek megfelelő ismeretterjesztés szervezetlen. Égető szüksége korunknak a felnőttek megfelelő információja. Egyébként politikai agitátorok és demagógok irányítása alá kerül a tömeg.

Az a nagy átalakulás, melyet a jelenkor államrendszerében több helyütt tapasztalunk, feltétlenül maga után vonja, hogy a felnövekedő új generáció megfelelő felvilágosító művelésen menjen keresztül.

A *politikai művelés* kora, akár a hazafiasságra való nevelés formájában, *elkövetkezett*.

Az eugenika, a fajnemesítés azáltal hat közre a politika tudományának fejlődésére, hogy mint a közoktatással az együttélésre alkalmasabb embertömeg nevelhető, úgy a fejnemesítés által is tökéletesebb ember lesz kitenyészhető az összességnek, az államnak való szolgálás szempontjából. Az eugenika által maga az ember fog meg nememesedni. Oly típusokat lehet létrehozni, kik a legjobb polgárok legyenek s meg lehet akadályozni oly nemi egyesüléseket, melyek a faj hanyatlását okozzák. Az eugenika nyomán a politika-tudomány tételeinek követésére képesebb embertömeg kialakítása számára nyílik meg a perspektíva.

A nevelési tökély és a fajnemesítés teszik lehetővé a mind tökéletesebb közigazgatási rendszerek létesítését, melyek minél műveltebb közvélemény ellenőrzése alatt álljanak.

Joó Tibor:

A magyar nemzeteszme

(...) Feladatunk hát kettős. Meg kell először vizsgálnunk, hogyan alakult ki a tényleges magyar nemzeti közösség, majd azt, milyen fogalmat alkotott magának a magyarság a nemzet mibenlétéről. Azután igyekeznünk kell tiszta dialektikai módszerrel megközelíteni a nemzet tiszta eszméjét, hogy ezzel a magyar nemzetfogalmat szembesíthessük és értékét lemérhessük. Csak így értjük meg lényegéig. S csak így értjük meg a nemzet történetének lényegét is. Mert amint a nemzet realitását eszméje teremti, úgy *nemzeti* történelmét is ez az eszme fogja egységbe. A legtöbb, amit egy nemzet történelméből kipárolhat: nemzeteszmejének történelme. Ez sorsának fonala.

Előjáróban azonban egy bevezető vizsgálatra van szükségünk, a jelenre irányítva tekintetünket.

Ma egész Európában és így hazánkban is általában a nemzetfogalomnak és a nacionalizmusnak egy közös formája uralkodik. Először is ezt kell hát szemügyre vennünk, föltéve a kérdést, ráillik-e ez a valóságra és a nemzetfejlődés mindenik stádiumára, s feltehető-e, hogy kifejezi a nemzeteszme tiszta lényegét.

E felfogás a közös származásban, nyelvben, hazában, államban, kultúrában és sorsban látja azokat a tényezőket, melyek a nemzetet alkotják. A közös származású, egynyelvű, egy

hazában, egy államban élő, közös kultúrájú és sorsú emberek a nemzet tagjai. Ez az eszmény; s a hozzá való ragaszkodást érti nacionalizmuson a közvélemény. E tényezők közül itt egyik, ott másik lép előtérbe, de ha különböző arányban is, valamennyien szerepelnek, s a lényeg az, hogy a nemzet mivoltát ilyen külső, tárgyi vonásokban látják.

Ám, ha alaposabban szemügyre vesszük e fogalmat, a vizsgálat balul üt ki ránézve.

A közös származást ma szívesen szigorítják egészen a faji azonosságig és nemzet helyett szívesebben használják a nép, sőt a faj szót, azonosítva a hármat. S valóban, ha a közös származás dolgában következetesek akarunk lenni, bízást beszélhetünk is mint követelményről a fajközösségről. De a faj biológiai fogalom, ennél fogva alighanem a természettudomány lesz itt hivatva véleményadásra. Ez pedig már régen eldöntötte, hogy jólehet eredetileg csakugyan lehet emberfajokat feltételezni, tiszta fajokkal a történeti időkben már sehol sem találkozunk. A fajok keveredése mind az ősidőkben, mind az ismert történet folyamán oly nagyfokú és mélyreható, hogy fajilag egységes emberi közösségekről nem beszélhetünk. A történelem ezt a tényt forrásszerűleg tudja igazolni, írott följegyzésekből népek egyesüléséről; az antropológia pedig a népek és nemzetek sírmezőin lelt csontmaradványokból a maga exakt természettudományi módszereivel állapítja meg. Ez a keveredés sohasem szünetelt és ma sem szünetel, úgyhogy népet, nemzetet és fajt azonosítani tudományos értelemben képtelenség.

Ezzel szemben fel szokták hozni, hogy ha nem is természettudományi, de történelmi értelemben, mégis csak beszélhetünk fajokról, mert az eredetileg különböző fajú ősök leszármazottai közt a századok folyamán vérségi homogeneitás alakult ki. Itt mindenekelőtt az illetéktelen szóhasználatot kell kifogásolnunk. A faj természettudományi fogalom, kár volna megzavarni ezzel a céltalan és megtévesztő történelmi használattal tiszta értelmét. Való, hogy megállapítható egymásközt házasodott csoportok keretén belül bizonyos mérvű vérközösség. De ez a csoport – még ha feltesszük is, hogy eredeti megalakulása óta sohasem került bele idegen vér, s nem is fog, ami persze lehetetlenség – semmiképpen sem mondható fajnak. Mert a faj fogalma elválaszthatatlan bizonyos, tárgyilag leírható és felsorolható, meghatározott *biológiai* sajátságok kimaradhatatlan örökletes ismétlődésétől nemzedékről nemzedékre. Tehát a fajilag sajátos és jellemző vonások közül egy sem hiányozhat egyetlen ivadékból sem. Ilyesmiről pedig szó sincs az úgynevezett «történeti fajok» esetében. E fogalom hívei azt a fikciót szeretnék elfogadtatni, hogy a fajok kereszteződéséből s állandó együttmaradásából új faj keletkezhet. A természettudomány azonban kísérletileg is kimutatta, hogy a fajiság eredeti természeti adottság, a kereszteződésből új faj, tehát meghatározható, örökletes jegyek állandó egysége, nem származik; a kereszteződésből származott ivadékokban

a keresztezett fajok eredeti sajátosságai öröklődnek tovább. Ezekben az esetekben csak annyi mutáció merül föl, hogy e fajlagos sajátosságok az egyes utódokban különböző arányban egyesülnek és jelentkeznek, esetleg egyik-másik háttérbe szorul vagy döntően előtérbe lép. Ám ez az arány távolról sem állandó és örökletes, hanem a mutáció a leszármazás folyamán mindvégig szabad és változékony. Új faji alkat kialakulására semmi kilátás és semmi biztosíték.

A faji kérdés és a fajbiológia egyéb, nagyrészt csak kevésbé tisztázott problémái nem tartoznak itt ránk. Mindössze arra kell még rámutatnunk, hogy a tudomány kíváncsnak tartja a fajok keveredését, mint a minőségbeli fejlődés útját. A belterjes tenyészet korcsosulásához vezet. S ez a tény, valamint az, hogy a fajok valóban egyre nagyobb mértékben keverednek, arra mutat, hogy az emberiség testi mivoltában is történetének általános tendenciáját követi: az egyetemes emberiség, az egyetemes humánus tényleges megvalósítását. Bármily különösen hangzik ez ma, egykor valóban testvérré válnak a föld bármely messzi táján élő emberek, ha rossz testvérekké is. Mikor? Az emberség, ez a fiatal faj annyira elején van még életének, történetének.

Van azonban a tömeges keveredés elleni védekezés jogosultságának egy másik forrása. Egy már kialakult zárt csoportszellemnek és kultúrájának – népiségnek vagy nemzetiségnek – könnyen existenciájába, vagy legalábbis lényeges vonásai elvesztésébe kerülhet, ha hirtelen, egyszerre hasonlóan kialakult szellemiségű, kultúrájú nagy embercsoporttal keveredik. Erre van is számos történelmi példa. S az ettől a sorstól való védekezés természetes és jogos törekvés. Az egyetemes humánus eszméje nem önfeladást, még kevésbé más, idegen egyéniség felvételét, hanem integrálódást kíván. A szellemi egyéniség védelme azonban nem faji kérdés.

A nemzetnek közös származásra, fajra alapítása tehát az immár számtalanszor elismételt képtelenségekre vezet. Kik a «valódi» franciák, az őslakós kelták-e vagy a hódító germán frankok? Az angolság milyen «fajhoz» van kötve? Az olaszok hallatlan vérkeveredésében ki tud eligazodni? Németek-e a szláv oroszok? A spanyolok hogy intézik el azt a kétségtelen tény, mely sok egyéb mellett germán és semita arab kereszteződéssel bonyolítja a fajiság problémáját náluk? S mi ennek az elvnek a következménye Magyarországon? Melyik a magyar «faj»: az ősmagyarok finnugor vagy török rétege? Hova tegyük a Hunyadiakat, kiknek nemmagyar eredete már a maguk idejében közismert volt, sőt Mátyás király udvari történetírójával meg is örökítette? Zrínyi, Petőfi, s a Rákóczyak szláv vére akadályozta-e magyarságunkat? Liebl-Munkácsy Mihály koloritjában ugyanaz a különös dús mélység jelenti a magyarságot, mint Szinyei-Merse vásznain, kiben valóban kimutatható a

honfoglalók vére. A példák, melyek kétségtelenül igazolják, hogy a nemzetiség nem vezethető le a közös származásból, még kevésbé a faji egységből, végnélkül szaporíthatók. E két dolog nem hozható kapcsolatba egymással. Mégpedig azért nem, mert mindkettő a lét más és más síkjáról való: a vérszerinti származás és a faj a természet világába tartozik, a nemzetiség pedig szellem.

Ugyanilyen nehézségek vannak a nyelv és nemzet viszonyában. A közös nyelvben kétségtelenül nagy közösségformáló és összetartó erő van. Botorság volna ezt tagadni. Ez azonban azon az egyszerű gyakorlati tényen alapszik, hogy a közösség létrejöttéhez és fenntartásához az egyéneknek meg kell érteniük egymást. A nemzetet azonban az létesíti, *ami a megértés folyamán kialakul*: a közös szellem. Ezt pedig nemcsak a nyelv közvetíti. Nem fejezi-e ki a nemzetiséget a művészetek internacionális beszéde? A nyelv kétségtelenül szintén az *egyik kifejeződése* a nemzeti lényeknek. De a viszony *ez*, nem pedig a fordítottja. Nemzeti nyelvvé egy nyelv csak akkor válik, mikor már kialakult a nemzetiség és az éppen azt a nyelvet választotta kifejező eszközeül. Mint ahogy a magyarság esetében a finn-ugor nyelvnek jutott ez a kitüntetés, nem pedig az általa ugyanúgy használt török idiómának. Míg a nemzetiség és nyelv kapcsolata a fejlődés folyamán be nem következik, addig a nyelv csak egyszerű érintkezési eszköz, melynek semmiféle nacionális értéke nincsen.

Csak nagy felületességgel állítható tehát, hogy a nyelv lényeges alkotó eleme a nemzetiségnek. Ezernyi példa bizonyítja, hogy a nemzetiség nincsen a később *nemzetivé vált* nyelvhez kötve, hanem idegen nyelven is megnyilatkozhat. Helyesebben: az az eredetileg «idegen» nyelv akkor éppen olyan rangú és értékű eszköze a nemzetiségnek, mint később a mai «nemzeti» nyelv. Közismert, hogy a középkori Európa egyetemes irodalmi nyelve a latin volt, s a nemzetiség mindenütt ezen a nyelven bontakozott ki. Angliában sokáig a francia volt a hivatalos nyelv, a «legangolabb» alapvető törvények ezen a nyelven maradtak fent, s nem egy, az angol nemzetiség lényegét kifejező hagyományos szertartásban ma is szerepe van a nyelvnek. Nagy Frigyes, kiről bizonyára mindenki elismeri, hogy a német nemzet fejlődésében elsőrangú szerepe volt, franciául írt és beszélt. Vagy nem a magyar nemzetiség kialakulásának alapvető tényezői közé tartoznak Kézai Simon vagy Kálti Márk latinnyelvű krónikái? Rákóczi Ferenc latin vagy francia emlékiratai nem a magyar szellemet reprezentálják? Liszt Ferenc nem beszélt a magyar nyelvet. Széchenyi István, mikor a honfiú keserv legküzdelmesebb éjszakáin naplójának német mondatait róttá, nem volt magyar? S beszéljünk kisebbekről. Azok a rutén származású és nyelvű talpasok, kik Rákóczi Ferenc latin «Recrudescent»-járá hadba szálltak, nem voltak tagjai a magyarságnak?

A nyelv maga is minden bizonnyal fontos alkotása a nemzeti szellemnek, s az utóbbi századokban keletkezett nagy nemzeti kincsek tárháza valóban a nemzeti nyelven írt irodalom. Ismerete nélkül nehéz ma már a nemzet lényegéhez hozzáférközni. Ám ő maga éppen oly kevésbé az a misztikus hatalom, mely a nemzetet létesíti, mint ahogy nem az a vér, a származás sem. Ha így volna, akkor az anyanyelv már magában véve a nemzet tagjává tenné bárkit, amit bizonyára senki sem állít, aki a nemzetnek csak némi szellemi rangot is tulajdonít. A nemzetiség alapjai sokkal mélyebben nyugszanak, mint materiális-biológiai vagy a nyelvközösség véletlen körülményeiben, s egy nemzet tagjává emelkedni sokkal komolyabb és bonyolultabb folyamat, mintsem hogy azt születés vagy nyelv ingyen ajándékképpen hozhatná.

S nem ily varázshatalom az állam sem. Csak a legtúlzóbb racionalizmussal állíthatja valaki, hogy az állampolgárság bárkit is automatikusan a nemzet tagjává tesz, s elvesztése kizárja nemzetéből. Hiszen van idő, mikor a nagy száműzöttek nemzetük leghűbb, a nemzetiséget igazán reprezentáló tagjai. Az állam külsőleges, intézményszerű alakulat, törvényeken, parancson és erőhatalmon alapul; a nemzet merőben érzelmi közösség, a hozzátartozás és iránta való hűség nem külső szabályok betartásában nyilvánul, s lét nem függ attól, rendelkezik-e jogi értelemben vett szuverénitással. Nemzetek ellehetnek állam nélkül is. A lengyel nemzet másfél századig nem élt? S állhat fönt állam, anélkül, hogy valamely nemzet mondaná magáénak. Nincsen nemzet földön, melynek valamennyi tagja ugyanannak a közös nemzeti államnak a polgára lenne, mint ahogy nincsen állam, melynek minden polgára egyazon nemzet tagjának érezné magát. Ha a nemzetet és államot azonosítjuk, kizárjuk az Erdélyben vagy Amerikában élő magyarokat nemzetünk köréből. A mai kor gyermeke előtt természetesen kockázatos azt állítani, hogy az államnak semmi köze sincs a nemzethez, pedig mégis csak arra tudományos következtetésre kell jutnunk, – s erről is lesz még bővebben szó –, hogy az állam a nemzeti semlegesség irányában fejlődik, mint ahogy kinőtte azt az állapotot is, amikor egyik vallásfelekezetet vagy társadalmi osztályt védte, a másikat üldözte. Az államnak semmi köze ahhoz, hogy polgára a tojást – Swift szimbolumával élve – a hegyesebb vagy gömbölyűbb végén töri-e fel, s nem részesítheti egyiket sem előnyben. A nemzeti egység szintúgy nem esik egybe az állami egységgel, mint az egyházi sem. Ne becsüljük túl az egyszerű emberi együttélés ésszerű organizációját és adminisztrációját.

S a közös haza? Nemzetalkotó erejének mértékét húsz évvel ezelőtt úgy szemlélhettük, mint ma. Hiszen még ugyanazon faluban is élhetnek különböző nemzethez tartozók. Viszont egymástól messze eső földrajzi tájakon fűzheti össze a hűség a valódi nemzetta tagokat. A nemzet közös hazájának élménye éppen olyan másodlagos, derivatív jelenség, mint a nemzeti

nyelv. Nem ő teremti meg vagy tartja össze a nemzetet, hanem azért van nacionális rétéke, mert a nemzet hagyományai fűződnek hozzá. Mohács gyásztere vagy a Fejedelem sírhelye, Kassa, akkor is «*hazája*» volna a magyarnak, ha nemzetünk egyetlen tagja sem élne ott, mint ahogy «*hazánk*» marad örök időkre a távoli sík, ahol a hét magyar Álmost vezérévé választotta. De magyar-e mindenki, aki Kassán él, s állíthatjuk-e, hogy Etelköz térei minden ottlakóst magyarrá tesznek? Az ilyen végletes példák bizonyítják legjobban a tétel tarthatatlanságát.

A legmegtévesztőbb a közös kultúra és a sorsközösség elve. Hogy közösnek és nemzetileg sajátosnak érezzünk egy kultúrát és sorsot, ahhoz is a nemzet megléte kell. Viszont nagy kulturális különbségek sem szüntetik meg a nemzeti összetartozást. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás műveltsége igen kevés ponton érintkezhetett. Vagy hivatkozzunk újra Széchenyi és Nagy Frigyes példájára? De hivatkozzunk-e a renaissance nagy magyarjaira, kiknek műveltsége annyira «idegen» volt, hogy az irodalomtörténelemnek egy nem éppen szerencsés korszaka ki is zárta őket a nemzeti irodalomból, holott ma már feddhetetlenül áll előttünk magyarságuk. Csak persze tudnunk kell, mi lényege szerint a magyarság. Mint a nemzeti nyelv, úgy a nemzeti műveltség is képződmény, alkotása a már élő nemzetnek, s benne az az egyetlen egy elem a nemzetileg lényeges, amely egész alkatát megelőzte, és amiből az kihajtott. És ennek az egyetlen elemnek a birtoka avat valakit egy nemzet tagjává; nélküle hasztalan egész nemzeti kultúrája. Viszont ennek az egy elemnek, mely maga a nemzetiség, lényegében, birtoka a nemzet tagjává avatja bármily «idegen» kultúrában nevelődött gyermekét. Rákóczi sikertelen elidegenítési kísérlete vagy Széchenyi példája itt is kézügyben van.

S mit értünk sorsközösségen? Azt, hogy ugyanazok a történeti események érnek egy embercsoportot? Akkor a széthullott osztrák birodalom népeinek egyetlen nemzetté kellett volna forrniuk. Nem volt elég hosszú a sorsközösség viselése? A katalánok bizonyítást nyerően elég hosszú időn át osztoztak a sorsban a spanyolokkal: miért érzik magukat külön nemzetnek? Vagy a horvátok és magyarok közel évezredes sorsközössége, mely vállvetett harcokban folyt le? S a Baltikum kis nemzetei nem osztoznak ugyanazon sorsban? Vagy egységes-e nemzetileg India? A sorsközösség igazi értelméhez, úgy látszik, nem elég az események azonossága: az eseményeket átélő lélek azonossága is kell. Ahhoz, hogy a közösen viselt események valódi sorsközösséggé váljanak, meg kell őket előznie annak, ami *sorsközösséggé* avatja őket: magának a közösség érzetének, a közösség szellemének: a nemzetnek. A közösen átélt események magukban nem alkotnak nemzetet, s nemzeti sorsközösséget; csak a már élő nemzet érzi és tudja őket sorsközösségnek.

Talán már ezekből a futó ellenvetésekből is kitűnik, hogy a nemzet lényege sem az államiságban, sem a származásban, sem a nyelvben, sem a földrajzi hazában, még a kultúra egészében és a puszta sorsközösségben sem gyökerezik, s ezek csak másodlagos képződmények magához a nemzethez képest. Nem ők alkotják a nemzetet, hanem az kölcsönzi nekik nemzeti jellegüket, ha ilyen jellegük van. A nemzet elvileg valamennyiük nélkül meglehet.

Ez a nemzetfogalom, melynek benső ellentmondásait és a valóságra illőségének annyi fogyatékoságát láttuk, rendkívül szívósan meggyökeresedett a közvéleményben, s tartja magát több mint száz esztendeje, a történet egymásra halmozódó cáfolatai közepette. Ez a fogalom tehát nem lehet merő csinálmány, hanem oly természetes alakulta, mely a tények talajából sarjadt. Kialakulásának bizonyítással megvoltak a reális történeti indítékai, melyek azt szükségsszerűvé tették, a helyességébe vetett hitet pedig csodálatosan szívóssá.

Mert ez a hit csodálatosan szívós. Mi sem bizonyítja jobban, mint az a viselkedés, melyet az újkori közvélemény a valóság és a fogalom kiáltó ellentmondásával szemben tanúsít. Ezt az ellentmondást ugyanis a nacionalizmusnak is fel kellett ismernie. S ha az emberiség csupa bölcseségből állna, e tapasztalat bizonyára a nemzetfogalom revíziójára vezetett volna. A tömegeket azonban nem a belátás vezeti, s a politikát sem a tiszta elmélet tárgyilagossága. A nacionalizmus ragaszkodott a nemzet mibenlétéről alkotott elképzeléséhez, mely a nemzet mélyesleges lényegét néhány külsőleges vonásában vélte megragadni, s a valóságnak e fogalomhoz való idomításában tűzte ki a kérdés megoldását. Ennek az álláspontnak szörnyű következményei lettek.

Ha a modern nacionalizmus történetének szemléletébe merülünk, nem nézhetjük borzadály nélkül az elénk táruló látványt. Amikor már kezd felderülni a vallásháborúknak és az abszolút monarchiák imperializmusának ádáz, Európát egy vérző tetemmé marcangoló harcainak kimerülésével a népek békéje, s szerencsétlen földrészünk egyensúlyállapota, mikor ismét kínálkozna az alkalom bizonyos rend megteremtésére, s felsejlik a szellemi egység kilátása: akkor egyszerre megint fellángol az esztelen emberi düh, okot lel az elkülönülésre és szembefordulásra, s a Nemzetiség nevében – mint korábban Isten nevében – dúlják szét a béke lehetőségeit, csodálatos elvakultsággal fordítva átokká a teremtés nagy áldását, az emberiség gazdag sokszínűségét. S mindez egy helytelen fogalom kedvéért, s nevében, mely kritika nélkül hangoztatott és hitt jelszóvá és politikummá vált, hatalmi kérdéssé, melyet csak erőszak oldhat meg.

E nacionalizmus szerint a nemzet egy közös hazában, közös államban élő, közös származású, közös nyelvet beszélő, közös történelmi múlttal és műveltséggel bíró

embercsoport. Láttuk, hogy ilyen közösség a valóságban nincsen. Származásra és nyelvre nézve rokon emberek élnek egymástól távoleső geográfiai tájakon, tehát hazánkban, mégpedig nemcsak szórványos kivándorlókként, hanem nagy, összefüggő tömegekben. Különböző fajokból és népekből származottak, sőt eredetileg különböző anyanyelvűek vallják magukat ugyanazon nemzet tagjainak. A közös haza, közös állam nagyrészt különböző nyelvet beszélő, különböző származású népeket foglal össze, s gyakran olyanokat is, kik a határokon túli nemzet fiainak érzik magukat. A történeti mult és műveltség sokszor elválaszt oly csoportokat, melyek pedig a nemzetfogalom egyéb kritériumai értelmében nemzeti közösségbe tartoznának; máskor olyanokat fűz egybe, kik más szempontból nézve idegenek volnának.

A közvélemény meggyőződése azonban oly mélységes, hogy ezek a kiáltó tények nem felfogásának módosítására bírják, hanem arra, hogy az erőszak néhány egyszerű fogásával magukat a tényeket igyekezzenek kiigazítani. Sőt módosításra még az sem indítja, hogy e kiigazító törekvések is eredménytelenek maradnak.

Egyik módszere az asszimiláció. Az idegen származású és nyelvű országlakosoktól azt kívánja, hogy váljanak olyanná, mintha ez a «fogyatkozásuk» nem volna, hogy ne csak állampolgárságot, hanem az ország névadó nemzetének nyelvét is vegyék fel, s e kívánság mögött az a feltevés húzódik meg, hogy ezzel lélekben is áthasonulnak, mert hiszen a nemzetiség a nyelvben él. A másik megoldás az, hogy azok az országlakosok, akik kívül esnek az uralkodó nemzet származási és nyelvi közösségén, maradjanak is kívül, – többé-kevésbé megtűrt, de – bevallottan vagy be nem vallottan – kiirtandó idegen kisebbségekként. Ezek állampolgárok, – gyakran még azok sem, – de nem nemzettagok. E rájasorba süllyesztettek törekvése, hogy vagy nemzeti jogaik politikai tekintetben is elismertessenek, vagy még inkább – hogy nemzetük önálló államához csatlakozhassanak, érthető, természetes és jogos. De a nemzeti önrendelkezés hamis értelmezésével a nemzetállamokra való törekvés életképes állami alakulatokat bomlasztott szét, megfélekezve arról, hogy az állam alapjai nem érzelmi, hanem reális szükségletek és racionális célkitűzések. Abban a pillanatban, amikor nemzetet és államot szétválasztanak, a lakosság nemzeti heterogeneitása közömbös, mert maga az állam is közömbös nemzetileg, s lakosságának nemzetiségét nem veszélyezteti, bárminő is az. De a célszerűségi elvekkel, valamint a történeti sorsnak, s a kultúrának és civilizációnak valóban meglevő, eredeti közösségével nem sokat törődik az uralkodó és hódítani vágyó nemzeti közvélemény, ha abban a hitben él, hogy nemzet és állam lényegileg összetartozik. Még kevésbé törődik a nemzeti hovatarozandóság egyénenkénti érzésével és akaratával. Áttekint felettük, e szubtilis megfoghatatlanságok felet, s beolvast, kiteszt vagy

magához ragad a szükséghez képest, végeredményében csupán külső látszatokat tartva szem előtt, – aminő az anyanyelv, a névben megörökített eredeti származás, – s a nemzetállam illúzióját hajszolva, hogy a homogén nemzet – az egységes hazában, közös államban megvalósuljon.

E nemzetpolitikának éltető eleme a nyelv és az állam varázserejébe vetett naiv hit, az illúzió, hogy e két tényező képes pótolni mindent, ami a nemzeti összetartozás egyéb tényezői közül hiányzik, s képesek a maguk külsőlegességében a benső egységet is megteremteni. Ennélfogva valakinek a nemzeti hovatartozandósága egészen külső és mesterséges jegyek alapján döntetik el. A származás néhány generáció múltán már feledésbe vész, megállapítása bizonytalan, feltételes, maga is külső jegyekhez kötött. E mellett, lévén, hogy a nemzet faji, származásbeli egysége teljes fikció, egészen önkényű annak a megállapítása is, milyen kritériumokhoz köti a származás nemzetiségalkotó erejét. A sorsközösség, kulturális hovatartozandóság eldöntése hasonlóképpen bonyolult és sok önkényt enged meg, s vagy elfogadjuk az egyéni vallomás jogát vagy megint tetszés szerint felvehető külső kritériumokhoz kötjük. Marad tehát a nyelv, a név és az állampolgárság a nemzetiség kézzelfogható és további támogatásra nem szoruló ismertető jegyei, tényezői, létesítőiként. A nemzetségi kritériuma tehát a nemzeti nyelv, név és az állampolgárság, melyek eredeti hiányát könnyű pótolni, asszimilációval vagy hazacsatolással. A nemzet és állam azonosságának másik korrekciója pedig a nemzetiségi kisebbségek létesítése, azaz a még nem asszimilált vagy nem asszimilálható más nemzetiségűek alárendelt helyzetbe taszítása, csekélyebb jogú állampolgárokká vagy pusztán országlakosokká alacsonyítása.

Az eszméről alkotott fogalom íme erősebb a valóságnál. Még akkor is, ha a fogalom nem illik a valóságra, s arra csak engedményekkel, igazításokkal vagy erőszakkal alkalmazható: az ideál, az elérendő eszmény ő marad.

Ez a nemzetfogalom nem a mi nemzetünk körében alakult ki, hanem Nyugateurópában, s ezért nyugati nemzetfogalomnak fogjuk nevezni. Nyugaton nagyjából meg is voltak kialakulásának feltételei, ha igazolása nem is. Hozzánk azonban egyszerű behozatalként került. A magyar nemzetfogalom egészen másként alakult, azoknak a történeti feltételeknek megfelelően, melyek közt a nemzet megszületett és élt, s melyek több pontban lényegesen eltérnek a nyugati nemzetek viszonyaitól. Ez a sajátos magyar nemzetfogalom azonban a XVIII. Század végén egyszerre sutba került, a közvélemény azonmód átvette a nyugati nacionalizmus eszméjét, figyelmen kívül hagyva, a nyugatiak módjára, e nemzetfogalom és az országban uralkodó valóságos helyzet közt tatóngó áthidalhatatlan ellentétet, holott ez hazánkban még mélyebb volt, mint a nyugati országokban. S abban is

osztottunk a nyugati nemzetek közvéleményével, hogy a valóságot reméltük a fogalomhoz idomítani az állam és nyelv varázserejében vetett vak hittel. Meg kell állapítanunk, hogy nem volt nemzet Európában, melyben oly naivul és jóhiszemben élt volna ez a hit, mint a magyarban. Oly erős volt ez, hogy az erőszak minden intézményes eszközéről lemondunk és az asszimiláció vagy imperializmus hatalmaskodásának, túlkapásainak gyéresebb és közvetlenebb jeleit a világ egyetlen más táján sem lelhetjük fel, Mi csak vallottuk és hirdettük a téves nacionalizmus elveit, s a belőlük vonható követelményeket, bízva abban, hogy vélt igazságuk magától elvégzi csodatevő munkáját. De elfogadtuk a nacionalizmust, – kevés előrelátó bölcsünk intelmei ellenére is, – s osztottunk a sorsban is, melyet az Európára zúdított. S osztottunk oly mértékben, mint egyetlen más nemzet sem.

Mindnyájan tudjuk, mire kell gondolnunk. Ez a nacionalizmus és nemzetfogalom szülte azt, amit nemzetiségi kérdésnek nevez a politika és történelem, s ennek lett következménye nemzetünk mai állapota és helyzete. E sors nyilván utólért volna bennünket akkor is, ha mi magunk nem osztoznánk a modern nyugati nacionalizmus felfogásában és törekvéseiben, mert erőnk elégtelen volt, kétszáz év vérvesztése után, kivédésére. A sorsból nyilván nem óvott volna meg őseink oly bölcsessége sem, melynek hiányát csak racionalizmussal, de nem történelmi megértéssel kérhetnénk tőlük számon. Bár vigasztaló, hogy – mint látni fogjuk – voltak olyan bölcsseink is, akiknek példája csodaszámba megy a korszellem hallatlan erejével szemben. A közvélemény és politika azonban «haladta a korral», s ki akarta alakítani egy oly nemzet államát, melyet ugyanaz a – védelmezett, illetve asszimilációval pótoló – közös származás és nyelv köt össze szoros egységgé. Világos, hogy e nemzetállamot nem teremthette meg az országlakosok magukat közös származásának és egynyelvűnek valló 40–50 százaléka az országlakosok másik felével szemben, kik ugyancsak a származás és nyelv alapján hasonlóan önálló nemzeteknek tartották magukat és nem kevésbé független, önálló államiságra törekedtek. Az asszimiláció ilyen viszonyok közt, az öntudatos nacionalizmus e korszakában a legnagyobb erőszakkal sem sikerülhetett volna. Az asszimilálhatatlan népek állami együttartása pedig csakis két módon lett volna lehetséges. Vagy a nemzeti államról való lemondással, vagy erőszakkal. Az első mód olyan önfeláldozást és bölcsességet kívánt volna, mely szinte lélektani képtelenség abban a korszakban. Az erőszakhoz pedig olyan hatalom, mellyel nemcsak a majdnem árnyéklétet tengető független magyar állam, de sokkal erősebbek sem rendelkeztek. Maradt tehát a nemzetállam és a harmincmillió magyar illúziója, a nyugati nacionalizmus eszméinek ártatlan és ártalmatlan hangoztatása. Pusztán hangoztatása, a belőle következő politikai tevékenység gyakorlata

nélkül, tápot szolgáltatva így az erőszakos magyar nemzetpolitika vádjának, anélkül, hogy annak eredményeit élveztük volna.

Bármily keserves a megvallása, az igazság nem tűr önáltatást. S a nyugati nemzetfogalom alapján álló nacionalistának meddő dolog azt a másik keserves igazságot is takargatnia önmaga előtt, hogy amint az események éppen ennek a nemzetfogalomnak a logikus következményei voltak, a létrejött helyzeten e fogalom alapján segíteni nem lehet. Míg a nemzet, állam és nyelv azonosítása el nem tűnik a közvélekedésből, nem szűnik meg a nemzeti imperializmus és pusztító hatása sem.

A történetnek e keserű tanítása után annál csodálatosabb, hogy magyar közvéleményünk ma is zavartalan naivsággal ragaszkodik ehhez a behozott és egész ősi fejlődésével ellentétben álló nyugati nemzetfogalomhoz.

Mert mit jelent a magyarságra nézve az, ha a nemzet valóban a közös származású és nyelvű, egyazon hazában, egyazon államban élő népközösség, ennyi és nem több? Azt jelenti, hogy magyar nemzet nincsen is. Ki marad itt közülünk, ha a származást vizsgáljuk? Milyen nemzetiségűek lesznek azok az idegen eredetű, idegen nevet viselő honfitársaink, kiknek esetleg anyanyelve sem a magyar volt, ereikben a keleti vérnek egy cseppje sincs, de nemcsak látható tanújelét adták nemzethűségüknek, hanem valóban magyaroknak érzik és tudják magukat, s nem tartoznak és nem is akarnak, sőt nem is tudnának már tartozni más nemzethez, ahhoz sem, melynek köréből egykor apáik kiszakadtak? S melyik nemzeté az az állam, melynek legfontosabb hatalmi pozíciói közül nem egyet ilyen idegen eredetű honfitársaink tartanak kezükben? Ki maradhat polgára egy «fajtiszta» magyar államnak? Vagy pedig: mindenki tagja lenne a magyar nemzetnek, aki az állam polgára és a nyelvét beszéli? Itt nyilvánvaló ellentmondás van. Még növekszik, ha felvetjük a kérdést, – s e nemzetfogalom alapján fel is kell vetnünk, – hogy elmondunk hát azokról a nemzettársainkról, akik nem a magyar államnak a polgárai.

Papirosra rótt intézkedések, erővel vagy célszerűségi alapon megvont határok, a légből elszálló beszéd idiómája, a porból vett és porrá váló test: ezek a semmiségek létesítenék valóban a nemzetet, ezt a csodálatos egységet és egyediséget, mely oly bámulatraméltóan egyesíti magában az egyetemes emberit és saját szerűt, s mit hű fiai egyenest az Isten kezéből földre bocsátottnak hisznek? Ha létébe vetett hittel, s a lét eltökélt akaratával valljuk, hogy *van* magyar nemzet, akkor nem fogadhatjuk el, hogy azt államiság, nyelv, föld és vér alkotják. Valami más, valami magasabbrendű erő hatalma teremti azt.

Prohászka Lajos
POSTLUNDIUM.

Európa vagy a megnemértés.*

Philosophisch aber kann
nur

diejenige Ansicht genannt werden, welche ein vorliegendes Mannigfaltiges der Erfahrung aus die Einheit des Einen gemeinschaftlichen Prinzips zurückführt, und wiederum aus dieser Einheit jedes Mannigfaltige erschöpfend erklärt und ableitet.

Fichte: Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters. 1806.

AZ EURÓPA-PROBLÉMA LEGELSŐ FELIDÉZŐJE, Novalis, még az európai szellemi egységről álmodott. A „kereszténység” vagy „Európa”: ez látomás és útmutatás ennek a faji, nyelvi, politikai, társadalmi és vallási tekintetben szétagolt, sőt széttépett kontinensnek a rég eltűnt egység és harmónia visszahódítására. Honvág a corpus christianum után, de úgy, hogy egyszersmind a civitas Dei eszméje tükröződjék benne.

A problémát az azóta eltelt, közel másfélszáz év alatt úgyszólván minden generáció újból felvetette, mégis azzal a különbséggel, hogy míg azelőtt az egység inkább csak egyesek töprengésének vagy sóvárgásának volt tárgya, a világháború óta egyre szélesebb rétegek legégetőbb lelkiismereti ügyévé, vagy ahogy mondani szokták: az összes európaiaknak sorskérdésévé vált. Ebben kétségkívül elhatározó szerepe volt annak a körülménynek is, hogy Európa elvesztette politikai és gazdasági téren, de hovatovább a kultúra egyéb ágaiban is, korábbi világjelentőségét. S nyilván ezzel függ össze, hogy ma az egységvágy irányában is a multhoz képest lényeges változás mutatkozik, amennyiben az utópisztikus Európa-tervek helyett, amelyek vallási, állami, népszövetségi vagy kultúrközösségi alapon, esetleg a tömegek nemzetközi megszervezésével vélik az európai pluralizmust leküzdhetőnek, inkább az európai öntudatot igyekeztek felébreszteni és fokozni. Épp ezért a régebbi, objektív-intézményszerű tényezőkre támaszkodó felfogásokkal szemben újabban főleg konstruktív

* Részlet Prohászka Lajos: A Vándor és a Bujdosó c. könyvéből. Budapest, 1936.

eszmék irányába keresik az egység alapját és mértékét, minők: a mediterrán latinitás, a keresztény-germán ethosz, a nyugati racionalizmus, a költészet és művészet antik-humanisztikus tradíciója, s nem utolsósorban a tudományos kutatásnak (a platonizmus és megkülönböztetéséből sarjadt) sajátos szelleme. De bármikor és bármilyen formában lépett is fel az Európa-probléma, mindenkor tipikusan romantikus probléma volt és kétségkívül az ma is. Sem a felvilágosodás, sem ennek közvetlen folytatása, a liberális-pozitíviztikus korszak nem ismeri, de tulajdonképpen idegen a klasszicizmus szellemétől is. Amott a korlátlan emberi haladás hite, itt az általános emberinek fogalmazványa meggátolta minden olyan felfogásnak érvényesülését, amely az európai kultúrában valami sajátlagosat, egyszerit és helyhez kötöttet lát. Ezért az Európa-probléma mögött mindenkor sajátos romantikus történetfilozófia áll, amely főleg a fejlődés organikus-biológiztikus magyarázatával, újabban a kultúrlélek kissé misztikus elvének alkalmazásával a válságot, amelyben Európa áll, tudatossá igyekszik tenni.

Ebből érthető, hogy mind szélesebb körben gyökeret ver az a meggyőződés, hogy Európa ismét a kezdődő barbárság stádiumába lépett, vagy legalább is elháríthatatlanul közeledik feléje. A hanyatlás hangulata nem éppen Spenglerrel köszöntött be, csak ő juttatta leghatásosabban kifejezésre. De már Novalis a Középkorban, a Keletre, általában idő és tér távolába menekül a maga korának „költőietlensége” elől és alig néhány évvel később maga Fichte, a romantika parakletosza, a kort a végső, teljes süllyedés és elesettség korának nevezi. A XIX. század pedig, amelyre ma általában mint a szabadság és műveltség aranykorára szoktak tekinteni, nem egyszer volt azon a ponton, ahol úgy látszott, hogy a lélek nem bírja ki többé a kultúra növekedő terhet és a századvég közeledtével a csüggettség és balsejtelem hangjai egyre gyakrabban és egyre tisztábban hallhatóvá válnak.

A kulturális hanyatlás hangulata kétségkívül örök emberi s ha tetszik, visszakövethető a századok világvég-várásán keresztül egészen az antikvitásig vagy akár a történeti idők kezdetéig. Minden újabb nemzedék veszendőnek érezte magát a megelőzőhöz képest, sőt a feltörekvő, életerős korokban sem némult el a panasz, amely elaggásról és kimúlásról szólt. Ennyiben tehát a jelenkori európai alkonyhangulatban semmi új vagy meglepő nincsen. De egészen új a bomlás okainak keresésében az a szembont, amely mind általánosabban keresztültör s amely az európai szellem agóniáját a megértés hiányára vezeti vissza. Ebben is tulajdonképpen Novalis jár elől, amikor a „szép és fényes idők” egységének elvesztését a kölcsönös megnemértésből magyarázza. „Vérben fog úszni mindaddig Európa – mondja, – amíg a nemezték át nem látják szörnyű tébolyodottságukat, amely körben forgatja őket és amíg szentséges muzsikától megkapva és lecsendesítve, egykori oltárokhoz

egyértésben oda nem sereglenek, a béke szózatát meg nem szívlelik és a füstölgő csatamezőkön az engesztelés ünnepeként forró könnyeket ontva nagy szeretetlakomát nem ülnek. Csak a vallás támaszthatja fel újból Európát és békítheti össze egymással a népeket.” A vallás tehát a megértés közvetítője és az egyháznak, mint közvetítés szervének tagjaivá válván, ezzel egyszersmind Európa tagjaivá válunk. Ezekután nem véletlen, hogy a megértés modern elmélete éppen a romantika talajából nőtt. Ha ennek a megértés elméletének lényegét röviden jellemezni akarnók, azt mondhatnók: a megértés a közvetlenül nyert ismerettartalmak perspektivikus rendezésének képessége, amely összefüggő egységeket individuumokként, tehát nem fogalmi elemzéssel vagy alárendeléssel, hanem éppen sajátlagosságukban, egyszeri egzisztenciális helyzetükben ragad meg, mégis úgy azonban, hogy őket egy átfogóbb összefüggés keretében, mintegy több egymást-metsző szellemi irányvonal viszonylagosságában látja. A megértésben tehát kettős funkció fonódik össze: egy közvetlen, intuitív, „beleélő” és racionális, keretező, „viszonyító”, amely az átélt tartalmakat megfoghatóvá, mások számára is hozzáférhetővé teszi. Mindkettő egyformán elengedhetetlen ahhoz, hogy megértés létrejöjjön: beleélés viszonyítás nélkül izolált maradna, viszonyítás pedig beleélés nélkül tartalmatlanná válnék, s aki izolál, épp úgy a megértés szövetnekét oltja el, mint az, aki üres észformákkal dolgozik. Amikor tehát a romantika a tapasztalati adottságban megnyilvánuló változatosságot valamilyen egységes elvre akarja visszavezetni és viszont ebből az egységből a tapasztalat változatosságait leszármaztatni, akkor ezzel már tulajdonképpen a megértésnek erre a kettős, úgyszólván egymásba helyezkedő funkciójára eszmél. Bármilyen volt is a sorsa ennek a megértés-elméletnek a XIX. század folyamán, bármennyire elvértelenítette is a pozitívizmus izoláló motivációs-pragmatikája vagy túlzóan racionalisztikus irányok elvont egyéniség-felfogása, a felszín alatt a romantikus hagyomány szinte megszakíthatatlanul tovább élt és előbb a történelmi iskolában a történelmi rekonstrukciónak, majd a századfordulóval, főleg pedig a világháború után az összes szellemi tudományokban, sőt általában mindenütt, ahol élet és jelentés összefüggéséről van szó, a megismerésnek termékeny módszerévé vált. S ekközben egy olyan jelenségnek lehettünk tanúi, amely már nem egyszer ismétlődött a szellemi élet történetében: a módszer, amely világnézetből nőtt ki, idők folyamán maga is ismét világnézet kialakításához vezetett. Ha a két évtized óta különböző néven uralkodó vallásos, metafizikai, művészi, tudományos, erkölcsi és politikai mozgalmakat és törekvéseket nem is hozhatjuk mind azonos világnézeti nevezőre, kétségtelen, hogy valamennyit éppen a megértés elve termékenyítette meg, úgy hogy ennek alapján legalább is eredetében és tendenciájában közös világnézetről beszélhetünk. S e világnézet keretében a legkülönbözőbb eszközökkel próbálják a népek közti megértés útját

egyengetni: egymás jellemének és kultúrájának kölcsönös tanulmányozásával, történeti kapcsolatok felderítésével, a szellemi munka nemzetközi megszervezésével, az iskolának a népi megismerés szolgálatába állításával és mindezekkel párhuzamosan a folyamatba levő kultúrszinkretizmus előmozdításával, sőt a külső életapparátusnak egyöntetűvé tételével. A megértésre való igyekezetben tehát valóban nincs hiány s nincs okunk kételkedni a törekvéseknek legalább is elvi jóhiszeműségében. S mégis, mindezek ellenére egyre fokozódik a panasz: Európa szétszakadt, Európa szétesik, az európai kultúra utolsó fejezeténél vagyunk, mert népeinkből hiányzik a kölcsönös megértés.

A jelenség magyarázatában legközelebből általában a nacionalizmus túlzásaira szoktunk hivatkozni. A nemzetekre való elkülönülés azonban a népi sajátosságoknak ettől a szélsőséges kultuszától függetlenül, sőt azt jóval megelőzőleg, már az újkor elején végbement. Kétséggel ezzel a korábbi egység megszűnt és a vallás helyett, amely ennek az egységnek alapjául szolgált, az egymástól szétkülönült európai népek most sajátos lelki beállítottságuk szerint a kultúrának más-más részterülete felől igyekeztek a többi kultúrterületnek rangot és értéket adni. Magában véve ez még csak azt jelentette volna, hogy Európa többszólamúvá vált, ami a kölcsönös megértést talán megnehezítette, de azért még ki nem zárta volna, mint ahogy a kultúra bomlásának csíráit sem hozta szükségképpen magával. A megértés hiányának eredetét tehát másutt kell keresnünk. Erre pedig rávezet bennünket, ha nem az európai kultúra, hanem az európai élet felől keresünk utat magunknak a jelenség megfejtéséhez. Két megnyilvánulásmód jellemzi kiváltképen ezt az európai életet, legalább is a modern korban, bárha rejtett gyökerei egész az antikvitásig nyomon követhetők: az egyéni elvnek viszonytalan érvényesítése, a másik a racionalizáltság. A kettő jegyében rendezkedett be és mindkettő sajátosan, sőt végzetesen befolyásolta nemcsak az európai nacionalizmus alakulását, hanem rajta keresztül egyszersmind az egész európai kultúrát is.

Az individualizmus mindenesetre tipikusan nyugati életforma, amennyiben az individuációt a nyugati ember nemcsak az öntudatban fedezi fel és teszi a világmagyarázat elvévé, hanem még inkább az akarásban és cselekvésben is konstitutív tényezőként érvényesíti. A különbség így értékesebb, a különállás jellemzőbb, a mással-szembefordulás meggyőzőbb, mint a megegyezés, az egyensúlyozottság és az összhang. Az önkifejezés folyamata tulajdonképpen egymás szomszédságában, egymástól elszigetelve megy végbe. De a hangsúly itt mégis még mindig az egyéni tartalom önkifejezésén van, amely mindaddig, amíg megőrzi a maga feltétlét és korrelátumát, az egyetemest, különállásban, sőt elszigeteltségében sem válik bomlasztóvá. Az önkifejezés folyamata ebben a formájában az önmegvalósításnak, önnönmaga kicsiszolásának, teljesség tételének („Selbstvollendung”)

folyamatát jelenti. Platon a (.....), a középkor, a német idealizmus – hogy csak a csúcspontokat említsük – az individualitást ebben az öntökéletesedési formában értették. Joggal nevezték ezért éppen a német idealizmus körében ezt a differenciáltságában is teljességre törekvő egyéniséget személyiségnek.

Ez a személyes teljességre-törekvés kétségkívül ismeretes más kultúrkörökben is, így pl. felfedezhető a hinduk yoga és tat-tvam-asi technikájában, negatív akarat- és cselekvés iránnyal ugyan (mint ön-megszabadulás), de mégis pozitív értékeléssel. Nem ismeretes azonban sehol másutt az önkifejtésnek negatív *értékű* formája, a mindenáron való *önérvényesítés* („Selbstdurchsetzung”). Ezért akinek amott az öntökéletesedés útja nem sikerül, aki nem képes énjétől, a karmától megszabadulni és a nagy mindenségbe enyészni, az arra van éppen kárhoztatva, hogy tökéletlenségében újjászülessék, ami azonban senki másra, csak önmagára nézve jelent veszedelmet. Ámde Európában az önkifejtésnek ez a negatív értékű formája pozitív irányt vett: az önmagukat teljesíteni nemtudók, a személyes önmegvalósításra képtelenek, mégis önmaguk érvényesítésére törekszenek. S minthogy a többség mindig ezekből telik ki, azért a többségi forma rányomta bélyegét az egész európai életre. Egyesek és egész népközösségek versenyezve egymást mohón túlszárnyalni és leigázni törekedtek, még pedig nem az igazán egyéniben, amely mindig az objektív rendet és törvényt szolgálja, hanem a különlegesben, elszakadtban, sőt véletlenben. Ezzel azonban a szellemet eszközzé tették, a pusztá önkielégülés eszközévé s ahol a szellem eszköz, ott a megértés is néma és süket marad, ott lélek és lélek egymáshoz többé el nem juthat.

A megértés hiányának másik forrása viszont az élet formáinak szertelen racionalizálásában rejlik. Kevés szóval valóban nehéz ennek a racionalizáló-törekvésnek lényegét megvilágítani, annál is inkább, mert voltaképpen olyan motívumokból fejlődött ki, amelyek tőle alapjában idegenek. Már magában véve az egyéninek, a sajátlagosnak nagyraértékelése, ami az európai szellemre oly jellemző, bizonyos mindenre inkább feljogosíthat, mintsem arra a következtetésre, hogy a racionalizáció ebben az irányban lehetséges: *individuum est ineffabile*. S mégis: a racionalizációs törekvések ebből az individualizmusból vagy helyesebben ennek az individualizmusnak önérvényesítési formájából fejlődött ki. Mert ebben az önérvényesítésben természetesen az egyéniségnek felfokozott aktivitása nyilvánul: a szubsztanciális tartalmakkal szemben minden eszközzel, kiméletlenül a sikerre és teljesítményre irányul. Ez a felfokozott aktivitás pedig legelőbb is elhomályosította a látást a minőségi különbségek iránt. Ez természetesen nem azt jelenti, mintha az újabkori Európa ezzel végkép és visszavonhatatlanul közömbösség vált volna a szellemi értékekkel szemben: a kifinomult érzék a kvalitások iránt végre is európai kiváltság,

amely régi antik-keresztény hagyományban gyökerezik és az elleketlenedés idején sem halt ki egészen, hanem valahol és valamikép, ha szerényen és félreállva, ha kevesekben és néha talán csak jelképesen is, jelentkezett. De a többség, a moles, a maga felfokozott életiramában itt is eldöntötte az európai életformát. Mert az aktivitás fokozása csak kvantitatív lehet; a teljesítménynek lemérhetőnek kell lennie, hogy fejbekólintson bennünket. Fontossá válik tehát mindennek, valóságnak és valósfelettinek racionális-célirányos megszervezése, hogy az aktivitás mint önérvényesítés lehetőleg minél eredményesebb legyen. Így racionalizálta a nyugati ember előbb az élet feltételeit, majd a produkciót és annak irányát, végül egyre növekvő módon magát az életet. Ezt a folyamatot már számtalanszor leírták, úgy hogy minden további részletezés itt felesleges. A következmény, mint ismeretes, egy végzetes fordulat volt: az individualizmus, amely éppen az egyéni erőnek és képességnek, cselekvése sajátos irányának érvényesülését, öncélúságát akarta biztosítani, a maga ellentétébe csapott át, az egyéniség mindinkább függő viszonyba került a maga alkotta racionális rendszerrel szemben, amely most körülhurkolta őt, zsarnoki módon megkötötte aktivitását és ezzel elmosta egyéni érvényesülésének útját. Ebben a helyzetben pedig nyilván a megértés feltételei sem voltak adva. Már magában az aktivitás is akadálya a megértés létrejöttének. Cselekedni csak bizonyos „elfogultságból” lehet, a célkitűzés szükségképpen kizárólagossá teszi az állásfoglalást, aki mindenkit megért és mindenkinek meg akarja adni a maga igazát, annak meg kell szűnnie cselekedni. Aki cselekszik tehát: az vak. S amennyiben nem vak, annyiban számít, belát, okoskodik, mérlegel, de nem megért. Ebből a szempontból azt mondhatnók, hogy az egész racionális rendszer voltaképpen ezt a vitális „elfogultságot” helyettesíti, annak működését megkönnyíti, sőt fokozza. Megérteni azonban mindenkor csak elfogulatlanul lehet, ami azt jelenti, hogy bizonyos mértékben felül kell lenni azon, ami azt jelenti, hogy bizonyos mértékben felül kell lenni azon, amit megérteni törekszünk, de ugyanakkor mintegy részesedni is kell benne, ami viszont csak kvalitásokkal szemben tehető, kvantitásokkal soha.

Individualizmus és racionalizmus a kifejtett értelemben: bár ily módon nem egy ugyan a principiumunk, mint ahogy Fichte kívánja, hanem kettő, mindazonáltal ebből a kettőből úgyszólván egyértelműleg le tudjuk származtatni a mai Európa helyzetét. Kifejlődése folyamán e két principium, mint arra rámutattunk, szorosan egymáshoz is kapcsolódik, úgy hogy végeredményben csupán két arcát láthatjuk benne ugyanannak a tendenciának. Velük el tudunk igazodni az európai élet egyetemében, eljutva a látszólag egészen széteső vagy ellentétes jelenségek belső értelméhez és viszont az egyes jelenségek mélyén mindenütt felfedezhetjük ez elveknek vagy tendenciáknak valamilyen formában végbement közreműködését. Tulajdonképpen már maga Fichte is bennük kereste az európai elhanyaglás

eredő forrását, azzal a különbséggel mégis, hogy ő mint kötöttséget és szabadságot (vagy helyesebben szabadosságot) időbeli egymásutánban látta fellépésüket és még remélte a kettő szintheziséét az ősi egységes principiumban, az ész egyetemességében, amely helyre fogja állítani az európai egyensúlyt.

A szinthezis a XIX. század folyamán csakugyan bekövetkezett, de nem úgy, ahogy Fichte képzelte és megértés nem származott belőle. Ellenben elvezetett az európai lélek és kultúra aránytalan túlfejlődéséhez, amely talán a válságnál is rosszabb, mert a fejlődés rithmusa mögött az életképtelenség tüneteit rejti és ezért az ellenhatás erőit sem tudja többé felébreszteni magában. Ennek a túlfejlődésnek a jele az európai népek egyre fokozódó élményéhsége, amely úgyszólván védekezés a racionalizáltsággal szemben, negatív előjelű önérvényesítés, de épp ennél a pusztán receptív jellegénél fogva sem a magára-eszmélés, sem a más megértését, sem az igazi alkotást nem tudja elősegíteni, még kevésbé helyettesíteni. A túlfejlődés következménye, hogy egyes európai néptípusok különbségei mindinkább elmosódnak, a sajátos népi, hagyományban és kultuszban gyökerező elemek hovatovább már csak „érdekesek”, akárcsak egy elsüllyedt világrész muzeális emlékei s legfeljebb még a művészetnek szolgáltatják utolsó forrását, amelyből még egyszer megtermékenyül (de mi jön ezután?), miközben pedig az európai szellem egyre jobban amerikanizálódik, a francia afrikai formákat ölt fel, az angol ausztráliai módra gondolkodik és a német Ázsia felé tájékozódik. Olykor valóban úgy tűnik fel, mintha közeledés volna ez az ős-chaosz felé, ahol a népszellemnek már nincs arca, csak nyugtalanító és félelmetes tenyészet. Túlfejlődésre vall, hogy minden kulturális és anyagi expanzió ellenére is Európa határai egyre szűkebbre szorulnak és a Kelet főleg a világháború óta feltartóztatlanul nyomul Nyugat felé, előntve már az ősi gátat, a Kárpátokat és onnan mohó szemmel tekint a magyar rónára és a rónán túl Európa régi, megszentelt tűzhelyei felé- De Európa lelke közömbös. Neki csak az fontos, hogy az apparátus hibátlanul működjék és ezért koncul odadobja a saját testének részét és szövetségre lép a századokon át életére törő ellenséggel, az oroszsal és ennek falánk előőrseivel.

Európa valóban hanyatlík. Nemcsak azért, mert az európai élet sajátos alakulása folytán népei nem érthetik meg egymást; nemcsak azért, mert kölcsönösen és egyformán nem értik meg többé a közös európai eszme misszióját. Végeredményben ez a megértés más korokban sem volt mindig eleven, anélkül, hogy azért a hanyatlásnak ilyen általános érzését idézte volna elő s viszont éppen az utolsó időkben – mint már említettük – ennek a megértésnek előmozdítására több és komolyabb erőfeszítés történt, mint bármikor azelőtt. De hanyatlík azért, mert nem tudja többé felmutatni azokat az ösztönös erőket, amelyek a

megértés hiányát is pótolhatnák. Európa egyáltalán nem az Európa-eszme jegyében születet és alakult ki, hanem ösztönös, spontán erők hatására, amelyek először talán Marathonnál és Salamisnál jelentkeztek és azóta két és fél évezreden át, Rómában és az egyházban, vagyis a *civitasban* látható testet öltve, összeszítették a népeket és átgyúrták azok lelkét. Ma viszont tudatossá vált az Európa-eszme, de hiányzik az az ösztönös erő, amely a világi és az isteni jogrend eleven gyakorlására képesít és amely Európát egyedül teszi lehetővé. Ezért szükségképpen túl kellett fejlődnie. Túlfejlődött, nem mert szellemivé tette az élet közvetlen formáit, de túlfejlődött, ámbár szellemivé tette őket.

Ebben az általános európai folyamatban, ahol a szellem – hegeli kifejezéssel élve – mindinkább elidegenedik a maga örök forrásától és alapjától, a lélektől, csupán két népközösség tesz arról tanúságot, hogy még nem hagyta magát végkép lenyüggözni a szellem eltokosodott formáitól, hanem megőrizte az eleven érintkezést a lélekkel, amely ily módon szellemiségének is gyökeres és életmeleg lendületet tud adni: az olasz és a német. Mindkettő más-más irányban és különböző lényeg felől fejt ki az ellenhatás erőit az európai szellem elaggási jelenségeivel szemben: az egyik azzal, hogy a tradíciót teremtő akarattal éli s így nemcsak a szellemi lét kontinuitását biztosítja, hanem önmaga életformájának folytonos újjáalakítását is; a másik, amennyiben nem engedi soha megnyugvásra jutni léttudatát, hanem mindig új feladatokra állítja be, miközben a negatívumoknak fegyelmező, kiválasztó ereét érvényesíti. Tehát luciditás és daimonikus megragadottság, humanitás és örök vándorlás e humanitás felé, vagy ha tetszik: klasszika és romantika. De vajjon nem az emberi létnek általában két ősi, talán egyedül lehetséges teremtő tendenciája ez, amely egyszer, Európa kezdetén, a görögségben osztatlanul és együtt szerepelt? S pusztán véletlennek kell-e tekintenünk, hogy ez a két tendencia éppen Középeurópa téerein talált magának népeket, amelyek – ha megosztva és külön-külön is, mégis kölcsönös vonatkozásban és egymást kiegészítve, – igyekeznek őket valóra váltani és ezzel önmagukat lényegessé tenni? Valamikor kétségkívül a francia is hozzátartozott ehhez a „Középhez”, mint az olasszal rokon klasszikus luciditás képviselője. De kiszakadt belőle, mert amint a negativitás erői felébredtek benne, azokat nem termékenyítésre használta, hanem erőszakkal kiirtotta magából. Ha nem teszi ezt, talán hasonló lesz a történeti sorsa a németéhez s ő is valamilyen formában az európai szellem vándorává válik. De megtette s ezzel a humánus egyensúlyt megőrizte ugyan, de³ meg is merevítette, mert az elnyomott negatív erők ezekután a pusztán, lelketlen racionalizmusba menekültek s minduntalan onnan törnek elő. A negativitás itt tehát nem termékeny és kiváltó, hanem romboló, mert tiszta formák mögül tekint ránk. S így maradt végül is két nép a „Középben”, az olasz és a német, az őrző és az igazgató. S a Közép itt

valóban szószerint értendő, mint a platoni és, amely itt talán néha a maga erényeit is cserélve, de mindenesetre felülemelkedve a vegetatív részeken, a feladatok közösségében Európa fennmaradásának biztosítója s ennyiben követelés, felelősség és remény is egyben.

S ennek a Középnek a peremén, az olasz és a német tözsomszédságában, sorsukban osztozva és mintegy közvetítve közöttük, él a magyarság mindegyre fogyatkozó és diaszporára kényszerült maroknyi népe. Európa bujdosója. A latinitás és a germán szellem formálta, a Közép igézete fejlesztette ki történeti küldetéstudatát és a fennmaradásért folytatott sokszázados küzdelmei szilárdították meg benne az odatartozás érzését. A magyarságot valóban nem csupán a történeti szükség, hanem a saját akarata is elszakíthatatlanul ehhez az Európaközéphez kapcsolta. „A történetészet kifejthetné, miként a *közvetítő* nemzetnek a multban többnyire pillanati érdekei ellen volt a nagy fordulópontok alatt *nyugat*-hoz ragaszkodni, s mégis örökké azt téve.” (Kemény Zs.) Mégsem látott ez az Európa a magyarságban mást, mint exotikumot, életterében pedig gyarmatot, a hatalmi terjeszkedés kéznélfekvő prédáját, amely közelebből azonban legtöbbször annyira sem érdekelt, mint az Indiák vagy Afrika gyarmatai. Ha van egy nép, amely a megértés hiányáról joggal panaszkodhatik, a magyar bizonyly az. Tettük és tesszük is minden kínálkozó alkalommal, anélkül hogy eszünkbe jutna: ezzel éppen arról állítunk ki tanubizonyyságot, hogy az európai szellemet viszont mi nem értjük meg. Mert a magyarból épp az hiányzik, ami az európai szellemre általában jellemző: az aktivitás feszültsége, számotvetése és kitartása. Az európai szellemnek minden történetileg fellépett típusa: a kifejező és a szervező épp úgy, mint a humanista vagy a vándor, bármily különböző legyen is egyébként a lényegük és egzisztenciális beállitottságuk, végeredményben mind aktív jellegű. Az általános európai aktivitás ez, amelytől a magyarnak keleti nyugalmú, fölényesen tétlenkedő, pipázva nézelődő s viszont a megindulását mindig elhibázó magatartása kétségkívül erősen elüt. Közöttük a magyar valóban nem faji leszármazásánál vagy nyelve idegenségénél, hanem ennél az egészen más beállitottságánál fogva rokontalan. A bujdosótípus épp ennek a kétféle magatartásmódnak, az európai aktivitásnak és a magyar inaktivitásnak az összeütközéséből fejlődött ki. Ebből érthető, hogy az európai szellemben részesedve és annak fennmaradásához hittel és áldozattal hozzájárulva, mégis félreszorultunk. A magyar teljesítmény nem az aktivitásnak s legkevésbé racionalis-célirányos tevékenységnek eredménye. A Nyugat megérzi ezt s ezért nem tekint bennünket a maga szelleméből valónak. Neki a „magyarok nemes népe” egy kissé mindig kuriózum és egy kissé anachronizmus; még ha becsüléssel közeledik felénk, akkor is valamelyest mindig ott lappang szemének sarkában a csodálkozás

ránca. Ebből a szempontból egyéniség híján való, ragadozó balkáni vagy Európán-kivüli népekkel is inkább tud „valamit kezdeni”, amennyiben ezek a saját szellemét másolják, mint a magyarokkal, akik soha sem kapcsolódnak be időszerűen a fogaskerek-világ folyásába és sértődve félrevonulnak vagy éppen ellenszegülnek, ahol közreműködést vár tőlük.
..... A Herakleitos említette példaszó valóban ránk olvasható: ha jelen vagyunk Európában, akkor is legtöbbször távol vagyunk tőle.

Ámde amit általában hiányunknak szoktak tulajdonítani, abban éppen erő és lehetőség rejlik. Még pedig nemcsak magyar, hanem európai szempontból is. Balgaság és indokolatlan elbizakodottság jele volna csak gondolni is arra, mintha a magyarságon dőlhetne el Európa sorsa: a globus Hungaricus szempont alkalmazása bizonyítást igényel itt a legkevésbé helyénvaló. De feltéve, hogy igaz is, amit legutóbb Keyserling (egy egyébként egészen felületes ismereten alapuló jellemzésben) mondott, hogy a magyarság alig fogja valaha is valamilyen emberileg jelentőssel Európát megajándékozni, akkor is joggal állítható, hogy megvan benne a jóakarata az emberileg jelentős iránt. Az a jóakarata, amelyről az utolsó században, de főleg a világháború óta a többi Európa mindinkább megfélemlített. E tekintetben a magyarság valóban hű adepta volt az európai szellemnek, hívebb, mintsem ez volt önmagához. Ez a jóakarata magában véve kétségkívül még nem jelent életformát, bár többet jelent a pusztaság vitalitásánál is: célok szolgálatába szegődött, átkultúrált vitalitás ez már, az életformának mintegy termékeny tája. De mint vitalitás: friss és még felhasználatlan erő, amellyel számolni érdemes és amellyel kapcsolatban hanyatlásról és végről beszélni mindenesetre alaptalan. S bizvást mondható, hogy ha nincs meg éppen itt, Középeurópa szélén ez a jóakarata, a maga Nyugat felé ágazó s mégis erős vitális gyökereivel, akkor maga ez a „Közép” is csakhamar olyan ellenséggel fogja szembetalálni magát, amellyel szemben humánus életforma, de minden új életforma-keresés is egyaránt erőtlenné és veszendő lesz.

A jóakarata, amely tulajdonképpen a megértés irracionális háttere, ma valóban anachronizmus Európában. Az a megértés ez, amely valamikor tényleg egy corpusban egyesítette Európát, ahogy arról Novalis álmodott, amelynek jóakarata azonban mégsem az elnézésben és békénhagyásban, hanem a közös veszéllyel szemben vállalt küzdelemben és a küzdelem idején egymással szemben tanúsított bizalomban nyilvánult. Ma gyakran hajlunk arra, hogy a megértés jóakarata kimételetlenségre, megbocsájtásra, segélynyújtásra magyarázzuk, De ahogyan az egyéni életnek nem lehet ebben az irányban igazán termékeny kifejlődési lehetősége, úgy a népek történeti életében sincsen. Megértés, amely gyöngeségre vall, nem az újjászületés erjesztője. Ez a fajta megértés mindig össze fogja tévesztetni a történeti tendenciák lehetséges újraélesztését a történeti formák lehetetlen újraélesztésével. S

ezért mindig újból meg fogja kísérelni, hogy az egységet egyezményekkel helyettesítse, a kölcsönös bizalmat pacifikációval teremtsen meg, tehát azt, aminek organikusan kell nőnie, racionális-célszerű apparátussal biztosítsa, ami nyilván csak további és újabb megmerevedésre vezet. De van egy teremtető megértés is, amely létrejö minden jóakarat versenyző együttműködése által s amely nem békét és körülsegítést, hanem harcot és áttörést, mert emberi feljebb-törést hirdet. Európa sorsa azon múlik, hogy ezt a fajta megértést sikerül-e magában elevenné tennie.

Makkai János

A politikai hiedelem gyermekbetegségei*

A politikai hiedelemmel való élés gyakorlata igen gyakran mutat „beteges” tüneteket a társadalomban. Mint minden szellemi ténykedésnek, úgy a politikai magatartásnak is állandóan bizonyos eltorzult formái és jelenségei mutatkoznak, amelyeket a józan ember és az objektív utókor is „egészségteleneknek” kell hogy ítéljen. Régi szállóige, hogy sehol sem lehet annyi visszataszító jelenséget látni, mint a politikai életben. Ennek okát legtöbbször abban a tényben érezzük, hogy a politikát erkölcsileg, jellemileg és szellemileg nem megfelelő egyének művelik és ezek defektusai megmutatkoznak az élet gyakorlatában. Ebben a tekintetben igen sok függ a politikustól és a hiedelmet szolgáló tömeg általános életviszonyaitól, a népet alkotó fajelemek lelkiségétől, a nemzeti karaktertől, a társadalmi, gazdasági, anyagi, civilizációs és műveltségi állapottól. A hiedelemmel való élést jórészt ezek a tényezők szabályozzák, azonban ezek törvényszerűségének kutatása *nem ide*, hanem az általános szociológiai és a néplélektan körébe tartozik.

Bizonyos azonban, hogy a politikai aberrációk nagy tömege nem ilyen esetlegességekre vezethető vissza, hiszen előfordulásuk általános jelenség. Nem, ezeknek más, mélyebb okai vannak. Tudjuk, hogy a hiedelem egész élete folyamán a lelki infekció erejével terjed, ám más a laki infekció a hiedelem egyik vagy másik életkorában és a különbség nemcsak a fertőző erőben, hanem a fertőzés, az infekció eltérő hatásaiban is megmutatkozik. A hiedelemmel való élésben az ideális állapot az volna, ha a hiedelem mindig

* A közölt részlet a szerző Politika-isten rabságában című könyvének (Budapest. 1943.) egyik fejezete.

férfikorát, kiteljesedésének egészséges állapotát élné és annak nem volna zavaros gyermekkor és dekadens öregsége. A hiedelmek azonban nem születnek készen és tökéletesen és nem maradnak ilyenek. A politikai hiedelmeknek (éppúgy, mint minden más hiedelemnek is) határozottan megfigyelhető *gyermekbetegségei és öregkori betegségei* vannak. A forradalmak kegyetlenségei, az emberi erkölcsök eldurvulása, a tömegmészárlások, a kulturális javak elpusztítása, – máskor pedig a közügyek iránti passzivitás, az áldozathozatal hiánya, a nagy célok és szempontok negligációja mind olyan lélektani jelenségek, amelyeket az embertömegek *nem azért követnek el, mert egyéneik gonosztevők, vagy aljasak*, hanem főként azért, *mert vagy a hívés-okozta pszichózis, vagy a hívés-hiány állapotában vannak; a hiedelem vagy gyermekkorát, vagy hanyatló öregségét éli bennük.* (1.)

Az értelem-süketség

A politikai hiedelem gyermekbetegségei mind közös eredőből: az érzelmek túltengéséből és az értelem fejletlen, alárendelt, lényegtelen állapotban való tartásából veszik eredetüket. A hiedelem gyermekkorában az érzelem néha még az ismert mértéken felül is túlteng úgy hogy az értelem alig jut benne szerephez. Az értelem teljesen csenevész, a hívő tömeg pedig mohó a cselekvésben – nyilvánvaló hát, hogy ostobaságokat kell elkövetnie.

A politikai hiedelem leggyakoribb gyermekbetegsége: az „értelem-süketség”, amely alatt azt a pszihikus állapotot kell érteni, amikor a hívő annyira a hiedelem alkotó érzelmeinek szuggesztiója alatt áll, hogy teljesen képtelen az önkritikára, a másirányú értelmi behatások elfogadására, nem ért meg semmit, ami nem vágyainak és akaratának kedves és megfelelő, ellenben mindent kritika nélkül elhisz és követ, ami érzelmi alátámasztására alkalmas. Voltaképpen minden vallásos és politikai hívő kisebb-nagyobb mértékben az értelem-süketség állapotában van, éppúgy, amint nem mindig van biztos határ az ideg- és elmekórtan tanítása szerint egészséges és beteg individuumok között.

Az értelem-süketségben szenvedő egyén és tömeg olyan naiv dolgokat is képes szentségek gyanánt magáévá tenni, amelyek egy későbbi állapotában teljesen értelmetlennek tűnnek előtte. Ezerszer látjuk, hogy események elbírálásában, emberek értékelésében, jelenségek megítélésében az embertömeg milyen nagy különbségeket és ellentéteket mutat akár csak egy esztendő, egy hónap vagy egy hét távlatában is. A francia parlamenti választásokról többen kimutatták már, hogy azok a választópolgárok „hisztériájának” sajátos képét mutatják. A legtöbb kerületben állandóan más és más párt győzött a két világháború közötti Franciaországban. A hívő tömegek képesek ugyanazt az embert világmegváltónak

tartani ma és gazembernek holnap; tökéletesen azonos buzgalommal forradalmárok hétfőn és konzervatívok kedden, ha közben valami drámai esemény „megvilágosítja” agyukat. A tömegek politikai élménye ebből a szempontból azonos az *állandó vesszőfutással* s ha egyetlen ember számot vetne azzal, hogy élete folyamán milyen különböző és ellentmondó hiedelmeket szolgált, ugyancsak szégyenkeznie kellene emiatt! A tömegekben a kritikanélküli hiszékenységet az értelem-süketség idézi elő és ezért lehet azokat megfelelő érzelmi konstellációk esetében *bármilyen célra* felhasználni. Ezt az állapotot használja föl az európai tömegember mai igazi vezére: a „kispolitikus”, az emberi lények egyik legocsmányabbika. (2.)

Az értelem-süketség a gyermekkorát élő hiedelem hívőiben olyan arányú, hogy azok a legprimitívebb ostobaságokat sem veszik észre, amikor elkövetik. E pszichikus állapotban a hívők mindig elhiszik, hogy pontosan ők vannak hivatva a világot megmenteni. Hiedelmük megvalósítása előtt nem látnak akadályt. Problémaszemléletük egyáltalában nincs. Megoldatlan kérdések pillanatnyi elrendezésével úgy dobálóznak, mint gyermek a labdával. Azt hiszik, hogy egyszerűen csak akarniuk kell és akkor minden meg is történik, amit kívánnak. Saját népük adott szociális állapotával, értelmi elmaradottságával, az egyén és a tömeg hétköznapi pszichológiájával, az ellenük feltornyosuló erők számbavevésével, a természet ellenállásával, gazdasági és pénzügyi alaptörvényekkel egyáltalában nem törődnek. Elhiszik, hogy népeket egyik napról a másikra el lehet költöztetni letelepedési helyükről, minden megrázkódtatás nélkül; elhiszik, hogy a gazdasági és szociális válságokat egyik napról a másikra virradó éjszakán meg lehet oldani; az ellenerőket minden kockázat nélkül el lehet pusztítani – és, ha mindezt a társadalom vagy a nemzet vezetői nem teszik meg, az csupán gyávaságuk és jellembeli fogyatkozásuk következménye. A hívés eme primitív állapota csak az államférfiakat, az ösztönösen politikára született egyéniségeket nem jellemzi, a szakembereket, a művelteket, az intellektuálisokat – igen gyakran!

Az értelem-süketség állapotában levő embercsoportot a legprimitívebb eszközökkel lehet az orránál fogva vezetni és velük a legátlátszóbb mesterkedésekkel szédelegni. A *logika működése* ilyenkor teljesen megbénul. Az ok és okozat közötti összefüggés vizsgálata megszűnik s a hívő előtt így minden lehetségessé válik. Az értelmi felvilágosítás e pszichikus állapotban teljesen reménytelen. Amíg az állapot fennáll, az értelem-süket tömeg semmi érvet nem hall meg, akár ágyúzni is lehet a füle mellett a legkézenfekvőbb, racionális tényállításokkal. Az állapot a hiedelem-fejlődés következtében önmagától múlhatik el, vagy pedig nagy tragédiák árán a tömeg csalódása következtében szakad félbe. Orvosság vele

szemben *nincs*. Az ilyen hívő tömeget csak a hatalom eszközével lehet fékentartani. Az értelem-süket csorda szabadjára engedése az állam és a társadalom legnagyobb veszedelme.

A demagógia

Az értelem-süketség tenyésztí a társadalomban a *demagógia* kórokozóit. A közösségben mindig jelentkeznek olyan tényezők, amelyek a tömeg értelem-süketségét saját céljaik számára akarják felhasználni s erre az állapotra politikai egzisztenciát szerveznek. A kórokozó: a demagóg az értelem-süketségben levő tömeget az alantas ösztönök fölkeltesével határozott akciók számára megszervezi, közreműködését kihasználja és a tömeget becsapva, meg nem fontolt é be nem vallott célok irányába tettekre mozgatja. A demagógia kisebb-nagyobb mértékben minden korban és politikai rendszerben virágzik, tőle sohasem lehet teljesen megszabadulni. Nincs olyan politikai életérzés és irányzat, amely ne élne a demagógia eszközével.

A demagógia a forradalmi korszakokban annyira elhatalmasodik, hogy a politikai élet minden magasabb színvonalú megnyilatkozása a háttérbe szorul. A vele megtöltött embercsoportokban a harcoló felek túlnyomórészt *indulatszavakban* érintkeznek egymással. A hiedelem vezetői szükségképen alacsonyszínvonalú emberek lesznek, akik nem ismernek gátlást és akiknek nincs vesztenivalójuk – ezért minden kockázatot vállalnak, csakhogy a hiedelmet, de főleg: saját érdekeiket előbbre vihessék. Az értelem-süket tömeg mindig biztos prédája a demagógiának.

Nem szabad azonban azt hinni, hogy csak a forradalmi életérzés vált ki demagógiát. Határozott demagóg-tevékenység figyelhető meg néha a haladó életérzésűek és a konzervatívok körében is. A forradalmárok demagógiája azt állítja (és ezt az értelem-süket tömeg száz százalékig elhiszi), hogy a társadalom minden nyomorúsága egy kiválasztott közellenség-réteg tevékenységének következménye. Az ellenség képviselői: a Sátán gyermekei. Ezek nem képesek egyéb cselekedetre, mint lopásra, csalásra, gyilkosságra, paráználkodásra és a néptömegek becsapására. A hívő, értelem-süket tömeg, és vezetője a demagóg: a becsület mintaképei, az ellenség pedig azonos a gazemberek tömegével. A demagógia ígézetében a tömeg meg van győződve arról, hogy politikai ellenfelei mind egy húron pendülnek, noha őket (saját érzésük szerint) ég és föld választja el egymástól, mind közösen őellene acsarkodnak és az uralmon levők a népet rabszolgaként, vagy baromként bármikor képesek eladni az állítólagos közös ellenségnek. A haladók demagógiája mindig képes elhiteni híveivel, hogy a társadalmat vagy a reakció visszatérése, vagy a forradalom

felülkerekedése fenyegeti. Ezzel a frázissal tudják kicsikarni az életérzésüknek megfelelő haladást. A konzervatívok demagógiája a régi állapotok nagyszerűségének túlzásával és az adott viszonyok gyakorló voltának hangsúlyozásával jelentkezik, ami szintén mindig hitelre talál a hasonló életérzésűeknél. A konzervatívoknak jellemző demagóg fogása, hogy a régi világrendből csak annak előnyeit csillogtatják meg és a jelenlegi vagy a változást követelő irányzatnak és állapotnak csak a hátrányait. Ugyanígy a politikusok összehasonlításánál elmúlt korok legnagyobbjait a jelenkor legkisebbjeivel hasonlítják össze. „Meghalt Tisza István, de itt van most Klopucsek” – mondják. A konzervatív hívők a *csalást nem veszik észre*, hanem helyeslően hümmögnek hozzá. A demagógia alapja mindenkor valamely hamis principium fölállítás, hogy abból a megfelelő következtetés legyen levonható.

A mostanában elburjázott s az egész világot lenyűgöző *propaganda* túlnyomórészt az egykori demagógia tökéletes utánzása és szóban, írásban, rádióhullámon való kitenyésztése a modern pszichológiai módszerek figyelembevételével. A demagógia elszabadulásának tragikus következménye az: ha egyik oldalon való jelentkezését nem lehet megakadályozni, akkor az a másik oldalon is törvényszerűen kifejlődik. Ugyanígy a nemzetközi politikában, ha egyik állam demagógiával izgatja ellenünk a népet, mi is kénytelenek vagyunk hasonló eszközökkel válaszolni. Ez a politika teljes elordasodásához vezet, amelyből azután gyilkosságok, merényletek, katasztrófák keletkeznek. A politikai hiedelem gyermekkorában a demagógia a legmindennapibb jelenség és ezen csak a hiedelem továbbfejlődése tud némileg segíteni.

A radikalizmus

A harmadik gyermekbetegség: a *radikalizmus*. Mivel a politika az emberi életet akarja előbbre vinni és állandóan változtatni, nyilvánvaló, hogy hiedelmeink megvalósítása a társadalom, vagy más népek, vagy pedig egyenesen a természet ellenállásába ütközik. Ezért semmiféle elvet nem lehet azonnal, nyomban és maradéktalanul a gyakorlati életbe átültetni. A tömeg viszont a hiedelem gyermekkorában az egész boldogságrendszert azonnali, biztos lehetőségnek veszi s a hiedelmet betű és szó szerint hiszi. Ezért, mint a gyermek, egyszerre mindent akar. Nem látja szükségesnek a sorrendbeli kérdések felállítását s fölöslegesnek tartja az eddigi eredmények kipróbálását: nyomban, azonnal a végcélt követeli.

A radikalizmus minden politikai hiedelem gyermekkorában egyformán jelentkezik. Amikor az életérzés új hiedelmet hoz, a hívők rendszerint még sokkal kevésbé akarják átformálni a világot. Kezdetben kevesebbrel is beérik, de később étvágyuk megnő s lassanként semmi eredmény sem lesz elég nekik. Követelésük ilyenkor kétirányú szokott lenni. Egyik

irány: egyre nagyobb áldozás bizonyos célok elérése érdekében. A másik irány: a gyűlölet folytonos növekedése a prófánokkal vagy a más hiten levőkkel szemben. A radikálisok mindig saját elvük minél gyorsabb és minél tökéletesebb megvalósítását és az ellenség mielőbbi teljes megsemmisítését követelik. Mindíg azt hiszik és úgy érzik, hogy az áldozásnak nincsenek határai, a tömeg mindent elbír, a társadalom pedig az ő kísérleti nyúluk, amellyel mindent tehetnek. Ugyanakkor azt is hiszik és érzik, hogy a politikai ellenség egyre vakmerőbb és elszántabb lesz velük szemben. Egyre újabb és újabb bűnöket fedeznek föl a társadalom eme rétegében és ezért folyton szigorúbb rendszabályokat követelnek. A radikalizmus vezetett a francia forradalomban és később az orosz kommunizmusban egész társadalmi rétegek kiirtására. (3.) Mivel a tehetetlen ellenfelet sokkal könnyebb kiirtani, mint hívőinket a végtelen áldozás útján vezetni és velük hatalmas alkotásokat létrehozni, – a radikalizmus mindig sokkal többet rombol, mint amennyit épít.

A radikalizmus lavinaszerűen önti el a társadalmat. Ha erőt vesz egy embercsoporton, azt engedményekkel, programjának megfelelő törvényekkel vagy a megkívánt alkotásokkal egyáltalában nem lehet lecsillapítani. Ha a radikálisok egyik napon egy határozott dolgot követelnek és az teljességbe megy, a következő napon föltétlenül új követeléssel állanak elő és sohasem mondják azt, hogy elég volt valamiből. Ez is csak hatalmi eszközökkel fékezhető meg vagy pedig a társadalom kinövi azt, mint a többi gyermekbetegséget.

A bűntudat hiánya

Az emberiség nagy vallásai többek között abban a rendkívül fontos és mély jelentőségű tényben különböznek az összes földi hiedelmektől, hogy lényegük mindig a *bűntudaton alapszik*. Nincs olyan vallás, amely ne ismerné a bűnös ember fogalmát és ne a bűnöktől való megtisztulást tartaná az emberi élet végső céljának. Minden vallásban más az erkölcs és mások a bűnök. De mindegyik vallás ismeri a bűnt és az emberbe beleneveli a bűntudatot. Vallásos ember csak az lehet, aki elismeri, hogy bűnös, esendő és azért imádkozik, hogy bűneitől megszabaduljon.

A politikai hiedelem azért sokkal alacsonyabbrendű, mint a vallási, mert általában nem ismeri a bűntudatot. Az egyén életében még előfordul, hogy belátja: politikai tekintetben valamit helytelenül cselekedett, embertársait válságokba dobta, bizalmukkal visszaélt s őket tragédiába döntötte. *A tömeg azonban egyáltalán nem ismeri a politikai bűntudat érzését*. Ha egy embercsoport felháborodik valamin és politikai ellenfeleit felkoncolja az utcán, a tömeg tagjai a teljes ártatlanság érzésével térnek haza és nem furdalja őket a lelkiismeret. Le Bon azt

mondja, hogy a francia forradalom alatt a jakobinusok legvérengzőbb emberei a magánéletükben békés polgárok voltak, akik dédelgették családtagjaikat és szeretettel ápolgatták a virágokat. A hiedelem ígázatában egy-egy időszakban megőrültek, gyilkolni kezdtek, ellenfeleiket a guillotine alá hurcolták és ezres csoportokban nézték végig az arisztokraták kivégzését. Az asszonyok már reggel helyet foglaltak a guillotine körül, nehogy elessenek a látványosságtól és az emelvényen békésen varrogattak, amíg a tömegkivégzések ideje elkövetkezett, utána pedig nyugodtan hajtották álomra fejüket.

Az érzelmek oly erősek a hiedelem gyermekkorában, hogy az ember és a tömeg minden cselekedetét, minden ösztönös akcióját eleve szentesítik. A tömeg ezért önbíráskodik bizonyos esetekben és visszamenőleg ezért bánja meg bűneit. Maguk a politikusok is ritkán látják be, hogy a múltban valamit helytelenül cselekedtek. Tudjuk, hogy a Bourbonok „semmit sem tanultak és semmit sem felejtettek” és ugyanígy van ez a legtöbb politikussal és minden társadalommal. Ezért a közösség kérdéses rétegeinek erkölcsi megjavulása még egy-egy nagy élmény vagy katasztrófa esetén is kétséges, sőt inkább: valószínűtlen. A hiedelem e korszakában az egész társadalom, illetve az egész hívő csoport: gyermek; és a büntudat csak a felnőttkorban vagy az öregségben szokott kifejlődni az egyén életében is.

A tömeg sohasem hiszi el, hogy saját tragédiáit ő maga okozta. Sohasem tart vizsgálatot önmaga fölött és ha nem kutatja, nem is találja meg szerencsétlenségének valószínű okait. A büntudat érzése helyett a politikai hiedelem gyermekkorában mindig a *bűnbak-keresés* gyakorlatát fejleszti ki. A népek nagy előszeretettel elhiszik, hogy nem az ellenség győzte le őket, hanem „árulás” áldozataivá lettek. A történelmi tragédiákat szeretik egyes emberek vagy egyes csoportok tevékenységének tulajdonítani. Magyarországon hosszú ideig azt hitték, hogy a szabadságharc Görgey Artur árulása következtében omlott össze és a történetírás csak később tudta igazolni szabadságharcunk legnagyobb hadvezérét.

Ennek a lélektani jelenségnek egyik legkorszerűbb megnyilatkozása a „háborús bűnösök” keresése a hadviselők minden oldalán. Pedig a háborúkat sohasem személyek csinálják, hanem azok elkerülhetetlen és végzettszerű tömeglélektani jelenségek, amelyeket emberi ésszel sem irányítani, sem feltartóztatni, sem megakadályozni, sem idő előtt kirobbantani, sem idő előtt befejezni nem lehet. Mindenkor az egész résztvevő emberiség háborús bűnös, mert a háborúkat a hiedelmek összeütközése okozza. A politikai hiedelmeknek nagyon hosszú fejlődésre van még szüksége, hogy a büntudat érzése kialakulhasson vagy legalább is jelentkezhessék benne, hogy ezzel az igazi politikai felelősség elterjedhessen a művelt emberek világában.

A nacionalizmus gyermekbetegségei

A gyermekbetegségeket minden politikai hiedelemben egyformán ki lehet mutatni: némelyiket a történelemből, másikat pedig korunk eseményeiből. A jelenségek részletezése ebben a tekintetben azonban igazságtalan következtetésekre vezetne, mert ma elsősorban a fiatal hiedelmek gyermekbetegségeinek jelenlétét érezzük, míg a régebbiekéét nem. A liberalizmus gyermekbetegségei nagyrészt lezajlottak már a demokráciákban, míg az új hiedelmekéi a közelünkben állandóan mutatkoznak. Minden egyes politikai hiedelem ilyen vagy amolyan kóros elváltozását nem is lehet felsorolni. Külön foglalkoznom kell azonban a nacionalizmus gyermekbetegségeivel, mert a nacionalizmus századunk egyik legfőbb vezető hiedelme és eszméje; annak kóros jelenségei nemcsak egy-egy nemzet belső életét, hanem egész Európa sorsát befolyásolják.

A nacionalizmus eszmeköre és hiedelem-világa a fehér fajta népeiben nemcsak a napoleoni háborúk óta él, de főleg azóta domináns. (4.) A nemzeti eszme hamarabb alakult ki Angliában és Franciaországban és aztán fokozatosan Magyarországon, Németországban, Olaszországban és a többi közép-európai államban; még később a Balkánom, Keleteurópában és végül most, a legújabb évtizedek alatt a Közelkeleten és a többi kontinensen. Kialakulásának útját az önálló, független államok megalakulása jelzi vagy legalább is az önállóság és függetlenség megvalósítására irányuló tömegmozgalmak állandó jelenléte. A nacionalizmus nem az egész politikai életet egymagában betöltő hiedelem, mindig valamely más, belső életformákat rendező hiedelemmel egyesül és azzal együtt jut uralomra. A XIX. században mindig együtt jelentkezett a szabadgondolkodás, a demokrácia, a liberalizmus, általában a felvilágosodott eszmék hiedelmével. Ma sok helyütt a fasizmussal és a hitlerizmussal alkot hiedelem-kompromisszumot. Jellemző tünet, hogy az idegen uralom alól felszabaduló európai államok mindig azt a politikai hiedelmet veszik át, amelynek ereje és hatalma által fölszabadulnak, önállóakká lesznek; annak a közösségnek a hiedelmét teszik magukévá, amely őket nacionalista fejlődésükben elősegítette s őket felszabadította. (5.)

A fehér fajta egyes társadalmában a nacionalizmus már férfikorát éli, másutt pedig még egészen fiatal, gyermekkorában levő hiedelem. Ezért a nacionalizmus gyermekbetegségei nem minden népben egyformán jelentkeznek, de háborús válságok idején a fejlettebb, civilizáltabb, régi nacionalista népek is *visszaesnek* a hiedelem gyermekbetegségeibe. Azoknál a népeknél, amelyeknek állami léte, önállósága és függetlensége csak rövid multra tekinthet vissza, – ahol tehát a nacionalizmus még új

hiedelem – a gyermekbetegségek rendkívül erővel és szinte állandóan felütik fejüket. Különösen áll ez Középeurópa és a Balkán kis népeire és új államalakulataira.

A nemzetiségi türelmetlenség

A nacionalizmus gyermekbetegsége is elsősorban az érzelmek túltengéséből és az értelem-süketségből származik, aminek aztán szerves következménye a nacionalista demagógia, a radikalizmus és a nemzeti bűnökkel szemben való érzéketlenség. A nacionalizmus egész Európában évtizedek alatt tette meg a fejlődésnek azt az útját, (a technika, a civilizáció, a közlekedés elterjedése stb. következtében) amelyen évszázadok alatt kellett volna végighömpölyögnie. (6.) Az újonnan önállósult országokban az egyes népelemeket egyszerre, átmenet nélkül szabadították rá a nacionalizmus hiedelmére. A pásztorkodó, földműves, elmaradott falusi és kisvárosi rétegeket minden nevelés, civilizálódás és művelődés bevárása nélkül ébresztették rá arra a meggyőződésre, hogy ők egy értelmes nemzet tagjai, amelynek történelmi hivatása és önálló államhoz való joga van. Ezekben az embercsoportokban a nacionalizmus gyermekbetegségei valósággal tombolnak, úgyszólván állandóan heveny állapotban vannak.

Ugyanakkor a különböző nemzetiségű népelemek összekeveredése és együttélése Európának ugyanezen a vidékén uralkodó élet-állapot, míg nyugaton nem az. Az európai nagy népek nemzetiségileg alig keverednek hasonlóan nagy népekkel, csak nagy népek keverednek nagyhatalmat nem reprezentáló középnyagyságú vagy kisépekkel, de a nemzetiségi keveredés általában a kisépek átka. (7.) Mivel ezek a kisépek többnyire nemrég korszakokban szabadultak föl és nacionalizmusuk gyermekkorát éli, hiedelmük gyermekbetegségei elsősorban a nemzetiségi türelmetlenségben jelentkeznek. Az érzelmetúltengés következtében nem tudnak megférni egymás mellett. Állandóan gyűlölködnek. Egymás nyelvét, kultúráját, civilizációját el akarják nyomni. Pontosan ugyanaz az érzésük egymással szemben, mint a különböző hitfelekezetűeké volt a vallásos türelmetlenség korában. Gyűlölködésüket nem értelmi okok vagy nem csupán azok s nem törvényekkel és intézményekkel *rendezhető körülmények*, hanem mély, tudatalatti ellenszenv hozza a világra. A nacionalizmus újabb létformái csak tovább élezték ezt a helyzetet, úgyhogy a második világháborúban valóságos guerilla-harcok törtek ki egymás mellett élő kisépek nacionalista csoportjai között és azok az alaktalan öldöklésig fajultak. E népek körében megoldást csak a nacionalizmus megérése hozhat vagy a népek együttélésének megszüntetése azok átcsoportosítása által.

A nemzetiségi türelmetlenség a legragadósabb gyermekbetegség. Minden megnyilvánulása hasonló retorziót hoz létre; sohasem lehet tudni, hogy a belőle származó akciókat ki kezdeményezte; minden nap új és új okok keletkeznek a türelmetlenség felszínre bukkanására. A türelmetlenséget gyakorlati politikai eszközökkel sohasem lehet véglegesen megszüntetni – ezen a helyzeten csak új hiedelem-állapot segíthet.

Az önérzet-túltengés

A nemzeti türelmetlenség mindig együtt jár a nacionalizmus másik gyermekbetegségével: az önérzet-túltengéssel. A fiatal nacionalizmusú népek hiedelmüket épp úgy élik, mint a fiatal vallások hívői a maguk vallásos élményeit vagy a nemrég áttértek az újonnan fölvetett vallást. Nacionalizmusuk friss szenzáció és ezért belőle származó világképük elfogult, egyoldalú, sokszor mulatságosan naív. A nacionalizmus gyermekkorában élő népeknél robusztus erővel fejlődik ki a történelemkutatásnak az az ága, amely a hiányzó tradíciókat akarja pótolni s ezért az egész világot az illető nép hiedelmének idea-szemléletébe helyzeti. Az ilyen társadalom kritika nélkül elhisz minden olyan történelmi tant, amely múltbeli nagyságát kidomborítja. A közvélemény ereje nem engedi meg, hogy valamely romantikus történelmi állítást a tudomány képviselői megcáfoljanak és ezért körükben a történelemkutatás és a történetírás egész speciális ága fejlődik ki. A nyelvészetben kimutatják, hogy a történelem legnagyobb népeivel rokonok; az egyetemes európai történet nagy és dicső tényeit saját maguknak foglalják le; mint a gyermek, mindent magukénak mondanak és magukévá tesznek s az értelem kritikája ebben alig ellensúlyozza őket.

Ugyanakkor más népek fejlettebb történetírásának legendákat és mitológikus eseményeket vagy meg nem alapozott állításokat cáfoló tudományos eredményeit üdvrivalgással fogadják és propagandafegyvert gyártanak belőle a fejlettebb kultúrájú nép történelmi tudatának megtámadására és aláásására. Általában a mások javító szándékából született önvallomásait, fejlettebb szemléletéből eredő magasztos szándékú önostorozását a kérdéses nép szellemi értékeinek megtámadására használják föl és ezzel határozott kultúrromboló munkát végeznek. Terrorjukkal olyan légkört teremtenek, hogy az érdemes kutatói munka a nacionalista demagógia extázisában elsorvad és ezzel saját környezetük szellemi életét is alacsonyabb színvonalra kényszerítik. Ez a tevékenység háborús válságok idején, nagy kultúrnemzeteknél is, – sajátos módon – előfordul.

A nacionalizmus gyermekkorában élő nép magát Isten választott fajtájának, a legkülönb népnek, a legszebbnek, a legokosabbnak, a legbátrabbnak, a legigazságosabbnak,

testi és szellemi téren egyaránt a legkülönbnek érzi. (8.) Mindenki más alacsonyabb, hitványabb náluk. Nem képesek reálisan szemlélni a népek társadalmában elfoglalt helyzetüket és jelentőségüket; erejüket nem tudják mérlegelni; hivatásukat hamis értelemben fogják föl és az egész világ megítélését önérzet-túltengésükhöz viszonyítják. Politikai vezetőiket legtöbbször „megalkuvóknak” tekintik, mert azok nem tudják kielégíteni dübörgő érzelmeiket és megakadályozzák őket abban, hogy azok értelmes kompromisszumokat alkothassanak szomszédaikkal. Az állandó békétlenség, torzsalkodás melegágya az a földterület, amelyen a nacionalista hiedelem újonnan keletkezik. Európának emberöltők óta mindig az a háborús tűzfészke, ahol a legújabb nacionalizmusok élnek. A nacionalizmus gyermekkorában élő népek mindig az alkalmat lesik, hogy valamely világkonfliktusba a célszerűnek látszó oldalon beavatkozassanak és helyi ellenségeiket megtámadhassák.

Az abszolút ellenségesség pszichózisa

A fiatal nacionalizmusú népek voltaképpen állandóan abban a pszihikus állapotban vannak, mint az ókori és jelenkori félvad vagy nomád törzsek, amelyeket a nagy civilizált politikai hatalmak mindig kijátszottak egymás ellen. Hivatástudatuk és szemléletük mindig csak a legközelebbi holnapig terjed. Nem képesek – nemhogy világrészekben –, de nagyobb földterületekben és jelentősebb összefüggésekben sem gondolkozni. Az érzelemtúltengés csak a legprimitívebb ösztönök érvényesülését engedi meg nekik, mint például: a bosszú, az ellenség megalázása, a rablás, a hódítás minden nagy eszme és világnézeti elv nélkül és így tovább. Ennélfogva könnyen lesznek őket segítő nagyhatalmak vazallusai. Rövidlátó politikai céljaik érdekében a holnapért hajlandók eladni nemzeti és emberi egyéniségük számtalan értékét: egyik oldalon hajlandók a szolgaságba dőlni, csakhogy a másik oldalon apró ösztöneiket kielégíthessék.

Mivel ez saját eszközeikkel sohasem lehetséges, e szenvedélyük következtében félig-meddig *mindig rabszolgaságban élnek*. Soha sincsenek teljes szuverenitásuk, akaratuk és elhatározásuk szabad birtokában, mert az idegen erőt és segítséget igénybe kell venniük és azért súlyos árat kell fizetniük. Rendszerint valamely nagyhatalom épp úgy kezében tartja őket szenvedélyüknél fogva, mint *ahogy a korai kapitalizmus korában a tőkések, a dolgoztatók az iszákos munkást a korcsmák és egyéb népmulattató intézmények felállításával zsarolták ki többszörösen is*. A nacionalizmus gyermekbetegségében szenvedő nép érzi ezt az állapotot; észlelnie kell annak megalázó tüneteit és ezért *patrónusát is mindig gyűlöli*. Valóságos gyűlölet-skálát állít föl környezetével és az egész hatalmi világgal szemben és így

voltaképpen mindenki iránt az abszolút ellenségesség pszihózisában él. A nacionalizmus gyermekbetegségei ezért lehetetlenné vagy legalább is igen nehézé teszik a közös európai célok kollektív szolgálatát. Hiába kényszerítik ezeket a népeket azonos szövetségi célok szolgálatára, azonos jogrendszer elfogadására, valamely kollektív biztonsági rendszer közös fenntartására – az együttműködést mindig szabotálják és elfogult céljaik szerint értelmezik.

Saját politikájukban és egész életükben elsorvadnak a humánus nagy, egyetemes céljai. Néha formailag a legnemesebb intenciójú törvényeket hozzák, de azokat sohasem tartják be. Minden szociális, gazdasági és egyéb alkotásuk a harc, a fegyverkezés valamelyes céljait szolgálja, mégpedig nem társadalmi erejük tudatos és azonos szintű megacélozásával, – mint az a nagy népek életében szokásos –, hanem úgy, hogy intézményeik közül voltaképpen egyik sem azt a funkciót tölti be, amelyért alapították. Ez a kultúrálódás, a civilizálódás munkáját rendkívül megnehezíti és a barbárság kultuszát tartja fenn. Teljesen gyermeklélektani jelenség, hogy a fiatal nacionalizmusú népek és társadalmak – *árulkodnak egymásra*. Diplomáciai munkájukban, sajtójukban feljelengetik egymást annál a nagyhatalomnál, amelynek együttesen az érdekkörébe tartoznak. Ugyanakkor nyíltan kimutatják kárörömlüket, ha a másikat fenyegetés éri. Ilyen jelenségek szemlélésével valóban azt kell látnunk, hogy a népek és nemzetek diplomáciai életében olyan megalázó és alacsony színvonalú cselekmények figyelhetők meg, amelyeket felnőtt, intelligens ember soha nem követ el a saját életében magával és társaival szemben.

Jegyzetek és irodalom

1. Egészen bizonyos, hogy nincsenek „jó” és „rossz” népek. Vannak faji, kulturális, stb. különbségek népek és embercsoportok között, de egyetlen civilizált kultúrnép történelme sem nélkülözi a szégyenteljes eltévelyedéseket (tömegmészárlások, stb.). Mindezek a jelenségek különböző pszichózisok eredményei. A legmagasabb fokú kultúrával rendelkező népek is olyan pszichózisba eshetnek, amelyek embertelenségek elkövetésére ösztönzik őket, viszont a kulturálatlan, barbár nép is „pacifistává” lehet, ha hiedelemhanyatlásba esik.

2. Lásd: Dr. Maurice Dide „L’hystérie et l’évolution humaine” (Páris, 1935) érdekes szempontú, de egyoldalú beállítású könyvét.

3. *Lenin*: „Der Radikalismus, die Kinderkrankheit des Kommunismus” című könyvében ugyancsak a radikalizmus túlhajtásaira hívja fel hívei figyelmét az orosz forradalom első éveiben.

4. *Huizinga*: „Patriotizmus, nacionalizmus” (Magy. Ford. 1943.) c. könyvében többek között azt fejtegeti, hogy a nacionalizmus nem csupán a napoleoni kor szüleménye, hanem bizonyos formái mindig éltek a történelemben.

5. Az újonnan függetlenült államok mindig felszabadítóik államformáját, politikai berendezkedését és kormányformáját utánozzák. A napoleoni háborúk következtében alakult országok a Császár fivéreit, rokonait emelték trónra és velük honosították meg a francia forradalom addigra már megszűrt elveit. Az első világháború után az entente győzelme következtében önállósult új országok mind versenyeztek abban, hogy a *legdemokratább*, az angolhoz, franciához leginkább hasonló alkotmányt létesítsenek. A második világháborúban a német sikerek következtében önállósult Szlovákia és Horvátország viszont a német *nemzetiszocialista rendszerhez hasonló* alkotmányt és politikai berendezkedést hozott létre.

6. *Mitscherlich*: „Nationalismus” (II. kiadás, Leipzig, 1929, 249. old.).

7. Részletesebben: *Makkai J.*: „A természetes béke Európában” (Bpest, 1940. 122–126. old.)

8. „Minden nép dicsekszik azzal, amit a természet, mint valóságos, vagy látszólagos jellegzetességet adományozott neki. Igyekezik azt más népekkel szemben kiemelni, feldíszíteni, ragyogóra ékesíteni. Rövidesen minden nép úgy áll önmaga előtt, mint a legnemesebb és legelemelkedettebb, akit a sors a legmagasztosabb feladatok elvégzésére választott ki. Szerbek és horvátok, lengyelek és románok, görögök és törökök, franciák és angolok, németek és amerikaiak mind azt hiszik: ők a föld sója, az emberiség fájának legcsodálatosabb virágai.” (*Mitscherlich* id. műv. 256. old.)

Moór Gyula

A demokrácia örvényei

I

A világtörténelem eseményei a közelmúltban oly erősen torlódtak, hogy a legtöbben közülük – figyelmüket a nagy háborús döntésekre irányítva – talán nem is vették észre, hogy a háborús küzdelmek nyomában egy fontos belső társadalmi átalakulás is járt nálunk: egy zajtalan, de talán annál mélyrehatóbb *forradalom* játszódott le.

Hogy ez a forradalom ilyen észrevétlenül eltűnhetett a világháború árnyékában, annak fő oka, hogy szorosan összekapcsolódott vele: nem saját forradalmi csapatai, hanem az orosz hadsereg győzelmei szereztek meg számára a magyar államhatalmat. Ennek folytán a forradalom maga úgyszólván vérontás nélkül folyt le, ami szintén hozzájárult ahhoz, hogy a háborús dráma mellett nagyobb feltűnést ne keltsen. Igaz, hogy a forradalomnak nem elmaradhatatlan kelléke az, hogy vértől csöpögjön: vannak vértelen forradalmak is. A forradalomnak lényeges jellemző vonása csupán az, hogy vele a jogfejlődés megszakad.

Amikor azonban ez a mi mostani forradalmunk útjára elindult, a jogfolytonosság már régen nem létezett s így azt nem is szakíthatta meg. Amit az 1920. évi I. t.-c.-en alapuló ideiglenes közjogi rend jogfolytonosságából az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás meghagyott, azt is gyökeresen lerombolta 1944. október 15-én a német fegyverekre támaszkodó Szálasi-féle „patkánylázadás”. Az 1944. december 21-én megalakult ideiglenes nemzeti kormánynak, amely elsősorban az akkor még dühöngő Szálasi-féle örület és német bestialitás ellen lépett fel, ebből a szempontból nézve tehát nem is volt *forradalmi* jellege, hanem inkább *ellenforradalmi*-nak látszott. Ez a helyzet bizonyára meg fogja

könnyíteni, hogy a jelenlegi forradalom a legszebb magyar demokratikus és németellenes hagyományokhoz, az 1948/49. évi szabadságharc eszmevilágához kapcsolatot keressen, de nem vezethet arra a tévútra, hogy ezt a mozgalmat ellenforradalomnak tekintsük.

Kétségtelen ugyanis, hogy a hatalom jelenlegi birtokosai nem akarják az 1920-tól 1944-ig fennállott közjogi rendet visszaállítani. Nem keresik a jogfolytonosság helyreállításának útját sem az 1918 előtti alkotmány, sem az 1920 utáni közjogi provizórium felé. Hatalmukat nem történeti jogcímekre, hanem a *demokrácia* nagy politikai gondolatára, a demokratikus Magyarország ideáljának erkölcsi erejére alapítják. Egészen új alapon akarnak egy új országot, egy egészen új jogrendet felépíteni, a változás a múlttal szemben tehát valóban *forradalmi*.

2

Nem akarom kutatni, hogy a magyar múlt mindenestől olyan antidemokratikus-e, amilyennek azt most sokan talán feltüntetni szeretnék. Csupán egyet legyen szabad megjegyezni: az olyan példák, mint Werbőczy Hármaskönyvének híres *primae* (partis titulus) nonus-a, amely az „*una eademque libertas*”-ról beszél, s amely szerint a bocskoros nemest s a mágnás főurat *egyenlő szabadság* illeti meg, vagy Bezerédj István példája, amelyre Szakasits Árpád épp az imént hivatkozott, azt bizonyítják, hogy a demokráciának, az egyenlőség és a szabadság gondolatának a magyar múltban is megvannak a gyökerei.

Nem akarom kutatni azt sem, hogy a mai demokratikus Magyarország *mindenestől* demokratikus-e, hogy fiatal demokráciánk valóban *minden ízében* demokrácia-e?

E helyett azokra a *veszélyekre* akarok rámutatni, amelyek minden demokráciát fenyegetnek: azokra az *örvényekre*, amelyek a demokrácia vizein, a benne rejlő alapelvek következetes keresztülvitelének áramlatában keletkezni szoktak. Amint látni fogjuk, minden demokráciát, amely a szabadságnak és az egyenlőségnek benne rejlő alapelvét, *kellő mérséklet* nélkül, szigorú következetességgel akarja keresztülvinni, különösen két örvény fenyeget: egyfelől az *anarchia* és másfelől a *diktatúra* veszélye, amelyek a demokráciának igazi értékes tartalmát magát is elnyeléssel fenyegetik.

Csoda-e, hogy éppen azokban a fiatal demokráciákban, amelyeket újdonsült híveik a tegnap-megtértek neofita túlbuzgalmával szolgálnak, olyan jelenségek is észlelhetők, amelyek vagy az egyik, vagy a másik örvény morajlását jelzik? És szabad-e a demokráciának, ennek a legszebb, legemberibb, de egyben legnehezebb, legbonyolultabb és hibátlanul csupán belső ellentmondásainak kiegyensúlyozása mellett működő társadalomszervezési formának a

rovására írunk azt, hogy egyes hívei azt a mérsékletet és bölcsességet, azt a politikai tapasztalatot és államművészetet, amelyet az igazi demokráciának a megvalósítása megkíván, magukévá tenni még nem tudták?

3

A demokrácia azért a legnehezebb társadalomszervezési forma, mert a *legemberibb*. Nemcsak a közelmúlt szomorú és szégyenletes korszakára, de minden időkre találó az a mondás, hogy az embernek, emberséges embernek lenni igen, de igen nehéz dolog. A nagy természet nem demokrata: a demokrácia két nagy alapgondolatának, a szabadságnak és az egyenlőségnek a nagy természetben nyoma sincsen. Szabadság helyett itt szigorú okozatos megkötöttséggel, egyenlőség helyett egyenlőtlenséggel s az egyenlőtlenek közt dúló kíméletlen létért való küzdelemmel találkozunk. A természet magát az embert sem teremtette egyenlőnek: testi és lelki képességek tekintetében óriási különbségek állnak fenn köztük. De nem teremtette a természet az embert szabadnak sem: a természeti szabadság ősi állapotáról szóló ábrándozás mondva csinált monda; mindaz, ami az emberből a természethez tartozik, a könyörtelen szükségszerűség uralma alatt áll: az ember, mint természeti lény, ösztöneinek s más természeti kényszerűségnek rabja (*Homme-machine*).

Íme, a demokrácia *első* nagy antinómiája: a természettől fogva nem-szabad és nem-egyenlő embereket szabadokká és egyenlőkké tenni. Ebben az antinómiában a természeti adottságok és az erkölcsi ideál ütközik egymással össze.

4.

A demokráciának az a lényeges ismertetőjele, hogy a szabadság és az egyenlőség gondolatai szerepelnek benne társadalom- és államszervezési alapelvek gyanánt. Az emberi léleknek a szabadság utáni olthatatlan szomjúsága s az emberi méltóságból folyó egyenlőségnek erkölcsi követelménye egyesül a demokráciában, amely lényege szerint nem is egyéb, mint e két nagy gondolatnak a szintézise.

A nagy francia forradalom, mint a demokrácia bajvívója írja zászlójára a „Szabadság, egyenlőség, testvériség” hármas jelszavát.

Ezt a hármas jelszót – s ezzel a demokrácia elvi alapját is – azóta a politikai irodalom éles kritika tárgyává tette. A testvériség jelszavával nem tudott mit kezdeni, a szabadság és az

egyenlőség jelszáva nézve azonban könnyű volt a kritikának kimutatni azt, hogy e szép gondolatok éles ellentétben vannak egymással.

A dolog valóban így áll. Ha a demokráciának ez a két alapvető principiuma következetesen, korlátlanul s egymásra valót tekintet nélkül érvényesül, akkor a szabadság elismerése a legnagyobb egyenlőtlenségre, az egyenlőség erőszakolása pedig a szabadság megfojtására vezet.

Azt hiszem, felesleges ezt részletesebben bizonyítanom. Elég, ha utalok Madách Ember Tragédiájának két jelenetére: a *londoni vásár* szemléletesen mutatja, hogy hová vezet a szabadság – amelyet a *liberalizmus* választott egyedüli vezérelvévé – a *falanszter*-jelenet pedig elibénk tárja, hogy hová vezet az egyenlőség, – amely a szocializmus eleméletében játssza a vezérszerepet – ha korlát nélkül érvényesül.

Íme tehát a demokráciának egy újabb antinómiája: a lényegét tevő két társadalomszervezési alapelv belső ellentmondása.

A demokrácia kebelében rejtőző belső ellentmondások sora azonban ezzel még nincs lezárva. Nemcsak a szabadság és az egyenlőség alapelve kerül benne – következetesen keresztülvíve – *egymással* ellentétbe, hanem ezeknek az alapelveknek mindenike már *önmagában véve is* ellentmondásra vezet, ha végső következetességgel, kellő mérték nélkül, alkalmazzák őket.

A szabadság nagy gondolata – ha következetesen végiggondolom – az egyéni szabadságot korlátozó mindenféle társadalmi rend felborítására s minden államhatalmi kényszer tagadására, egyszóval: az *anarchiára* vezet. Az anarchia azonban az általános jogbizonytalanság mellett az élet minden értéke veszélybe kerül s az egyéni szabadság is tönkre megy. A szabadság érvényesülését tehát közösségi erővel, állami kényszerrel is biztosítani kell. De nem ellentmondás-e az, hogy bárkit is kényszerítsünk arra, hogy szabad legyen s hogy a szabadság nevében megfosszuk szabadságuktól azokat, akiket a szabadság ellenségeinek tekintünk? Ha a szabadság védelmében szabadságunk van arra is, hogy eltíporjuk és kiirtsuk a más-meggyőződésűeket, akkor a szabadság szomorú szolgásgba s a demokrácia zsarnoki önkényuralomba, *diktatúrába* süllyed.

A másik nagy demokratikus principiumnak, az *egyenlőség* gondolatának ugyanaz a belső dialektikája, mint a szabadság eszmekörének. Az egyenlőség gondolata – ha következetesen végiggondolom – megtámadja *azt* az egyenlőtlenséget is, amely a parancsolót az engedelmeskedőtől, a vezetőt a vezetettől választja el. Ennek az egyenlőtlenségnek az eltörlése azonban minden tekintély lerombolásához és az államhatalom megszűnéséhez, egyszóval: az *anarchiához* vezet. Az anarchiában, a *bellum omnium contra omnes* állati

harcában azonban az egyenlőség magasztos emberi gondolata is veszendőbe megy. Az egyenlőség érvényesülését tehát még sokkal inkább szükséges volna közösségi erővel és állami kényszerrel is biztosítani, mint a szabadságét. De nem a legnagyobb egyenlőtlenség-e az, ha a nem-egyenlőket egyenlően kezeljük s nem sérti-e az egyenlő igazságosságot az, ha csupán a kiválók érvényesülését nyomjuk el, ha éppen azokat, akik kortársaik közül egy fejjel kimagaslanak az egyenlőség nevében a szó szoros értelmében egy fejjel rövidebbé tesszük? Ha a demokratikus egyenlőség túlzó védelmében a kiválókat ki lehet irtani – esetleg úgy, hogy – amint Plátónál olvassuk – egy másik államba küldjük őket, nagy hódolattal s miután fejüket „illatos olajjal leöntöttük és gyapjával megkoszorúztuk” (Politeia, III. k. 9. fej.), – ha az egyenlőség ellenségeit, a más meggyőződésűeket, meg lehet semmisíteni, akkor az egyenlőség a legnagyobb egyenlőtlenségnek, az elnyomók és elnyomottak egyenlőtlenségének ad helyet s a demokrácia megint csak zsarnoki uralommá, *diktatúrává* fajul el.

Az egyenlőség eszmeköre tehát ugyanolyan ellentmondásokkal van tele, mint a szabadságé s ezek az ellentmondások ugyancsak az anarchia és a diktatúra Szcillája és Karibdisze felé sodorják a demokráciát.

Hogy a demokrácia előbb ismertetett antinómiái, vezérlő elveinek belső diszharmóniája nem a szürke elmélet rémlátása csupán, bizonyítja a demokráciáért vívott nagy francia forradalom története: drámájának fenséges felvonásait nem egyszer az anarchia szomorú jelenetei váltották fel, amelyeken úrrá lenni sokszor csak a terror eszközeivel, a legvéresebb diktatúrával tudott, hogy végül elvezessen Napoleon katonai diktatúrájához.

5

A szabadság és az egyenlőség eszmeköre ellentmondásai egyébként, úgy látom, a *demokrácia* és az *államhatalom* antinómiájára vezethetők vissza. A demokráciának *mindkét* alapelve alapján véve *államellenes*: mert embernek ember felett gyakorolt *minden* uralma – s így az államhatalom érvényesítése is – ellenkezik mind a szabadság, mind az egyenlőség elvével. De ennek ellenére mindkét alapelv mégis csupán az államon belül érvényesülhet: mind a szabadság, mind az egyenlőség az államhatalom védelmére szorul. A demokrácia pedig az állam ellenségéből az állami szervezet alapjává, *államformává* válik.

Kétségtelen, hogy a demokratikus alapelveket nemcsak az állami életben, hanem a gazdasági életben és a kulturális életben, vagy általában a társas lét egész területén is alkalmazhatjuk társadalomszervezési principiumok gyanánt. Kétségtelen azonban az is, hogy

a demokrácia eredeti jelentése és legfőbb jelentősége az *államélet*hez fűződik. A demokrácia elsősorban *politikai demokrácia*, vagyis államforma és az állampolgári szabadságjogok biztosítását s a *politikai jogok egyenlőségét jelenti*. Ezt a politikai demokráciát szokás újabban *polgári demokráciának* is nevezni, szemben a gazdasági, szocialista, szociális, népi, kulturális vagy másfajta demokráciákkal, amelyek a demokratikus alapelveknek nemcsak a jogi és politikai életben, hanem ennél szélesebb körben való érvényesítését akarják. A politikai demokráciának polgári demokráciaként való elnevezését nem tartom szerencsésnek, mert hiszen *ehhez* a demokráciához a szociáldemokrata munkásság éppúgy ragaszkodik, mint a haladó szellemű polgárság.

Hogy a demokrácia minden jelző nélkül a *politikai* demokráciával egyértelmű, s hogy *ez* az eredeti jelentése, kitűnik már abból is, hogy a görög „demokrácia” szó magyarul *népuralmat* jelent, vagyis egy olyan államot, amelyben nem egy ember, mint a monarchiában, nem is kevesek, mint az arisztokráciában, hanem *maga a nép* uralkodik.

A népuralom elnevezés azonban már szintén figyelmeztet arra, hogy a demokrácia fogalmában ellentmondások rejtőznek. Mert hiszen felvetve azt a kérdést, hogy *ki* felett uralkodik a nép, azt a feleletet nyerjük, hogy a nép felett: demokráciában a nép egyúttal *alanya* és *tárgya* is az uralomnak, ami nem minden ellentmondás nélküli dolog.

Nyilvánvaló ugyan, hogy a nép, mint az államhatalom alanya, nem ugyanazokból az emberekből áll, mint akik, mint az államhatalom tárgyai, a nép *egészét* kiteszik. A nép, mint az uralom aktív alanya, csupán a *politikai jogokkal bírók* összességét foglalja magában, s ezeknek száma még a szélsőséges demokráciában is jóval csekélyebb a nép egész tömegénél. Ha csupán a 20 éven aluliakat zárjuk ki a politikai jogokból, ezzel a népességnek körülbelül egyharmadát, ha kizárjuk a nőket, ezzel több mint felét érintettük. De ki szokták zárni a politikai jogokból a szellemi fogyatékosokban, elemi műveltséghiányban vagy erkölcsi hibában szenvedőket s ezenkívül az idegen állampolgárokat is. Utóbbi tekintetben a szovjet-alkotmány azt a forradalmi újítást hozta be, hogy saját állampolgáraival politikailag teljesen egyenjogúaknak tekinti a területén tartózkodó külföldi munkásokat.

A politikai jog azonban csak az *ókori* kis városállamokban jelentette azt, hogy a vele rendelkező az államhatalom gyakorlásában közvetlenül résztvehet: a nép ezekben az antik vagy *közvetlen demokráciákban* maga gyakorolta gyűlésein a törvényhozó hatalmat, választotta tisztviselőit s részt kérhetett a végrehajtó és bírói hatalom gyakorlásából is, bár a kormányzati, közigazgatási és bírói feladatok megoldását még itt is inkább a választott tisztviselőkre szokták bízni.

Modern nagy államokban a *közvetlen* demokrácia lehetetlen s ezért ezekben az államokban a *közvetett* vagy *népképviseleti* (reprezentatív) demokrácia érvényesül. Ennek lényege, hogy a nép *milliói* néhány száz képviselőt választanak, akik egy törvényhozó testületet – *parlamentet* – alkotva, a nép helyett az államhatalmat – vagy legalább is annak egyik ágát, a törvényhozó hatalmat – gyakorolják. Minthogy ekként a mai demokráciában a népnek politikai jogokkal bíró tömegei is csupán a parlamenti választásokkor jutnak szóhoz, egyébként pedig az államhatalom irányítása a parlamentnek – helyesebben a parlament többségi pártjának – kezében van, ezért szokták a mai demokráciát *parlamenti* vagy *pártdemokráciának* is nevezni.

Tekintve, hogy a parlament irányítását gyakorlatilag néhány pártvezér intézi, be kell látnunk, hogy milyen távol esik a népuralom szép elméletétől annak gyakorlati megvalósítása. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha tekintetbe vesszük, hogy a parlament elvileg csupán a törvényhozói hatalmat gyakorolja, s hogy a *végrehajtó* hatalom, amelyben a hatalom igazán mint hatalom érvényesül, egy egészen kisszámú testületnek, mondhatnám azt is, hogy a parlament egyik bizottságának, a *kormánynak* s a tőle *bürokratikus* szervezetnek kezében van. A *végrehajtó* hatalom még sokkal kevésbé tűri el a sokfejséget, mint a törvényhozás: egységes irányítást, szigorú hierarchiát kíván meg s így a demokrácia a végrehajtó hatalom gyakorlásában rendszerint kevesek uralmává, oligarchiává alakul át. Lehet ugyan a végrehajtó hatalmat is a törvényhozás mintájára demokratikusan megszervezni: a végrehajtó hatalomnak ez a demokratikus szervezete az *autonómia*. A végrehajtás demokráciája azonban ellentétben van a törvényhozás demokráciájával, amely utóbbi a törvény képében jelentkező népakarat feltétlen érvényesülését kívánja meg, amit egy a törvényhozástól szigorú függésben levő bürokratikus szervezet jobban biztosít, mint egy a központi törvényhozással esetleg szembeszállni hajlamos helyi autonómia.

A parlamenti rendszernek s az autokrata-bürokrata végrehajtó hatalomnak előbb kiemelt antidemokratikus vonásai indították eredetileg az orosz bolsevizmust arra, hogy a közvetett vagy népképviseleti demokráciának egy a parlamenti rendszertől különböző formáját, a *szovjet-rendszert*, teremtsen meg. Az eredeti szovjet-rendszerben a helyi tanácsba – szovjetbe – küldött képviselőt nem területi választókerületek, hanem *szervesen összefüggő csoportok* – gyárak, üzemek, bányák munkássága, egy-egy század katonaság, egy-egy falu lakossága – választották. Ezek a létfeltételeiknél fogva állandóan együtt lévő szovjet-választók megbízottjukat bármikor visszahívhatták és más megbízottal cserélhették ki. Állt ez a magasabbfokú szovjetekről is, amelyek az, alacsonyabbfokú szovjetek kiküldötteiből alakultak. A tanácsköztársaság rendszere ezzel akarta elérni azt, hogy a népképviselő *ne*

váljon függetlenné választóitól: az antik, közvetlen demokráciához akarta tehát közelebb hozni a modern, közvetett demokráciát.

Fontos alapelve a szovjet-rendszernek az is, hogy a szovjetek *törvényhozó és végrehajtó* szervek is egyúttal. Ekként az államhatalmak megosztásának elve nem érvényesülne benne.

A szovjet-rendszernek ezek az alapelvei erősen *demokratikus* gondolatok. Egyébként azonban a bolsevizmus a *politikai* demokráciát nem túlságosan sokra értékeli. *Lenin* szerint a proletárállam nem lehet „teljes” mindenkire, gazdagra és szegényre is kiterjedő demokrácia, hanem a proletárok és vagyontalanok érdekében *új módon* demokratikusnak kell lennie. (*Sztálin: a leninizmus alapjai*. Szikra. Budapest, 1945. 37. 1.) a politikai demokrácia szempontjából különösen antidemokratikus az, amit a kommunista pártról, mint a munkásosztály *élcsapatáról*, tanít a leninizmus. E szerint a „proletárpárt hivatása az is, hogy a munkások többsége hangulatának ellenszegüljön és a proletáriátus érdekeit mindenek ellenére képviselje” (III. Int. 1920 aug. havi kongresszus). A pártot katonai fegyellemmel határos vasfegyellemmel kell megszervezni, a vasfegyelem pedig elképzelhetetlen az *akarat egysége* nélkül (*Sztálin*, i. m. 88. 1.).

Mindez részben már egy későbbi kérdést érint, azt, hogy a *szociális* demokrácia érdekében a *politikai* demokrácia feláldozására kerülhet sor, minthogy e kétféle demokrácia is ellentétbe juthat egymással. Ami most érdekel bennünket, az azonban az, hogy a leninizmus is levonta az erős államhatalom szükségességének demokráciaellenes konzekvenciáit akkor, amikor a proletáriátus diktatúrájának érdekében az államot irányító pártban vasfegyelmet s az akarat teljes és feltétlen egységét követeli meg. Itt is a demokráciának és az államhatalomnak antinomiája nyilatkozik meg: az állam a rendezett hatalomgyakorlás végett *szerveződni* kénytelen, az államnak egységes akaratot biztosító hierarchikus szerveződése pedig csak a demokrácia alapelveinek, a szabadság és az egyenlőség gondolatának sérelmével történhetik meg.

A demokratikus állam közjogi berendezkedésének sok ellentmondással terhes problémái közül még csak egyet szeretnék megemlíteni. Azokban a képviseleti szervekben, amelyek a nép helyett az egységes népakaratot létrehozták, a *többségi elv* szerint szokott a döntés megtörténni. Ezért a *többségi elvet* is a demokrácia lényeges alapelveinek szokás tekinteni. Pedig a korlátlanul alkalmazott többségi elv is ellenkezik a demokratikus egyenlőség elvével, mert hiszen a többséghez tartozók állásfoglalásának döntő jelentőséget tulajdonít, s ugyanakkor a kisebbséghez tartozók állásfoglalását megfosztja minden gyakorlati jelentőségtől, s a többségnek a kisebbség feletti korlátlan uralmához vezet. Haladottabb

demokráciákban éppen ezért az *arányos választási* módszerhez szoktak folyamodni, amely ugyan részben kiküszöböli a többségi elv antidemokratikus konzekvenciáit, de egyben az egyenlő és szabad állampolgár helyett a politikai pártot teszi meg a demokrácia tulajdonképpeni hordozójává.

A politikai demokrácia közjogi berendezkedésének most tárgyalt elvi ellentmondásai az *eszmény* és a *valóság* antinómiájának is nevezhetném, mert hiszen azt mutatják, hogy milyen nagy a különbség a szabadság és egyenlőség fennenszárnyaló *ideálja* s a kompromisszumok, megalkuvások és lemondások demokráciájának *reális valósága* között.

6

A demokrácia antinómiái fokozódnak, ha a politikai demokrácia mellett a *gazdasági* vagy *szociális demokrácia* megvalósítására is sor kerül. Nem kutatom, hogy helyes-e a szociális demokrácia elnevezés, amely azt a társadalmi ideált jelöli meg, amely az embert nemcsak egyenlő *politikai* jogokban, de egyenlő *gazdasági jólétben* is kívánja részesíteni. A szociális demokrácia a demokratikus alapelvek közül főként az egyenlőség gondolatát hangsúlyozza ki. A szabadság elvének érvényesítésére a gazdasági életben kevesebb tere van, mert hiszem programja éppen a gazdasági szabad verseny megszüntetését s a közös jólét érdekében a munkakötelezettség és munkafegyelem bevezetését kívánja meg. E célok érdekében többnyire a politikai szabadságot is korlátozhatja, sőt a politikai egyenlőség elvével is ellentétbe juthat, ha a szociális igazságosságot a diktatúra eszközével valósítja meg.

A *szociális* demokrácia tehát ellentétbe kerülhet a *politikai* demokráciával s ennek megszűnéséhez vezethet, bár másrésről a szociális demokrácia bizonyos fokú megvalósulása nélkül a politikai demokrácia sem állhat fenn. Ahol a *plutokrácia* gazdasági függőségeket vagy közvéleményt teremt: a politikai demokrácia is látszat csupán. Nyomorban a politikai szabadság és egyenlőség sem virulhat, mert – amint azt már Aristoteles jól látta – a szegénység a demokrácia süllyedéséhez vezet (Politika, VI. k. 3. fej.).

Nincs már időm e logikai összefüggésekre részletesebben kitérni s ezért csupán annyit szeretnék megjegyezni, hogy a szociális demokrácia nemcsak a politikai demokráciával ütközhetik össze, hanem hogy magában a szociális demokráciában is megvannak a *belső* konfliktusok csirái. A gazdasági jólét biztosításának szempontjából olyan nagy jelentősége van a munkának, hogy a munkateljesítmény érdemének gazdasági jutalmazása a szociális demokrácia számára mellőzhetetlen lehet. Ilyenkor az érdem arisztokratikus gondolata háttérbe szorítja az egyenlő gazdasági jólét demokratikus alapelvét. A góthai program

kritikájában *Marx Károly* is úgy látja, hogy a kommunizmus első korszakában a termelés eredményéből mindenkinek végzett *munkája* arányában kell részt kapnia; nyilvánvaló, hogy ez az elv egyenlőtlen jövedelmekre és nem egyenlő gazdasági jólétre vezet.

Arról, hogy ne csak a gazdasági jólét, hanem a *műveltség* forrásai is mindenkinek egyenlő mértékben álljanak rendelkezésre, vagyis a *kulturális demokráciáról*, befejezésül egészen röviden szólhatok. Az ellentmondások csírái megvannak itt is: a művelődés a szellemi képességek különbözősége folytán nem mindenki számára egyenlően hozzáférhető s ez szükségképpen a szellemi *elit* rétegének a kifejlődését fogja a demokratikus egyenlőség rovására is előmozdítani. Nem akarom azonban ezeket az ellentmondásokat kutatni, mert hiszem éppen a kulturális demokráciáról nyilvánvaló, hogy nem ellenlábas, hanem alapja mind a politikai, mind a szociális demokráciának. A nép kellő műveltsége nélkül semmiféle demokrácia sem maradhat fenn.

7

Előadásom rendjén azokról az ellentmondásokról, belső diszharmóniákról és gyakorlati nehézségekről beszéltem, amelyek a demokrácia megvalósulásának útjában állanak: azokról az *örvényekről*, amelyek a demokrácia hajóját elmerüléssel fenyegetik.

Ezt nem azért tette, hogy a demokrácia *megvalósíthatatlanságának* csüggesztő gondolatára jussak, hanem azért, hogy annak a feladatnak a nagysága és szépsége, amely az új magyar demokrácia felépítői előtt áll, kitűnjék.

Előadásomból kitűnt talán az is, hogy a demokráciát fenyegető veszélyek közt a legnagyobbak a *mértéktartás hiányát*, doktrinér elveknek túlzó és végletes erőszakolását tartom.

Montesquieu szerint a demokrácia alapja az *erény*. Ehhez hozzátehetném, hogy elsősorban a mértéktartás erénye. Kellő *politikai érettség* mellett – ami itt elfogulatlan tárgyilagosságot, megértő türelmet, bölcs mérsékletet és igaz emberiséget jelent – a demokrácia, ez a legnehezebb államforma is megvalósítható.

Közmondásos az *angol flegma* s ezért nem véletlen, hogy a demokráciának klasszikus földje az *angolszász* világ. – Öröndetes azonban, hogy a mi fiatal demokráciánk vezérei is mennyi mérsékletet tanúsítanak: fő gondjuk talán éppen az, hogy saját pártjuk szektáriusait a túlzásoktól visszatartsák. S csak éppen az imént hallottuk a Budapesti Nemzeti Bizottság elnökének, Szakasits Árpádnak ajkáról, hogy milyen fontos a demokráciában „*a mérték és az arány*” elvének betartása.

A demokrácia legnagyobb teoretikusa, *Rousseau*, a demokráciát megvalósíthatatlannak tartotta: „Ha volna egy nép – mondja – amely csupán *istenből* állana, bizonyára demokratikusan kormányozná magát. Az embereknek nem való azonban ez a tökéletes kormányforma”. (*Contrat Social*, III., 4. vége.)

Rousseau-nak nincsen igaza: az istenek népének nem volna szüksége semmiféle államra s demokráciára sem. A demokrácia – amint láttuk – éppen a *legemberibb* társadalomszervezési forma. S tökéletesen működni is fog, ha formáit megtöltjük a *humanitás*, az *igazi emberiség* szellemével, vagy a nagy francia forradalom nyelvén szólva, a testvériség érzelmi melegével. Talán ezt fejezi ki a forradalom hármasszója, amelyben a *szabadság* és *egyenlőség* alapelve mellett a *testvériség* gondolatának jelentőségét nem igen látta meg a politikai elmélet.

Örülök, hogy előadásomat Szakasits Árpád imént hallott szavaival fejezhetem be: a demokrácia alfája és omegája – *az ember*.

A Pázmány-Egyetem Bölcsészettudományi Karán 1945 június 26-án tartott előadás.
(Megjelent a *Demokrácia* c. kötetben. Bpest, 1945. 96–109. old.)

A szöveggyűjteményben szereplő gondolkodók rövid életrajzai

Somló Bódog (1873-1920) a 19-20. század fordulójának polgári radikális irányzatához állt közel, de elsősorban jogbölcseleti munkássága tette őt nemzetközileg is elismertté. A nagyváradi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem jogfilozófia professzora. Első alkotói korszakában (ami körülbelül 1910-ig tartott) a spenceri evolucionista szociológia befolyása jellemezte. Hazai elődeinek és mestereinek Pulszky Ágostot és Pikler Gyulát tekintette. Munkásságának 1910 után következő második időszakában neokantiánus fordulatot hajtott végre, amellyel megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás egyik legprosperálóbb korszakát. Ennek eredményeképpen Somló Bódog az európai neokantiánus jogfilozófia (Gustav Radbruch és Hans Kelsen mellett) jelentős alakja. Ennek a korszakának főműve az 1917-ben, német nyelven publikált **Juristische Gundlehre** (Jogi Alaptan). Művének lelkes fogadtatása után kidolgozza jogi értéktanát. Ennek előfeltételeként azonban hozzálátott egy önálló filozófiai alapvetés kidolgozásához. Korai halála megakadályozta a mű szabatos kidolgozását. Munkája töredékes alakban, **Prima Philosophia** (Első filozófia) címen jelent meg, 1926-ban. Az alábbi részlet mégsem a második, hanem az első korszak főművéből való. Az **Állami beavatkozás és individualizmus** című 1903-ban megjelent kötet egyik fő állítása, hogy a fejlődés fő irányát és az individuum életének fő célját a boldogságra való törekvés szabja meg, amely így szakadatlan és szerves folyamatot képez. A fokozott állami szerepvállalás pedig kikényszeríti a jog, az állam, a politika funkcióinak újragondolását. Bár Somló alapjaiban spenceri alapokon állott, mégis elutasította a spenceri beavatkozás-ellenes és individualista álláspontot. Szerinte az állami beavatkozás egyáltalán nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének. A mesterséges beavatkozás a természetes fejlődés eredménye, annak szükséges velejárója, azaz ebben az értelemben maga is természetes. E tételből jut el Somló odáig, hogy miközben egyre inkább növekszik az állami szabályozás köre, ugyanakkor az individuumok egyre szabadabban rendelkeznek alá

Méray-Horváth Károly (1859-1938) a hazai szociológia történetének egyik legérdekesebb és legfurcsább figurája. Fiatalabb éveiben amolyan polihisztor: festőművész, építész, feltaláló és színműíró, a művészvilág bohémságával érkezik Magyarországra Párizsból. A XX. század legelején kezd komolyabban foglalkozni a tudománnyal, azon belül is a szociológiával. 1903-ban jelenik meg általunk is publikált szövege, amely – mint minden írása – hatalmas vitákat vált ki. Méray korának „természettudományos” szociológifelfogását képviselte, azt, hogy a társadalom és a politika törvényszerűségeit épp oly tudományos objektivitással feltárhatjuk, ahogyan a természettudomány összefüggéseit. Organicista szociológiájának egyaránt voltak csodálói (Somló Bódog vagy, kisebb megszorításokkal Jászi Oszkár), illetve erős kritikusai (mint például Pikler Gyula. Sokan határozottan vitatták, hogy egyáltalán tudományosnak tekinthető-e mindaz, amit Méray-Horváth csinál vagy inkább tudományos köntösbe öltöztetett politika.

A szöveg újraközlésével nem kívánjuk eldönteni ezt a kérdést, csupán az a célunk, hogy betekintést nyújtsunk egy olyan alkotó művébe, aki – mint tanulmányából látszik - meg volt győződve arról, hogy nem pusztán a történelmi múlt, de a jövő összefüggéseit is felismerte. A Habsburg-Magyar Monarchia bukásának előreljelzése (ami persze egyáltalában nem úgy következett be, ahogyan azt ő várta) kifejezetten érdekes.

Méray-Horváth Károly a polgári radikalizmushoz állt leginkább közel, de tudósnak nem volt eléggé tudós, politikusnak pedig eléggé politikus. 1912-ben jelent meg főműve: a Társadalomtudomány mint természettudomány című könyv. Jócskán túlélte a Monarchia általa is olyannyira várt felbomlását, de élete utolsó időszakában ismét inkább szépírói hajlamainak hódolt. Az azonban kétségtelen, hogy nagy ambícióval írott tudományos munkáinak helye van a magyar szociológia, sőt politikatudomány történetében is.

Deák Albert (1864–1924) A dualizmus korának ismert személyisége volt. Egész életében szeretett volna politikai karriert, de sem a kiegyezési korszakkal szemben álló ellenzék, sem a Tisza István-féle Nemzeti Munkapárt, sem pedig a Jászi Oszkár nevével fémjelzett Radikális Párt képviselőjelöltjeként nem tudott parlamenti mandátumot szerezni.

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a sikertelen politikusi pálya miatt adta a fejét írásra. Végzettségét tekintve – mint oly sokan a korban – ügyvéd volt, a kolozsvári ügyvédi kamara elnöke, majd pedig (1919-ig) Kolozsvár főügyésze.

Írással az 1880-as évek közepe óta foglalkozott: elbeszéléseket, tárcákat és cikkeket is írt. Deák Albert ezek mellett számos, mai szemmel is érdekes elemző művet írt. Ezek: *Harc a nemzetállam ellen* (1894), *A többség akarata és az obstrukció, vagy kik veszélyeztetik a magyar alkotmányt?* (1905), *Az állam problémájáról* (1916), *Recueil des griefs de la minorité hongroise* (1922). Mind között azonban a legérdekesebb és egyben legismertebb *A parlamenti kormányrendszer Magyarországon* c. kétkötetes műve (1912). A szerző nyelvezete ugyan némiképp archaikus, és ez alaposan megnehezíti a mai olvasó dolgát, ám a szerző problémaérzékenysége, témaválasztása kiemeli a korszakban született átlagos munkák sorából, és a magyar politikatudomány vállalható hagyományainak sorába helyezi.

Balla Antal (1886-1953) újságíró, történész, egyetemi tanár. Egyetemi tanulmányait budapesten végezte. 1919 után a *Nemzet* című lap szerkesztője. Az I. világháborúban súlyosan megsebesült, fél lábát elvesztette. 1922-től a *Pesti Hírlap* munkatársa, szabadelvű polgári politikusként pedig a független kisgazdapárt tagja. A két háború közötti periódusban számos, igen jelentős tudományos mű szerzője. Munkái: *A magyar országgyűlés története* (1927), *Az utolsó száz év története* (1931), *A legújabb kor gazdaságtörténete* (1935), *Az Észak-amerikai Egyesült Államok története* (1941), *Magyarország története* (1942), II. Rókováci Ferenc (1943).

Az alább közölt szemelvény Balla: *A liberalizmus történelme* (1926) című, a maga korában igen nagy port felverő, színvonalas könyvéből származik. Az idézett részlet különös jelentőségét az adja, hogy a szerző által oly erőteljesen bemutatott és ostromozott etatizmus tendenciái és jelenségei mind a mai napig érvényesülnek. Igen lényeges rámutatni, hogy Balla a liberális korszak etatista tendenciáiról is, azaz lényegi adalékokkal szolgál a magyar társadalomtörténet egy fontos periódusának sokoldalú bemutatásához.

Balla Antal 1945 után nemzetgyűlési képviselő, majd az egyik szerzője a Magyarország köztársasági államformájáról szóló 1946. I. tc. indoklásának. 1946-ban a *Kis Újság* felelős szerkesztője. 1946 és 1948 között a közgazdasági egyetemen a gazdaságtörténet tanára.

Joó Tibor (1901-1945) Elemi és középiskoláit is itt végzi, majd a szülővárosából Szegedre költöztetett Ferenc József Tudományegyetemen szerez bölcsészkar diplomát. 1929-ben a filozófia doktorává válik és az egyetem könyvtárában kap állást. 1933-ban Budapestre kerül és az Országos Széchényi Könyvtárban dolgozik. A Fővárosban hamarosan a Szerb Antal által képviselt szellemtörténeti iskola hatása alá kerül és írásaival korának egyik meghatározó közgondolkodójává válik. 1934-ben Baumgarten díjat kap, majd 1935-ben megjelenik a *Bevezetés a szellemtörténetbe* c. műve. 1939-ben ismét elnyeri a Baumgarten díjat. Ebben az évben születik *A magyar nemzeteszmé* című írása, amely nemcsak a magyar történetfilozófia, hanem politikatörténetünk jelentős alkotása is. A mű a nyugati- és a magyar nemzeteszmé közötti különbségekre mutat rá. A magyar nacionalizmus című másik jelentős írásában pedig azt fejtegeti, hogy létezik a nacionalizmusnak egy „tisztá” formája, mely nem törvényszerűen jut a náciizmus csapdájába. 1945. februárjában Buda ostromakor aknaszilánk sebzi meg. Március 1-én belehal sérüléseibe.

Joó Tibornak szintén jelentős a publicisztikai munkássága. Korának összes meghatározó lapjában ír, így a *Nyugatban* is. A XX. század első felének értelmezéséhez munkássága

Makkai János (1905-1994) A két háború közötti korszak közismert politikusa, publicistája és - néhány kevésbé ismert művében - politika tudósa is volt. Pályáját a 20-as évek második felében újságíróként kezdte, a *Magyarország* című lap tudósítója volt Németországban. Hazatérve írta meg első komolyabb művét, a *Germánia új utakon* című monográfiát.

1935-től 1944. március 19-ig országgyűlési képviselő volt a mindenkorai kormánypárt színeiben.

Munkássága – az utókor számára is – számos tekintetben komolyan vitatható, hiszen 1938-ban és 1939-ben komoly és negatív szerepet játszott a zsidó törvények elfogadásában. A 40-es évek elejétől azonban korábbi nézeteit alaposan revideálta és érdeklődése egyre inkább politikaelméleti és politika etikai témák felé fordult.

Az alábbi szövegrészlet a szerző 1943-ban megjelent Politika isten rabságában című könyvéből való. A könyv ma is érdekes és inspiráló elemzéseket tartalmaz a politikai hiedelmekről, a forradalom és a háború szociológiájáról és lélektanáról. A szerző 1947-ben elhagyta Magyarországot és haláláig emigrációban élt. Politikával és politikai elemzéssel a továbbiakban nem foglalkozott.

Egyéb fontosabb művei:

A háború utáni Magyarország, (1937), A természetes béke Európában (1940), Urambátyám országa (1941)

Moór Gyula (1888–1950) a két háború közötti jogfilozófia nemzetközileg is elismert, vezető egyénisége, aki rövid ideig még az 1945 utáni új rendszerben is tevékenykedett. Tagja volt az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek (1945–46); az 1947-es választásokon is országgyűlési képviselővé választották, de az MKP nyomására mandátumát megsemmisítették. Jogi tanulmányait 1906 és 1910 között a Kolozsvári Tudományegyetemen végezte, ahol 1913-ban avatták jogi doktorrá. Németországi tanulmányútjait követően az 1910-es évek közepétől különböző hazai egyetemeken jogfilozófiát és nemzetközi jogot tanított. 1928 és 1948 között a Budapesti Tudományegyetem tanszékvezető tanára, 1945–46-ban az egyetem rektora. Számos tudományos társaság tagja, többek között a Magyar Tudományos Akadémia is levelező (1925), majd rendes (1942) tagjává választotta; az MTA elnökhelyettese, a II. Osztály elnöke is volt. 1945 és 1948 között következetesen kiállt a polgári értékrend mellett; 1948 után a közéletből és a tudományos életből egyaránt kiszorították. Fő kutatási területe a jogbölcsélet volt, de erőteljesen foglalkoztatta a szociológia és a filozófia tudománya is. Erőteljesen támaszkodott a korszakban igen komoly befolyást gyakorló újkantiánus filozófiára, amiből kiindulva önálló jogfilozófiai rendszer kidolgozására törekedett. Főként az ő érdeme, hogy a magyar jogbölcsélet lépést tudott tartani a korabeli európai jogfilozófia fejlődésével. Magyar és idegen nyelven is sokat publikált. Legismertebb művei: *A jogi személyek elmélete* (1931), *A természetjog problémája* (1934), *Szociológia és jogbölcsélet* (1934), *Jogfilozófia* (1936), *A szabad akarat problémája* (1943), *A jogbölcsélet problémái* (1945). 1947-ben jelent meg a *Tegnap és holnap között* című tanulmánykötete, amelyből a most közölt előadását vettük.